

Konstruktioner av etnicitet och kön på SiS särskilda ungdomshem

Sabine Gruber

FORSKNINGSRAPPORT

Institutionsvård i fokus ges ut av Statens institutionsstyrelse, SiS. Serien omfattar såväl sammanfattningar, statistik, redovisningar och utvärderingar som forskningspublikationer.

Denna rapport är baserad på en studie som undersöker hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse i den vård och behandling som bedrivs vid SiS särskilda ungdomshem. Rapporten avslutar det tre-åriga forskningsprojektet *En studie om etnicitet, kön, pojkar och unga män i institutionsbehandling*.

Projektet genomfördes under 2008–2010 av Sabine Gruber som är fil.dr i etnicitet och lektor vid institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.

SiS forskningsprojekt finansieras genom årlig utlysning av forskningsmedel. Beslut om finansiering av externa forskningsprojekt tas av SiS generaldirektör efter bedömning av SiS vetenskapliga råd och extern sakkunniggranskning. Publicering sker efter beredning i publikationsseriens redaktionsråd och vetenskaplig granskning av SiS forskningsledare med stöd av externa sakkunniga (peer-review).

Redaktionsrådet för Institutionsvård i fokus består av företrädare för SiS utvecklingsenhet, vård- och behandlingsenhet, kommunikationsavdelning och forskningskansliet inom avdelningen för utveckling av vård och behandling. Ordförande är utvecklingsdirektör Nils Åkesson.

Ansvarig utgivare för Institutionsvård i fokus är generaldirektör Kent Ehliasson.

SiS vetenskapliga råd

Anders Bruhn, professor, Örebro universitet

Stefan Borg, docent, f.d. verksamhetschef, Beroendecentrum Stockholm

Claudia Fahlke, professor, Göteborgs universitet

Johan Franck, adjungerad professor, Karolinska institutet

Katarina Lindeberg, institutionschef, SiS ungdomshem Råby

Niklas Långström, professor, Karolinska institutet

Titti Mattsson, professor, Lunds universitet

Helena Müller, institutionschef, SiS LVM-hem Gudhemsgården

Kerstin Stenius, docent, forskningschef, Helsingfors universitet

Birgitta Vilén Johansson, avdelningschef individ- och familjeomsorg, Malmö stad

Bo Vinnerljung, professor, Stockholms universitet

ISBN 978-91-87053-21-4

Konstruktioner av etnicitet och kön på SiS särskilda ungdomshem

Nummer 7 år 2013 i rapportserien Institutionsvård i fokus.

Publikationerna finns att beställa eller ladda ner från SiS webbplats.
www.stat-inst.se

Publikationsseriens adress:
Statens institutionsstyrelse, SiS
Box 16363
103 26 Stockholm

Engelsk titel:

Institutional Care in Focus

Konstruktioner av etnicitet och kön på SiS särskilda ungdomshem

Sabine Gruber

Sammanfattning

Den här rapporten är baserad på en etnografisk studie av hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse på SiS särskilda ungdomshem. Syftet för rapporten är att undersöka konstruktioner av etnicitet och kön i den vardagliga institutionspraktiken, med fokus på hur dessa kategorier tillskrivs betydelse i organiseringen av arbetsuppgifter och rutiner samt hur institutionspersonalen positionerar sig själva och de inskrivna ungdomarna i relation till dessa. Målet är inte att besvara frågor om hur de som arbetar på de särskilda ungdomshemmen ska agera eller förhålla sig. Ambitionen är snarare att synliggöra etnicitet och kön i en institutionell praktik och bidra till en kritisk diskussion om dessa kategorier.

Det empiriska materialet omfattar deltagande observationer och intervjuer med personal på fyra särskilda ungdomshem. Samtliga avdelningar som ingår i studien är läsbara avdelningar för pojkar och unga män i åldern 12–20 år. Ett viktigt argument för att genomföra studien på "pojkaavdelningar" är att kön, i den forskning som finns tillgänglig om institutionsvård, sällan uppmärksammas i relation till pojkar.

Studiens teoretiska utgångspunkt är att etnicitet och kön konstrueras relationellt, det vill säga att både etnicitet och kön är något som görs via handlingar och tal och därför också låter sig studeras via observationer och intervjuer. En viktig aspekt av det socialkonstruktionistiska perspektiv som ligger till grund för analysen är att varken etnicitet eller kön utgör någon kärna i enskilda individer och kroppar. Samtidigt kan detta inte förstås som att etnicitet och kön inte upplevs som något verkligt och synnerligen påtagligt i olika sammanhang; som det visas i denna rapport materialiseras dessa konstruktioner. Därmed blir de också verkliga i sina konsekvenser genom processer av inkludering och exkludering, överordning och underordning. En viktig aspekt av etnicitet och kön som sociala konstruktioner handlar om att de är kontextbundna och därför tar sig varierande uttryck beroende på det sociala sammanhanget.

I analysen problematiseras idén om kulturkompetens, utifrån frågan vem som tillskrivs denna kompetens och med vilka konsekvenser. Här undersöks även den motsägelser som framträder i institutionernas språkpolicy och språkpraktik, när å ena sidan personal med flerspråkig kompetens omtalas som en tillgång för verksamheten, medan det å andra sidan bara är tillåtet att tala svenska på avdelningen. Vidare undersöks hur stora starka kroppar framträder som centrala i konstruktioner av manlighet och varför unga kvinnor ses som ett problem i arbetet med institutionernas inskrivna killar.

De resultat som presenteras visar att etnicitet och kön är av central betydelse för institutionspersonalens förhållningssätt och tolkningar av olika beteenden, såväl i relation till kollegor som i relation till de inskrivna ungdomarna. Resultaten visar att etnicitet och kön blir styrande för förväntningar och vad som uppfattas vara möjligt att göra för enskilda individer i personalgruppen. Likaså visar resultaten att detta genere-

rar gränser som tenderar att låsa in institutionspersonalen i etnifierade och könade positioner. Vidare ger analysen många exempel på att etnicitet och kön görs både snabbt och oreflekerat och att det görs i samförstånd, via förhandling eller via konflikt, och att etnifierade och könade praktiker ofta är av rutinmässig karaktär. Analysen understryker att den vård och behandling som ges vid institutionerna inte kan frikopplas från etnicitet och kön utan tvärtom är sammanflätad med dessa – att institutionerna med andra ord är inrättningar som reproducerar etniska och könade relationer. Analysen påkallar ett fortsatt behov av systematiserade studier som undersöker när, hur och i relation till vem som etnicitet och kön görs meningsbärande och hur dessa praktiker skapar och vidmakthåller villkor, både för dem som arbetar vid de särskilda ungdomshemmen och dem som är inskrivna där.

Författarens förord

Föreliggande text är en arbetsrapport från ett treårigt forskningsprojekt om konstruktioner av etnicitet och kön på SiS särskilda ungdomshem, *En studie om etnicitet, kön, pojkar och unga män i institutionsbehandling*. Rapportens framställning är deskriptiv och baserad på nedslag i ett omfattande empiriskt material som jag samlade in under tidsperioden 2008–2010. Ambitionen för denna rapport är att belysa ett antal aspekter i relation till etnicitet och kön, utan att göra anspråk på att fånga en helhet.

Ett förord är platsen för att framföra tack, och mitt första tack går till alla er som arbetar på de institutioner som medverkat i denna studie. Tack för att ni släppt in mig i er verksamhet och så frikostigt delat med er av era tankar och erfarenheter, liksom de utmaningar och dilemman ni brottas med. Utan ert bidrag och engagemang hade denna studie inte varit möjlig. Min förhoppning är att rapporten ska bidra med nya infallsvinklar på det viktiga och svåra arbete ni utför och att den ska inspirera till diskussion och kritiska reflektioner kring den verksamhet som bedrivs vid de särskilda ungdomshemmen.

Mitt nästa tack går till Statens institutionsstyrelse. Tack för att ni finansierat projektet och därmed möjliggjort att det alls kunnat genomföras.

Jag vill också tacka kollegor, verksamma på fältet, nära och kära som tagit sig tid att lyssna och diskutera "SiS-studien". Ett särskilt tack till Malin Åkerström, Tarja-Liisa Leiniö, Caroline Björck och Therese Reitan som läst och kommenterat olika utkast till denna rapport. Tack för er konstruktiva kritik!

Norrköping, juni 2013
Sabine Gruber

Innehållsförteckning

Sammanfattning	2
Författarens förord	4
Kapitel 1. Perspektiv och frågor	7
Etnicitet och kön i det välfärdsinstitutionella Sverige.....	9
Etnicitet och kön i institutionsvården.....	10
Teoretiska perspektiv	11
Att göra etnicitet	11
Att göra kön	13
Strukturer och aktörer.....	15
Särskilda ungdomshem som totala institutioner.....	15
Från räddningsinstitut till särskilda ungdomshem	16
En verksamhet i uppmärksamhetens periferi.....	17
Anonymisering, text och disposition.....	18
Kapitel 2. Fältstudien och institutionerna	20
Deltagande observationer och intervjuer.....	20
Urval av institutioner och informanter.....	23
Dokumentation av det empiriska materialet.....	25
Tillträde, engagemang och subjektivitet	25
Från erfarenhet till kunskap.....	26
Kapitel 3. Det är bra att ha personal med utländsk bakgrund: föreställningar om kulturell olikhet och likhet	28
De olika och de lika.....	30
Hantera konflikter med muslimska killar	31
Inte lika lätt för oss.....	33
Inte avdelningens imam.....	33
Att representera det svenska.....	34
Inte för blandat	35
Rätt person till rätt plats.....	36
Olikhet inom ramen för det som är lika.....	37

Kapitel 4. På avdelningen talar alla svenska:	
etniska gränser, lojaliteter och engagemang	39
Enspråkighet som norm i det sociala arbetets praktik	40
Ett gemensamt språk som nödvändighet.....	42
Varje chans att prata arabiska med killarna	43
Okej att prata andra språk i enrum	43
Att förmana på andra språk än svenska.....	45
Konfliktfylld position	46
Mer än en fråga om språk.....	48
Kapitel 5. Det är ju män som har muskelstyrka:	
maskulinitet, motstånd och ambivalens	49
Fifty-fifty är bäst men funkar inte i praktiken	50
Fronta som en man.....	52
Bete sig som en vildkatt	53
Inga stålmanskomplex.....	54
Han som bara försvann.....	56
Muskelberg, tjuvackar och biffar.....	57
Tudelat maskulinitetsideal.....	58
Adrenalin som handikapp.....	59
En kropp, flera manligheter.....	60
Kapitel 6. Det är få tjejer som passar för jobbet:	
den problematiska sexualiteten	62
Ett extra problem	63
En tjej med lite stora bröst.....	64
Hormoner som bubblar	65
Sexualitet i tystnadens rum	66
Kön i samspel med sexualitet och ålder	67
Den andra kvinnosynen.....	68
Markera svensk jämställdhet	69
Kapitel 7. Avslutande reflektioner	71
Referenser	74
Sammanställning av fältstudiens empiriska material	82

Kapitel I. Perspektiv och frågor

Från dagrummet följer jag den intensiva aktivitet som pågår i köket. Behandlingsassistenterna Juan och Danial lagar kvällsmat tillsammans med Mehdi och Mazen, två av de inskrivna ungdomarna på institutionen. Mazen steker en omelett medan de andra kokar pasta, gör sallad och värmer på kycklingen från institutionens centralkök. Stämningen är uppsluppen och Juan och Danial är entusiastiska när de smakar av Mazens omelett. Juan berättar att omelett heter omelett på många språk och börja rabbla omelett på en rad olika språk. Efter en stund bjuds vi andra in att äta kvällsmat. Jag slår mig ner vid bordet tillsammans med ungdomarna och personalen. Den muntra stämningen från köket fortsätter runt bordet. Salladen uppskattas av många och Danial berättar att han kryddat den på syrianskt vis. Mazen berättar att hans farmor i Libanon brukar göra en liknande sallad. "Mannen, den skulle du smaka", säger han med ett leende som får ansiktet att stråla. Juan bryter in i samtalet och berättar om sina favoriträtter från Chile. Så flyter samtalet på om maträtter och matvanor i olika länder. Så småningom övergår det till att handla om nattlivet i Syrien och Libanon, om "alla restauranger" som finns där och "alla människor". Vi blir sittandes, det är som om ingen har lust att bryta upp från den gemytliga stämningen.¹

Ovanstående är en minnesbild från en måltidssituation vid ett av SiS särskilda ungdomshem där jag bedrivit de fältstudier som ligger till grund för denna rapport. I en annan minnesbild, från en annan måltidssituation och från ett annat av de särskilda ungdomshemmen, följer jag ännu en gång förberedelser av en kvällsmåltid från ett intilliggande dagrum. Köket är stort och rymligt, med stora fönster som vetter in mot dagrummet. Jag hör skramlet från matkantinerna som hämtats från institutionens centralkök och Roberts och Lasses småprat medan de ställer fram tallrikar, glas och bestick på vagnen som strax ska rullas ut till matbordet i dagrummet. Det finns inga ungdomar i köket, bara Robert och Lasse. På ett av fönstren som vetter in mot köket finns ett anslag upptejpat, där står skrivet att köket ska vara låst, att inga elever får vistas i köket, att det är personalen som ska fylla på elevernas vattenflaskor, kaffe och saft och att "inga elever ska vara i köket".

Att inga ungdomar ska vara i köket och att köket ska vara låst mellan måltiderna är en grundregel på så gott som samtliga avdelningar där jag gjort min studie. I praktiken varierar dock tillämpningen av denna regel.² När Lasse placerat matvagnen vid mat-

¹ Alla personnamn i denna rapport är fingerade.

² De inskrivna på SiS särskilda ungdomshem benämndes på olika sätt av personalen, beroende på sammanhang och de inskrivnas ålder. I mer officiella sammanhang, vilket även inkluderar en del samtal med mig, omtalades de ofta som elever. Annars vanligtvis som ungdomar, killar, pojkar, grabbar eller gossar. De flesta benämningarna gjordes alltså i relation till kön. Själv kommer jag att använda mig av benämningen ungdomar eller killar, när jag inte refererar till direkta utsagor från personalen.

bordet ropar han på killarna att det är dags att äta. Han lyfter av locket från kantinerna och uppmanar dem att hämta sin mat och sedan sätta sig vid bordet. Medan han lyfter av locken gör han Ali och mig uppmärksamma på att "det här är muslim- och det här är veganmat". Jag äter vegetarisk mat, så den senare kantinerna är till mig och Ali äter inte fläskkött, så den andra kantinerna är till honom. På vardera kantinlock sitter en klisterremsa som är märkt "vegetarisk" respektive "muslim". "Och det här vanlig mat", avslutar Lasse sin guidning bland kantinerna.

Minnesbilderna från de två måltidssituationerna skiljer sig åt. På den ena avdelningen involveras ungdomarna i förberedelserna av middagen, inte på den andra. I den första minnesbilden dukas maten fram på bordet, i den andra dukas den fram i kantinerna. Det är dock inte aspekter som dessa som är det primära intresset för denna rapport. Det intressanta med måltidssituationerna är snarare att de ger prov på hur etnicitet närvarar i det sociala samspelet, och detta i ett så vardagligt sammanhang som en måltidssituation. I den första minnesbilden görs det genom att samtal om maträtter kopplas samman med olika länder och matkulturer. I den andra minnesbilden görs det genom att en av maträtterna definieras i religiösa termer. Minnesbilderna åskådliggör att etnicitet är något som görs via interaktion, att etnicitet kommuniceras via tal och handling. De illustrerar att etnicitet är en dimension av sociala interaktioner, endera som en självidentifikation som i den första minnesbilden eller via en tillskriven identitet som i den andra minnesbilden (Hylland Eriksen, 1993; Jenking, 1997). En annan aspekt som visar sig i minnesbilderna är att etnicitet handlar om sociala gränsdragningar baserade på föreställningar om skillnad. Resonemanget om "muslimsk" respektive "vanlig" mat åskådliggör detta på ett tacksamt sätt. Minnesbilderna ger alltså belysande exempel på hur etniska relationer skapas och vidmakthålls i socialt samspel och hur detta kan ske på ett tämligen trivialt sätt.

I motsats till den uppfattning som ofta framfördes av dem som arbetade vid institutionerna, att etnicitet inte spelar någon större roll för hur verksamheten bedrivs, visar jag i denna rapport att etnicitet utgör en central dimension i de sociala interaktioner som äger rum på de särskilda ungdomshemmen. Utöver etnicitet står även kön i fokus för den analys som följer. Ambitionen för denna rapport är att med avstamp i empiriska exempel visa och diskutera hur både etnicitet och kön är intensivt närvarande i det sociala samspelet på institutionerna. Intresset är riktat mot hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse i organiseringen av arbetsuppgifter och rutiner, med särskilt fokus på hur institutionspersonalen positionerar sig själva och ungdomarna i relation till dessa kategorier. Syftet är att med kritisk blick undersöka hur etnicitet och kön konstrueras och reproduceras i den vardagliga institutionspraktiken, och det är institutionens anställda som är föremål för analysen, inte de inskrivna ungdomarna.

Den sociala verkligheten är mångfacetterad, motsägelsefull och varierande – så även på de institutioner jag studerat – och låter sig därför varken fångas eller pressas in i en enda studie. Den analys som följer gör inte heller anspråk på att presentera en entydig bild av SiS särskilda ungdomshem. Avsikten är snarare att fånga några aspekter av hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse i den på samma gång föränderliga och trögrörliga sociala verklighet som karaktäriserar den här typen av institutioner (Sallnäs, 2000).

En viktig utgångspunkt är att de etnifierade och könade relationer som iscensätts på ungdomshemmen, mellan personal och mellan personal och ungdomar, är inramade av en specifik institutionell kontext. En central dimension av denna kontext är att den institutionella praktik jag studerat bedrivs i form av tvångsvård. Omständigheten att vården är tvingande och reglerad i lag och förordningar är inte minst styrande för vad som upplevs möjligt att säga och göra på institutionen, liksom vad som inte kan sägas och göras. Ett konkret uttryck för detta är att vardagliga aktiviteter och rutiner som sovtider, utevistelser, måltider och fritidsaktiviteter primärt är styrda av ett regelverk, inte enskilda behov. Detta begränsar förhandlingsutrymmet, inte bara för de inskrivna ungdomarna utan även för dem som arbetar på institutionen.

Den formellt korrekta benämningen på de institutioner denna studie handlar om är SiS särskilda ungdomshem. För att begränsa antalet långa och tyngande termer i texten använder jag dock även benämningarna ungdomshem och institution. Närmast följer en kort översikt av tidigare forskning som behandlat etnicitet och kön i det svenska välfärdssamhället och dess institutionsvård för barn och unga. Därefter redogör jag för studiens teoretiska perspektiv och min blick på de särskilda ungdomshemmen. Kapitel avslutas med en disposition för rapporten.

Etnicitet och kön i det välfärdsinstitutionella Sverige

Den "skandinaviska" välfärdsmodellen har ofta framställts som både progressiv och framgångsrik. Den har karaktäriserats som universalistisk och förbunden med höga ambitioner avseende jämlikhet och sociala medborgerliga rättigheter (Esping-Andersen, 1990, 1996).³ Denna positiva bild av den skandinaviska välfärdsmodellen och dess framgångar under främst andra hälften av 1900-talet äger sin riktighet sett till dess ekonomiska fördelningspolitik och effekterna av denna. Tidigare analyser av det svenska välfärdssystemet har dock ofta varit avgränsade till ekonomiska aspekter, medan etnicitet och kön varit tämligen frånvarande i dessa analyser (de los Reyes 2006; Pringle, 2006, 2009).

Etnicitetsforskare har bidragit till att bredda välfärdsanalysen genom att ställa andra frågor och intressera sig för andra välfärdsområden än vad den "traditionella" välfärdsforskningen gjort. Resultaten från dessa studier visar att människor med så kallad invandrarbakgrund ofta blir bemötta som ett specifikt problem i sina kontakter med olika välfärdsinstitutioner (t.ex. Kamali, 2002; Hertzberg, 2003; Gruber, 2007a, 2007b). Studierna visar att det sker en "kulturalisering" (Ålund & Schierup, 1991) av den invandrade befolkningens sociala problem och svårigheter. Därmed förklaras och tolkas invandrade människors beteenden och problem utifrån antaganden om kulturella skillnader, att de har "en annan kultur". Invandrade och deras barn framställs som främmande och annorlunda i det svenska samhället och konstrueras som en odifferentierad grupp

³ Esping-Andersen själv brukar tala om den "socialdemokratiska" välfärdsmodellen.

”invandrare” olika ”oss”. En konsekvens av denna kulturalisering är att frågor rörande sociala och ekonomiska aspekter, såsom fattigdom, institutionell rasism samt social och politisk exkludering, omvandlas och i stället tolkas som uttryck för kulturell skillnad. Kategoriseringen av invandrare får till följd av dessa sociala konsekvenser, genom att tillgången till vård, omsorg och utbildning blir både olika och ojämlig, beroende på individers och gruppernas etniska bakgrund (se även de los Reyes, 2006; Sawyer & Kamali, 2006). Om de tidigare studier jag refererar till främst studerat ”öppna” välfärdsinstitutioner, tillgängliga för det stora flertalet medborgare, är den studie som föreligger här en analys av etniska relationer i en verksamhet kännetecknad av repressiva insatser, som hitintills studerats i begränsad omfattning i relation till etnicitet och kön.

Genusforskare som analyserat relationen mellan kön, välfärd och medborgarskap har i sin tur visat på statens centrala roll i utformningen av omsorgsrelationer. De har visat att staten via policy upprätthåller en viss könsarbetsdelning, föreställningar om vad som är en normal eller avvikande familj och hur olika bidragsformer skapar beroende eller autonomi (Lister m.fl., 2007; Fink & Lundqvist, 2009).

Etnicitetsforskare och feministiska forskare har medverkat till betydelsefulla insikter om hur föreställningar om normalitet, kön, nationell och etnisk tillhörighet ligger inbäddade i den svenska välfärdsmodellen, både på policy- och praktisknivå. Bland annat genom analyser av hur olika välfärdsinsatser, riktade mot enskilda individer, familjer och hushåll, producerar diskriminering och rasism (t.ex. Harriss & Shaw, 2009; Keskinen, 2009; Mulinari, 2009). Ett viktigt resultat från dessa studier är att välfärdsstaten och dess institutioner spelat och alltjämt spelar en avgörande roll i skapandet och reproduktionen av specifika kategorier av människor, det vill säga etnifierade och könade kategoriseringar.

Etnicitet och kön i institutionsvården

Om etnicitet och kön studerats i begränsad omfattning inom fältet för välfärdsforskning, så är dessa kategorier nästan helt obeforskade i svenska studier av institutionsvård för barn och ungdomar. Den tidigare forskning som finns tillgänglig pekar dock på att bedömningar av ungdomars beteende och de åtgärder som vidtas i hög grad är könsbundna (Levin, 1998; Hamreby, 2004; Ulmanen & Andersson, 2006). Den sociala barnvården präglas av en traditionell och komplementär förståelse av kön, det vill säga en idé om att det finns två olika kön som kompletterar varandra (Ulmanen & Andersson, 2006). Tidigare studier av hur kön hanteras på statens särskilda ungdomshem bekräftar i hög grad denna bild (Laanemets & Kristiansen, 2008; Pettersson, 2009).

En viktig kritik som lyfts fram i studier om institutionsvård är att bemötandet och behandlingen utgår från en manlig norm, och att flickors behov och problem därmed riskerar att osynliggöras (Ulmanen & Andersson, 2006). Detta argument har möjligen haft betydelse för att könsperspektivet inom den sociala barnvårdsforskningen tilltagit under senare tid. Men samtidigt förefaller argumentet ha skapat nya obalanser där kön primärt ses som relevant för att synliggöra flickors situation, men inte pojkars (ibid.). Det är framför allt flickor som görs till bärare av kön och forskningsfältet do-

mineras av studier om tonårsflickor placerade på institution (ibid.).⁴ Förhoppningen är att föreliggande studie kan ge ett bidrag genom sitt fokus på konstruktioner av kön i institutionsvård för pojkar.

Sett till det historiska perspektivet vet vi att det rasbiologiska tänkandet haft stort inflytande över de tvångssteriliseringar som genomfördes under 1930- och 1940-talen, vilket framför allt drabbade institutionsplacerade flickor (Runcis, 1998). Likaså att "tattare" och "zigenare" återkommande pekats ut som problemgrupper i samhället och gjorts till målgrupp för omfattande samhällsinsatser (Svensson 1993; Arnstberg 1998). Utöver detta är emellertid etnicitet ett märkbart frånvarande perspektiv i svensk forskning om den sociala barnavården, i synnerhet dess institutionsvård.

I studier där etnicitet uppmärksammas har etnicitet framför allt aktualiserats som en fråga om att barn och ungdomar med utländsk bakgrund är överrepresenterade inom barnavården (Hessle, 1984; Hollander, 1985). Flera studier har pekat på att pojkar med utländsk bakgrund är överrepresenterade inom institutionsvården (Bergström & Sarnecki, 1996; Vinnerljung m.fl., 2001; Sarnecki, 2006). Det saknas dock kunskap om varför det ser ut på detta sätt. Trots att "invandrabarn", "invandrarungdomar", "andra-generationsproblemet", "invandrantjejer" och "invandrarkillar" varit föremål för återkommande diskussioner inom socialtjänsten alltsedan 1970-talet (Sandberg, 2010), har etnicitet inte lyfts fram som ett relevant perspektiv i forskning om institutions- och barnavård.

Teoretiska perspektiv

Att göra etnicitet

Begreppet etnicitet används i vardagliga, politiska och akademiska sammanhang för att beskriva sociala grupper som sammanförs med en gemenskap relaterad till ursprung, språk, normer, kulturella traditioner eller religion. Etnicitet är med andra ord en gruppkategori och en form av social organisation. Den analytiska utgångspunkten för denna rapport är att etnicitet konstrueras relationellt, det vill säga att etnicitet är något som *görs* via handlingar och tal och att detta görande är intimt sammankopplat med samhällets maktrelationer (Hylland Eriksen, 1993). Denna förståelse av etnicitet står i skarp kontrast till att förstå etnicitet som något essentiellt, där etnicitet utgör en slags kärna i varje enskild individ, kopplad till egenskaper bestämda av språk, religion, nationstillhörighet, kultur, hudfärg etc. Att etnicitet konstrueras betyder emellertid inte att etnicitet inte upplevs som något verkligt, eller att det inte materialiseras. Precis som de ovan refererade studierna understryker blir etnicitet synnerligen verkligt i sina konsekvenser, genom att det genererar processer av inkludering och exkludering och ytterst producerar orättvisa och ojämlikhet (se även Puskás & Ålund, 2013). En viktig aspekt av etnicitet som social konstruktion är att etniska relationer förstås som komplexa och kontextbundna och därför tar sig varierande uttryck beroende på det sociala

⁴ Forskningsläget är i princip detsamma sett till de studier som genomförts inom SiS verksamhetsfält (Ulmanen & Andersson, 2006).

sammanhanget. Etnicitet produceras enligt detta i samspel med specifika sociala, politiska, historiska och ekonomiska sammanhang och bör därför även studeras i relation till dessa (Hylland Eriksen, 1993; Jenkins, 1997). En central forskningsfråga för den studie som presenteras i denna text handlar om *hur* etnicitet tillskrivs betydelse och förklaringsvärde i institutionernas sociala organisation och med vilka konsekvenser.

Att göra etnicitet handlar om att differentiera och klassificera människor utifrån bland annat kultur, nationstillhörighet, hud- och hårfärg, religion och språk. Dessa indelningar kan, som illustrationerna av de två måltidssituationerna ger prov på, göras som en självidentifikation eller som en tillskriven identitet (Brah, 1993; Hylland Eriksen, 1993; Jenkins, 1997; Puskás & Ålund, 2013). I den första illustrationen är det främst en rad etniska självidentifikationer som framträder i samtalet om olika maträtter. Både behandlingsassistenterna och killarna identifierar sig med en etnisk tillhörighet. Detta medan tillskrivna identiteter i termer av "muslim" och "vanlig" blir mer framträdande i den andra illustrationen. Representationer av detta slag aktualiserar en rad frågor kopplade till makt; vem har rätt att definiera vem, i relation till vad och hur uttrycks motstånd till olika representationer?

Etnicitet innebär alltid ett skillnadsgörande, där skillnader skapas i relation och i kontrast till det som uppfattas vara annorlunda, avvikande eller främmande (Brah, 1993; Hall, 1997). Kännetecknande för konstruktioner av skillnad är att de markerar, pekar ut, särskiljer och benämner det som uppfattas vara annorlunda – medan det som förknippas med det självklara eller normala sällan benämns eller ens omtalas. Ett återkommande uttryck för detta är att kategoriseringen invandrarkillar förekommer betydligt oftare än kategoriseringen svenska killar i mitt material från de särskilda ungdomshemmen. Utifrån ett konstruktionistiskt perspektiv är det alltså inte diskussioner om huruvida skillnader finns och hur de i så fall ser ut som står i mittpunkten för uppmärksamheten, utan hur skillnader representeras och vem som görs till representant för en skillnad.

En kritik som riktats mot etnicitetsbegreppet är att det omges av vaghet, inte minst med tanke på att det som i dag definieras som etnicitet avgränsades som ras för inte så länge sedan (Anthias & Yuval-Davis, 1992; Jenkins, 1997; de los Reyes m.fl., 2002; Hervik, 2004). Denna förändring i begrepps användningen, där många verkar föredra begreppet etnicitet framför ras, kan tolkas som en förskjutning från ett belastat begrepp till ett "mjukare" sådant (Tsolidis, 2001). En central poäng är att processer av exkludering, marginalisering och underordning följer samma mönster som tidigare decenniernas biologiska rasism, men numera analyseras inom ramen för etnicitet. I en genomgång av rasismens historia visar rasismforskaren David Theo Goldberg (1993) att rasism och rassistiska relationer ständigt genomgår en transformering i takt med samhällets förändring. I konsekvens med denna tankegång kan vi också förstå att det skett en förskjutning från den vetenskapligt legitimerade rasläran, som delade in människor i biologiska raser, till en upptagenhet av kultur och kulturella skillnader. Med andra ord, i stället för att underordning och marginalisering sker utifrån den tidigare idén om skilda biologiska raser sker den numera utifrån föreställningar om kulturellt betingade skillnader, där människor ses som mer eller mindre fastlåsta i "sin kultur" (se även Behtoui & Jonsson, 2013).

Centralt för den analys som följer är att jag förstår etnicitet som en social konstruktion som blir till när skillnad förstås och förklaras i etniska termer. Att göra etnicitet handlar med andra ord om att tillskriva vissa skillnader, tolkade i etniska termer, betydelse.

Att göra kön

I vardagligt tal förknippas ordet kön ofta med det biologiska könet och förstås därmed som något fixerat i kvinnors och mäns kroppar. Analysen i denna text tar avstamp i att kön, precis som etnicitet, måste förstås som socialt konstruerat, att individen fostras och socialiseras till att handla och tänka i enlighet med de förväntningar som är förbundna med en specifik kropp. Detta innebär att kön, liksom etnicitet, är ett sätt att organisera det sociala livet. Vad som uppfattas vara maskulint respektive feminint är då snarare en produkt av föreställningar och tolkningar, än mäns och kvinnors kroppar. I konsekvens med denna tanke finns det inte heller någon objektiv eller naturlig biologi; kroppen och våra tolkningar av denna måste i stället ses som resultat av olika sociala processer.

Begreppet "doing gender" (West, 1987) förtydligar att kön är något som görs och att det görs rutinmässigt, via tal och handlingar samt genom hur vi för fram oss själva, tolkar och bemöter andra i det vardagliga sociala livet. Ett sätt att göra kön inom institutionsvård och socialt arbete är att betona vikten av manliga förebilder (Johansson, 2006). Ett annat är att tillskriva kvinnlig behandlingspersonal vissa egenskaper, exempelvis att de är bättre än män på att lösa konflikter (Laanemets & Kristiansen, 2008; Mattsson, 2005; Petterson, 2009).

En viktig aspekt av att göra kön är att det sker i relation till sexualitet (Butler, 1993, 1999). Butler menar att biologiskt kön och reproduktiv sexualitet tenderar att förstås som något icke konstruerat, att det är naturgivet och något som bara "är". Men, som hon argumenterar, det finns inte något kön och inte någon sexualitet som är mer riktig eller naturlig än någon annan. Det enda som finns är konstruktioner av vad som anses vara rätt och naturlig sexualitet, och här intar heterosexualitet en position som mer naturlig och riktig än andra sexualiteter, kopplat till att den är reproduktiv. Heterosexualitet bygger på idén om olikhet, i betydelsen att män åtrår kvinnor och att kvinnor åtrår män och att de gör så därför att de är olika. Enligt Butler förklarar detta inte bara att kön görs olika, det förklarar också varför vissa feminiteter och maskuliniteter ses som avvikande och problematiska. Butler kallar denna sociala ordning den heterosexuella matrisen. Med hjälp av de analytiska verktyg som Butlers teoretisering erbjuder, kommer jag efterhand att visa hur bland annat kvinnliga kroppar framställs som problematiska på de särskilda ungdomshemmens avdelningar för pojkar och unga män.

Centralt för analysen är att maskulinitet måste förstås i plural, att det finns en rad olika maskuliniteter som relaterar till varandra (Connell & Lindén, 1999). Connell skiljer mellan tre maskulina positioner: hegemonisk, delaktig och underordnad maskulinitet. Den hegemoniska maskuliniteten kan närmast förstås som ett manligt ideal och har en dominerande position både gentemot feminina och andra maskulina positio-

ner.⁵ Den hegemoniska maskuliniteten är sammantvinnad med samhällets kulturella ideal och institutionella makt. Gestaltningar av denna position kan vi exempelvis se hos män som är aktiva inom näringslivet, regeringen och militären (ibid.). Enligt Connell är det dock få män som intar denna maskulinitetsposition, trots att den är dominerande. Många män drar däremot nytta av denna maskulinitet och den könsmaktsordning som upprätthålls via denna. I linje med detta är det också få män som gör aktivt motstånd mot att kvinnor diskrimineras. Vidare ligger detta förhållande till grund för positionen medlöperi, som handlar om att både män och kvinnor ger sitt passiva stöd till den hegemoniska maskuliniteten. Slutligen den underordnade positionen; denna intas av män som inte kan eller har svårt att göra anspråk på den hegemoniska positionen. Den underordnade positionen omfattar ofta män med invandrarbakgrund, homosexuella män och män från arbetarklassen. Enligt Connell är konstruktioner av maskulinitet alltid situationsbundna och relationella. De kan med andra ord inte tolkas som fixerade karaktärstyper, utan uppträder såväl parallellt som växelvis (Johansson, 2006). Connells maskulinitetspositioner ger en teoretisk plattform för att förstå att konstruktioner av maskulinitet både sker inom gruppen män och i relation till kvinnor, och att maskulinitet är del av en större struktur. Med härledning av detta förstår vi också att även om normen är maskulin inom institutionsvärden, kan vissa maskuliniteter precis som feminiteter osynliggöras och marginaliseras.

Ovanstående diskussion klargör att det är svårt att undvika att göra såväl etnicitet som kön, tvärtom görs etnicitet och kön mer eller mindre kontinuerligt och det är svårt att ställa sig vid sidan om och inte alls göra etnicitet och kön. Det är dock inte primärt denna aspekt, att etnicitet och kön görs, som står i fokus för den analys som följer, utan snarare *hur* görandet av etnicitet och kön går till i de sociala interaktioner jag studerat. Likaså hur detta görande varierar beroende på det sociala sammanhanget. Den analytiska frågan kretsar alltså kring hur etnicitet och kön görs på de särskilda ungdomshem jag studerat.

Analysen av studiens empiriska material är inspirerad av ett intersektionellt perspektiv. Intersektionalitet kan kort beskrivas som ett sätt att se på kategorier och maktrelationer såsom etnicitet, kön och klass, med fokus på hur de samspelar, är kopplade till och förutsätter varandra. Enligt detta synsätt är det inte heller tillräckligt att analysera relationer utifrån endast en kategori. Den intersektionella ansatsen ger med andra ord en slags nyckel för att kunna synliggöra hur olika maktrelationer och konstruktioner av kategorier är kopplade till varandra (de los Reyes & Mulinari, 2005; Mattsson, 2010). I denna rapport är dock den intersektionella ansatsen begränsad till i huvudsak ett kapitel, i vilket jag undersöker hur konstruktioner av kön länkas samman med sexualitet, ålder och etnicitet.

⁵ Hegemoni är ett samhällsvetenskapligt begrepp som härstammar från Antonio Gramscis analys av klassrelationer. Enligt Gramsci handlar hegemoni om dominans över kultur och institutionell makt, som möjliggör att en grupp kan hävda och upprätthålla en ledande position i samhällslivet, via exempelvis attityder och förhållningssätt. Hegemonin är följaktligen bestämmande för vilka normer som råder i ett samhälle under en viss tidsperiod.

Strukturer och aktörer

Ett sätt att analytiskt förstå den sociala verkligheten kan vara att dela in den i olika nivåer, såsom mikro och makro eller strukturer och aktörer. Ett problem med denna indelning är att den har en benägenhet att ge intryck av att nivåerna fungerar oberoende av varandra. Den har därför kritiserats för att inte spegla en existerande social verklighet (Layder, 2005). Ett återkommande argument är att verkligheten måste förstås som en sammanflätad helhet, att all social aktivitet är sammansatt av flera dimensioner som står i ett dialektiskt förhållande till varandra. Det vill säga, å ena sidan styrs det sociala samspelet av strukturer, å andra sidan upprätthålls strukturer via individens handlande. Detta ger också en förklaring till varför exempelvis rutiner kan vara svåra att bryta och ändra och ibland närmast verkar leva sitt eget liv, alldeles oberoende av individerna (se även Levin, 1998). Begreppet "styrande relationer", översatt från engelskans *ruling relations* (Smith, 1987), sätter fokus på hur vardagliga handlingar och interaktioner alltid genomkorsas av olika maktrelationer, medierade via bland annat lagar, förordningar, byråkrati och ekonomi. Styrande relationer kan gestaltas som ett nät av relationer som är både vitt förgrenade och på samma gång förtätade.

En konkretisering av detta resonemang är att de särskilda ungdomshemmen kan förstås som en knutpunkt för olika samhälleliga arrangemang (lagar, förordningar, byråkrati, ekonomi etc.), som löper samman och återskapas i institutionernas vardagliga praktik. I följd med detta synsätt menar jag att de som arbetar på de särskilda ungdomshemmen inte kan betraktas som fria i sitt handlande, utan snarare måste förstås som bärare av strukturer, vilka de genom sitt handlande återskapar och vidmakthåller. De beskrivningar jag gör av enskilda individer i denna text syftar därför inte heller till att teckna personligheter eller karaktärer. Det som står i blickfånget för det analytiska intresset är snarare de institutionella rollerna och hur de bärs upp av dem som arbetar på institutionerna.

Särskilda ungdomshem som totala institutioner

Tidigare forskning har pekat på att institutionsvården för barn och unga intar en tve tydlig position i samhället (Levin, 1998; Sallnäs, 2000; Ponnert, 2007). Den har beskrivits som en hybrid mellan förvarande, straffande, socialiserande och vårdande uppgifter (Andersson, 2000). Trots att det skett en förskjutning mot att betona psykosocial behandling i form av samtal, framför disciplinering och kontroll genom exempelvis arbetstvång, förblir ungdomsinstitutionen något av ett sanktioneringssystem (Sallnäs, 2000). Kontrollformer och maktutövande som i många andra sammanhang anses vara förlegade och kränkande tenderar att leva kvar inom just institutionsvården för barn och unga (Levin, 1998).

Med hjälp av sociologen Erving Goffman kan de särskilda ungdomshemmen förstås som totala institutioner (Goffman, 2009). Kännetecknande för en sådan institution är dess inneslutande tendens att med hjälp av exempelvis låsta dörrar, murar eller taggtråd förhindra de inskrivna från umgänge med det omgivande samhället, eller att

på egen hand lämna institutionen. En annan utmärkande egenskap är att individens sociala aktiviteter i form av skola, boende och fritid begränsas till institutionen och underordnas dess organisation och auktoritet, genom regler och scheman. Det som enligt Goffman är den totala institutionens allra viktigaste kännetecken är att mänskliga behov hanteras via en byråkratisk organisation, alldeles oavsett om det finns behov av det eller ej. De institutioner som vanligtvis brukar lyftas fram som idealtyper för den totala institutionen är mentalsjukhus och fängelser, men inrättningar för barn och unga kan också definieras som totala institutioner, såsom internatskolor och institutioner för vård och behandling.

Det är svårt att kringgå den kontroll och disciplinering som präglar de särskilda ungdomshem jag studerat. Vården ges i form av tvångsvård med låsta dörrar och staket, med en rad tvingande befogenheter gentemot de inskrivna vad det gäller avskiljning, urinprov, kroppsbesiktning, aktiviteter etc. För att upprätthålla denna kontroll krävs även detaljerade anvisningar och instruktioner för institutionspersonalens arbetsuppgifter, liksom höga krav på att de anställda anpassar sig till och arbetar enligt dessa. Den kontrollkultur som genomsyrar institutionerna omfattar alltså inte bara de inskrivna utan även dem som arbetar där, vilket skapar specifika institutionella positioner som är svåra att kliva ur för såväl inskrivna som anställda. Och detta är, menar jag, viktigt att ha i åtanke i analyser av de särskilda ungdomshemmens vård och behandling.

Från räddningsinstitut till särskilda ungdomshem

Institutionsvården för barn och unga är både gammal och väletablerad i Sverige. Benämningen på dess anstalter har varierat över tid, från räddningsinstitut, skyddshem, uppfostringsanstalter och ungdomsvårdsskolor till dagens särskilda ungdomshem, och speglar på ett talande sätt de idéer, ideologier och socialpolitiska reformer som genomsyrat anstaltsvården. De vittnar om samhällets ambitioner att via institutioner "rädda", "fostra", "behandla" eller "skydda samhället" från vissa barn och unga (se t.ex. Vinterhed, 1977; Levin, 1998; Sallnäs, 2000). Trots att förändringarna av institutionsvården varit omfattande under senare delen av 1900-talet präglas den av en påfallande kontinuitet, inte bara avseende geografisk placering utan även dess organisation och arbetsformer. Det vill säga, oavsett ambitiösa intentioner att reformera vården tenderar gamla rutiner, inhumana och ineffektiva arbetsformer att överleva i dessa institutioner (Levin, 1998).

Anstaltshistorien är märkbart närvarande i de särskilda ungdomshem jag studerat. Den förmedlas via byggnader och föremål, men också via rutiner och sätt att organisera verksamheten. De dagsscheman jag tagit del av under fältstudien är så gott som identiska med dagsscheman från uppfostringsanstalter i början av 1900-talet, med tidsangivelser för frukost, skolundervisning, middag, läsläsning med mera (Söderlind, 1999:5). Det är samma aktiviteter som schemaläggs och det är tid och rum som bildar utgångspunkt för verksamhetens organisation (Söderlind, 1999; Laanemets & Kristiansen, 2008). Nu som då betonas vikten av fasta tider, regelbundenhet och konsekvens baserat på regler för när och var olika aktiviteter är tillåtna och ska utföras. Här kan

även tilläggas att det inte bara är de inskrivna ungdomarnas tid som regleras, även personalens tid regleras med hjälp av scheman. Skillnaden är att för ungdomarna är så gott som all tid schemalagd, medan det för personalen främst handlar om schemalagda arbetspass och arbetsuppgifter (Andersson, 2000).⁶

”Förr” utgör en återkommande jämförelsepunkt i institutionspersonalens berättelser om institutionsvården och hur mycket bättre den blivit, liksom i de beskrivningar som görs av de inskrivna killarna. Deras problem framställs som ”allvarligare” och de sägs vara både ”mer störda” och ”farligare” än de som placerades på dessa institutioner några decennier tillbaka i tiden. I kontrast till den påtagligt närvarande historien talas det dock sällan om institutionernas framtid. Detta tidsrum är påfallande frånvarande i de samtal jag fört med institutionspersonalen. Det är som om visioner om verksamhetens framtid och utveckling inte ryms i det dagliga arbetet. Fokus ligger i stället på att hantera olika situationer här och nu, att klara ut en dag i taget. Det är också dessa aspekter och villkor som ramar in institutionernas konstruktioner av etnicitet och kön.

En verksamhet i uppmärksamhetens periferi

Institutionsvården för barn och unga uppmärksammas sällan i den samhällspolitiska debatten. Med sina dryga 600 platser är det visserligen en begränsad andel unga som varje år omhändertas för samhällsvård på SiS särskilda ungdomshem, men av dessa är flera hundra placerade för tvångsvård på avdelningar som är låsta. Med tanke på det omfattande frihetsberövande som alltid är förenat med tvångsvård, är det slående att dess verksamhet ter sig så okänd för den breda allmänheten. Utöver de inskrivna ungdomarna, anställda och tjänstemän som samarbetar med eller har tillsynsansvar för de särskilda ungdomshemmen, är det få som har tillträde till dessa miljöer, eller känner till hur det sociala livet ser ut innanför deras väggar. Som jag ser det omges de särskilda ungdomshemmen av en problematisk tystnad. Andra har pekat på att institutioner av detta slag omges av en kulturell tystnad och endast uppmärksammas i samband med kriser, skandaler eller specifika händelser, för att därefter återigen hamna i vaksamhetens periferi och tystnad (Eronen m.fl., 2010). Den mediala rapporteringen av olika händelser på de särskilda ungdomshemmen har rest en rad angelägna frågor under senare år, rörande institutionsvårdens och de särskilda ungdomshemmens vara, inriktning, mål och organisering, men de möjliga diskussioner som detta öppnat upp för har i princip uteblivit.⁷ En tänkbar slutsats är att institutionsvården för barn och unga inte är en fråga av det slag som väcker samhällspolitiskt intresse och engagemang.

Institutionsvården tycks i någon mån även hamna i forskningens periferi. Sett till den forskning som bedrivs om institutionsvård för barn och unga är den ofta kon-

⁶ Sannolikt är schema som fenomen ett av de tydligaste struktureringsinstrumenten i olika institutionella miljöer. Både öppna och slutna sådana, det ger inte minst skolan ypperliga exempel på (se exempelvis Lundgren, 2000).

⁷ Sveriges Radio har bland annat i programmet *Kaliber* rapporterat om missförhållanden i den vård och behandling som bedrivs vid särskilda ungdomshem. Programmen sändes i PI 2010-05-06 och 2010-05-23. Se även Gruber (2010) för en diskussion om den tystnad som omger institutionsvården för barn och unga i Sverige.

centrerad till frågor som rör specifika problemkategorier, lämpliga behandlingsmetoder för dessa samt behandlingsresultat (se t.ex. Andreassen, 2003; Eronen m.fl., 2010). Utöver studier som belyst den svenska institutionsvården för barn och unga ur ett historiskt perspektiv (t.ex. Vinterhed, 1977; Swärd, 1993; Söderlind, 1999; Sallnäs, 2000; Frangeur m.fl., 2007), finns det anmärkningsvärt få studier med fokus på institutionsvårdens sociala liv; flertalet studier är inriktade mot att studera olika behandlingsprogram, interventioner och deras resultat. Forskning om vad det innebär att vara placerad på institution ur de placerade ungdomarnas perspektiv, eller med inriktning mot hur det är att arbeta på institution, är påfallande begränsad. Förhoppningsvis kan föreliggande rapport, med sitt fokus på interaktioner ur ett personalperspektiv, fylla en del av detta tomrum.

Anonymisering, text och disposition

Alla namn som förekommer i rapporten, både person- och institutionsnamn, är fingrade. Även personuppgifter avseende ålder, etnisk bakgrund eller hur länge någon arbetat på institutionen är modifierade. Detta för att minimera risken att de personer och institutioner som medverkar i studien blir igenkända. De institutioner där jag genomfört fältstudien kallar jag för *Kungsberget*, *Markhult*, *Skogsängen* och *Åbacka*. För att inte distrahera läsarens uppmärksamhet namnges inte alltid alla informanter och inte heller institutionerna. Ibland anges bara den aktuella yrkeskategorin. De pojkar och unga män som var inskrivna på institutionerna under fältstudien namnges bara emellanåt, vanligtvis benämns de bara killar eller ungdomar. Detta bör inte tolkas som ett förringade av dem, utan syftar snarare till att tydliggöra att analysen fokuserar på institutionspersonalen och deras reflektioner samt handlande.

Studiens empiriska material är omfattande och en analys av materialet i sin helhet ryms inte i en skrift som denna. Rapportens primära läsekrets utgörs av dem som är verksamma inom Statens institutionsstyrelse (SiS). Mot bakgrund detta har jag valt att strukturera analysen i denna rapport utifrån några ståndpunkter som ofta framfördes av dem som arbetade på de särskilda ungdomshemmen. Det är inte givet de vanligast förekommande ståndpunkterna, eller kanske ens de mest intressanta, men de ger konkreta och belysande ingångar för att undersöka hur etnicitet och kön konstrueras och tillskrivs betydelse i det fortlöpande institutionslivet. Det är alltså fyra ståndpunkter som vardera ligger till grund för ett empiriskt kapitel. Analysen är alltså inte organiserad utifrån olika institutioner och avdelningar, i syfte att beskriva och analysera dem som enskilda institutioner och avdelningar. Analysen är snarare tematisk, där exempel och illustrationer från olika institutioner förs samman för att illustrera den aktuella tematik som undersöks. Fördelen med detta tillvägagångssätt är att analysen förmår visa på mönster som går utöver den enskilda institutionen. Att en del institutioner förekommer oftare än andra i texten betyder således inte att de är mer representativa för de empiriska iakttagelser jag diskuterar. De empiriska exemplen är snarare utvalda därför att de förmår gestalta det jag diskuterar på ett tydligt sätt. En del institutioner

förekommer även oftare i texten till följd av att det empiriska materialet är mer omfattande från dessa. Min förhoppning är att de empiriska exemplen känns bekanta och trovärdiga för dem som arbetar på institutionerna och att analysen ska inspirera till fortsatta samtal på de särskilda ungdomshemmen. Likaså att rapporten utmanar och kan bidra till kritiska reflektioner kring den vardagliga institutionspraktiken.

I texten sätter jag citationstecken runt olika kategoriseringar som exempelvis "svensk", "syrian" och "invandrare", detta för att markera och påminna om studiens konstruktionistiska ansats – att ingen *är* svensk, syrian eller invandrare, utan att vi snarare görs till och betraktas som svenskar, syrianer och invandrare i olika tal och handlingar. Jag använder även citationstecken när jag citerar informanternas uttryck, ordval och kommentarer i den löpande texten. Fristående fältanteckningar, citat och dialoger som är utklippta från intervjuer är markerade med mindre grad eller kursiverad stil. Vidare är citat och dialoger bitvis redigerade för att ge flyt i texten och inte tynga den med talspråkets hummande och omtagningar.

Närmast följer kapitel 2, *Fältstudien och institutionerna*, där jag redogör för studiens metod och genomförandet av fältstudien. Analysen inleds i kapitel 3, *Det är bra att ha personal med utländsk bakgrund*; här undersöker jag hur etnicitet i termer av invandrarbakgrund tillskrivs betydelse vid rekrytering av personal till de särskilda ungdomshemmen, i organiseringen av arbetsuppgifter och i tolkningar av interaktioner mellan kollegorna samt mellan personalen och killarna. I kapitel 4, *På avdelningen talar alla svenska*, riktar jag uppmärksamheten mot institutionernas enspråkiga praktik och hur denna producerar etnisk differentiering, men också hur denna praktik utmanas av olika lojaliteter och engagemang. Därefter i kapitel 5, *Det är ju män som har muskelstyrka*, inleder jag analysen av hur kön konstrueras vid de särskilda ungdomshemmen. Primärt undersöker jag hur fysisk styrka och makt utgör centrala komponenter i konstruktionen av maskulinitet och hur denna maskulinitet dels genererar motstånd, dels är förbunden med ambivalens. I kapitel 6, *Det är få tjejer som passar för jobbet*, fortsätter jag att undersöka konstruktioner av kön med fokus på hur institutionspersonalen gör feminint kön. Jag visar hur dessa konstruktioner samverkar med andra kategorier och hur de tenderar att reducera den kvinnliga institutionspersonalens positioner till endera en mammapigur eller till någon som triggar i gång killarnas sexualitet. Allra sist i kapitel 7 följer några avslutande reflektioner.

Kapitel 2. Fältstudien och institutionerna

Insamling av material, analysarbete och vetenskapligt skrivande är en komplex process. Kunskapsproduktion bestäms även av privilegier och maktstrukturer, vilket reser frågor om i vems intresse kunskap produceras och vems intresse som företräds i olika vetenskapliga studier. Precis som antropologen Renato Rosaldo, menar jag att forskarens utkiksplats alltid reflekterar ett *positionerat subjekt* (Rosaldo, 1989:19). Forskarens position speglar enligt detta såväl val av teorier och metoder som en individuell historia, som är relaterad till strukturer, såsom kön, klass och etnicitet. Biografiska aspekter av detta slag handlar om att jag är kvinna, i övre medelåldern och att jag identifierades som "svensk" av institutionspersonalen. Eller snarare, min svenska identitet verkade tas för given, vilket sannolikt inte varit helt oväsentligt avseende vad informanterna berättat för mig och hur de har berättat det. En fråga att reflektera över i detta sammanhang är hur mitt material skulle ha sett ut om jag sammanförts med en invandrarbakgrund. En annan fråga som kan resas är i vad mån min ålder underlättat mitt tillträde till institutionerna och mina samtal med olika informanter. Hade det exempelvis varit lika smidigt för mig att få göra deltagande observationer i verksamheterna om jag varit en ung kvinna?

Premisserna för vetenskaplig kunskapsproduktion är omfattande och förmodligen smått omöjliga att fullt ut klarlägga. Det finns alltid luckor, brister och spelrum som den enskilde forskaren varken kan ha kunskap om eller kontroll över (Skeggs, 2000). Detta fråntar dock inte forskaren ansvar för att så långt som det är möjligt försöka belysa de förutsättningar som varit för handen för studiens genomförande och att synliggöra de omständigheter som präglat produktionen av kunskap. Därför ger jag också dessa reflektioner utrymme i ett eget kapitel. Närmast redogör jag för den metod jag arbetat med. Därefter följer en redogörelse för urvalet av institutioner, tillträde till fältet och dokumentering av det empiriska materialet. Avslutningsvis uppehåller jag mig vid hur jag arbetat med analysen. En detaljerad sammanställning av det empiriska materialet återfinns även i bilaga 1, som följer efter rapportens sista kapitel.

Deltagande observationer och intervjuer

Studiens metodologiska ansats är etnografisk (Shaffir & Stebbins, 1991; Wolcott, 2008). För denna studies vidkommande innebär det att jag genomfört deltagande observationer och intervjuer på några av SiS särskilda ungdomshem. Fokus har legat på att

undersöka och analysera aktörsnivån. Mer specifikt handlar detta om att iakttä och analysera institutionspersonalens interaktioner och sociala samspel, dels med de inskrivna killarna, dels inom personalgruppen. Den kunskap som genereras ur denna studie är således situerad och kontextbunden.

Valet av metod bottnar i en ambition att följa den vardagliga verksamheten på de särskilda ungdomshemmen, för att därigenom få kunskap om hur det sociala livet gestaltas i detta sociala rum. Mer konkret har jag intresserat mig för hur det ser ut på ett särskilt ungdomshem, rumsligt och materiellt, vilka som arbetar där, hur en dag struktureras och organiseras på olika avdelningar, vad personalen och killarna gör och vad de inte gör samt hur de interagerar med varandra. Mer specifikt har jag försökt fånga när och hur etnicitet och kön aktualiseras och tillskrivs betydelse i personalens görande. Likaså i vilka sammanhang detta sker och i relation till vad och vem.

Studiens metodologiska ansats är kritisk och det betyder att jag eftersträvat att synliggöra det till synes självklara för att göra det tillgängligt för reflektion och problematisering (Madison, 2005; Thomas, 1993). Det kan exempelvis handla om att utforska vilka argument som ligger till grund för en viss regel och att belysa den praktik som denna mynnar ut i. Inte med intention att värdera regeln, eller att bestämma dess relevans, utan för att fånga och blottlägga de idéer som styr institutionernas verksamhet och hur dessa positionerar såväl institutionspersonalen som de inskrivna killarna i relation till etnicitet och kön.

Mitt tillvägagångssätt för att studera detta är att jag följt institutionspersonalen i deras dagliga arbete på sex olika avdelningar, fördelade på fyra särskilda ungdomshem. Sammanlagt har jag genomfört deltagande observationer under 32 dagar, i sammanhängande perioder om fyra till sju dagar. I regel har jag befunnit mig på respektive avdelning från tidig morgon, när "nattpersonalen" lämnar över till "dagpersonalen", till sena kvällen, när "dagpersonalen" lämnar över till "nattpersonalen". För att återknyta till teoridiskussionen i kapitel 1, har jag bedrivit deltagande observationer i *knutpunkten* för en rad olika sociala interaktioner och arrangemang. Det är institutionernas avdelningar som har utgjort den primära utkiksplatsen för observationerna, det är där jag skaffat mig insyn i hur institutionens strukturer och relationer iscensätts i tal och handling. De deltagande observationerna har kombinerats och kompletterats med observationer i institutionernas skolverksamhet och närvaro vid olika möten, såsom personalmöten, behandlings- och utredningskonferenser samt ledningsgruppsmöten.⁸

Med tanke på den begränsade tid jag tillbringat på varje avdelning, har min närvaro karaktäriserats av att vara mer observerande än deltagande. Varje form av närvaro innebär dock även ett mått av deltagande; jag har exempelvis deltagit i måltider och hjälpt till att duka och duka av matbord, sett på tv tillsammans med personal och ungdomar, deltagit i personalens samtal på expeditionen och i samtal som pågått på avdelningen. Även om jag medverkat i det som sker och görs på institutionerna har jag inte aktivt interagerat med de inskrivna killarna, inte heller intervjuat eller ställt frågor till dem. Däremot har jag samtalat med dem när de själva tagit initiativ till detta.

⁸ De deltagande observationerna genomfördes mellan november 2008 och mars 2009.

Det dagliga livet på en avdelning och institution pendlar mellan vad jag vill beteckna som stiltje och tristess till hög intensitet, med akuta händelser eller problem som uppstår och måste hanteras. Jag har försökt att vara följsam i relation till den pågående verksamheten, för att inte belasta, störa eller avbryta personalen i deras arbete med ungdomarna eller samtal med varandra. Detta innebär att mina spontana samtal med framför allt behandlingsassistenter, som uteslutande är verksamma på avdelningsnivå, skiftat i omfattning mellan olika tidpunkter och dagar och mellan olika avdelningar. Följsamheten har också resulterat i att jag ibland inte upplevt det som rimligt att vara ihärdig med frågor och undringar när en behandlingsassistent är trött och slutkörd efter ett 14 timmar långt arbetspass.

Den kunskap och insikt som genererats genom vistelser på olika institutioner och avdelningar har i fältstudiens fas nummer två legat till grund för intervjuer med institutionspersonalen. Om deltagande observationer framför allt ger tillgång till individers handlande och spontana resonemang, fångar intervjuer snarare deras reflektioner, tankar och föreställningar. Att kombinera deltagande observationer och intervjuer på detta sätt fungerar därför inte bara som ett värdefullt komplement, kombinationen öppnar även upp för en dynamik i det empiriska materialet. Dels genom att de deltagande observationerna utgör ett underlag till och kan fördjupa intervjufrågorna, dels genom att de deltagande observationerna erbjuder en vidare tolkningsram för intervju-materialet (Alvesson & Deetz, 2000).

De intervjuer jag genomfört kan karaktäriseras som etnografiska intervjuer (Burgess, 1988; Sherman Heyl, 2001). Kännetecknande för sådana intervjuer är att de syftar till reflektion över det som inte är möjligt att klargöra endast via deltagande observationer. Bättre uttryckt har intervjuerna syftat till att fördjupa, klarlägga och komplettera olika iakttagelser från de deltagande observationerna, varmed både frågor och innehåll varierat. De präglas av att jag och informanterna hade en mer eller mindre etablerad relation med varandra vid intervjutillfället, sedan fasen med deltagande observationer, vilket bidragit positivt till intervjuerna. Både med tanke på motivationen för att medverka i en intervju och att vi haft gemensamma händelser att referera till i samtalet.

Totalt har jag genomfört 41 intervjuer, av dessa är åtta så kallade rekognoserande intervjuer inför påbörjandet av fältstudien. Övriga 33 intervjuer är med olika kategorier av institutionspersonal, verksamma vid de särskilda ungdomshemmen: behandlingsassistenter, lärare, behandlings- och utredningssekreterare, dagansvariga, sjukskötare, psykologer, lärare, fackliga ombud, biträdande avdelningsföreståndare, avdelningsföreståndare och institutionschefer. Dessa 33 intervjuer omfattar sammanlagt 65 personer. Intervjuerna är genomförda som enskilda intervjuer eller gruppintervjuer. Behandlingsassistenterna intervjuades ofta i grupper om tre. En anledning till detta är att behandlingsassistenterna i stor utsträckning delar erfarenheter från arbetet på avdelningen och att det kan vara lättare att lyfta fram dessa i en gruppintervju än i enskilda intervjuer. Även en del intervjuer med lärare är genomförda i grupp. De flesta intervjuer som omfattar andra yrkeskategorier än behandlingsassistenter är dock genomförda som enskilda intervjuer. Detta främst av skälet att många inom dessa yrkeskategorier var de enda i sin befattning på avdelningen eller institutionen. De olika

yrkeskategorierna har sina specifika uppdrag och arbetsuppgifter, vilket resulterar i olika erfarenheter och perspektiv på verksamheten, inte minst i relation till de inskrivna ungdomarna, vilket kan vara svårt att ge rättvisa i en gruppintervju med olika yrkeskategorier närvarande. Intervjuerna varade mellan 45 och 75 minuter.⁹

Intervjufrågorna har varierat, dels beroende på vilken yrkesgrupp jag intervjuat, dels utifrån de observationer jag genomfört på de olika institutionerna. Vidare har de pendlat mellan att vara generella och öppna respektive specifika, det vill säga knutna till särskilda observationer. Den intervjuguide jag arbetat med har alltså varierat och bearbetats utifrån vem jag intervjuat. Men några frågeområden har varit återkommande i intervjuerna. Exempelvis inleddes de flesta intervjuerna med en vid och öppen fråga om hur etnicitet och kön spelar in i verksamheten på de särskilda ungdomshemmen. Syftet med en så vid öppningsfråga har varit att ge informanterna utrymme att tala om det som upplevs mest aktuellt, angeläget eller bekvämt. Likaså att med utgångspunkt från detta utveckla samtalet med fokus på informanternas tankegångar om etnicitet och kön, och hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse i det dagliga samspelet på de särskilda ungdomshemmen. Andra frågeområden har handlat om hur institutionsledningen resonerar i relation till kön och etnicitet vid rekrytering av personal, hur olika konflikter tolkas och hanteras i relation till kön och etnicitet samt hur språkliga aspekter kopplade till killarnas och personalens olika modersmål uppmärksammas och hanteras.

Av de 65 personer som intervjuats är drygt hälften män. En närmare titt på intervju-materialet talar dock för att kvinnor och män fördelar sig olika beroende på var i verksamheten de arbetar. Sett till de intervjuade behandlingsassistenterna är 23 av dessa män och tio kvinnor. När det gäller de övriga yrkeskategorierna är 20 av de intervjuade kvinnor och 12 män.

Urval av institutioner och informanter

Våren 2008 kontaktade jag nio av SiS särskilda ungdomshem, vanligtvis institutionschefen, med en förfrågan om att delta i studien. Samtliga institutionschefer ställde sig positiva till att medverka. I ett senare skede besökte jag åtta av dessa institutioner för att orientera mig om verksamheten och för att ge närmare information om studien. Vanligtvis träffade jag institutionschefen och institutionens ledningsgrupp eller institutionschefen tillsammans med några avdelningsföreståndare. Det jag främst intresserade mig för vid dessa besök var verksamhetens organisation, institutionens elever med fokus på etnisk bakgrund och problematik, personalkategorier och deras respektive kvalifikationer samt personalsammansättningen avseende etnisk bakgrund, kön och ålder. Samtliga institutioner uttryckte intresse för studien; "vi har inte funderat så mycket på etnicitet men det är viktigt" eller "vi ser det som angeläget att få vår verksamhet genomlyst" är några av de typiska kommentarer som fördes fram under dessa besök.

⁹ Intervjuerna genomfördes mellan juni 2009 och mars 2010.

Av de åtta institutioner jag besökte har jag gjort fältstudier på fyra. Urvalet av institutioner grundas på en variation avseende institutionernas storlek och geografiska lokalisering (nära respektive långt från en större stad samt institutioner från olika regioner), de inskrivna ungdomarnas ålder och personalens etniska bakgrund. Med tanke på att genomströmningen av ungdomar är relativt hög på en del avdelningar, har de inskrivna ungdomarnas etniska bakgrund inte utgjort något urvalskriterium vid valet av "fältinstitutioner". Däremot har jag försökt uppnå variation avseende i vad mån institutionschefen alternativt institutionsledningen reflekterat kring etnicitet och etniska relationer i verksamheten. I något fall har jag även gjort denna bedömning med utgångspunkt från den aktuella institutionens verksamhetsplan, där det framgick att man eftersträvar en "stor kulturell spännvidd" i personalgruppen. En grovt förenklad, och förmodligen inte helt rättvisande, kategorisering av de institutioner som ingår i studien är att personalen vid två av de utvalda institutionerna hade reflekterat en del kring etnicitet. Här fanns till exempel en mer eller mindre uttalad policy om etnisk mångfald vid rekrytering av ny personal. Vid de två andra institutionerna hade personalen reflekterat mindre kring etnicitet och där fanns även relativt få anställda med utländsk bakgrund.

De avdelningar som ingår i studien är samtliga för pojkar och unga män i åldern 12–20 år och fördelar sig enligt följande: två behandlingsavdelningar, två utredningsavdelningar, en motivationsavdelning och en avdelning för sluten ungdomsvård. Att jag valt att genomföra studien på pojkaavdelningar är kopplat till att kön, i den forskning som finns tillgänglig om institutionsvård, sällan uppmärksammas i relation till pojkar.¹⁰ Urvalet av avdelningar har styrts av respektive institutionsledning i samråd med den aktuella avdelningsföreståndaren och avdelningspersonalen. Även om jag inte varit direkt involverad i valet av avdelningar har jag försökt att eftersträva en olikhet i avdelningarnas inriktningar. Alla avdelningar som ingår i studien är dock så kallade låsbara avdelningar. Låsbarheten innebär att avdelningarna är låsta och att rörelsefriheten är kraftigt begränsad för de inskrivna ungdomarna. Samtliga ungdomar på de studerade avdelningarna var tvångsomhändertagna enligt lagen om vård av unga (LVU), eller dömda till sluten ungdomsvård (LSU). Viktigt att ha i åtanke vid läsningen av de empiriska kapitlen är alltså att jag studerat "låsta" avdelningar som omges av särskilda befogenheter. Lika viktigt att ha i åtanke är att studiens resultat inte gör anspråk på att vara generella för den verksamhet som bedrivs vid de särskilda ungdomshemmen, eller institutionsvård i allmänhet, utan härrör från de fyra institutioner som ingår i studien. Inte desto mindre kan resultaten fånga sociala mönster som är av mer generell karaktär för de särskilda ungdomshemmen. Storleken på de studerade institutionerna varierar mellan 15 och drygt 30 platser.

I urvalet av informanter till intervjuerna har jag eftersträvat en variation avseende karaktären av arbetsuppgifter och yrkeskategori. Kön och etnisk bakgrund har med andra ord inte varit styrande för detta urval. Valet av informanter har skett på olika sätt. Eftersom samtliga intervjuer har genomförts på informanternas arbetstid är det

¹⁰ Se även kapitel I för ett mer utförligt resonemang rörande forskning om kön i institutionsvården för barn och unga.

framför allt avdelningsföreståndarna som tagit ansvar för och organiserat vilka behandlingsassistenter som kan intervjuas när. Behandlingsassistenter är den enda personalkategori som tillbringar så gott som hela sin arbetstid tillsammans med de inskrivna ungdomarna, vilket ibland bidragit till svårigheter i arrangemangen av dessa intervjuer. På en avdelning fick intervjuerna med behandlingsassistenter skjutas upp ett flertal gånger eftersom det var "oroligt på avdelningen" och alla tjänstgörande behandlingsassistenter behövde vara närvarande där. Vanligtvis har intervjuerna med behandlingsassistenter genomförts på avdelningarnas "konferenstid". Under denna tid är många behandlingsassistenter i tjänst och det har möjliggjort att några av dem kan medverka i en intervju.

Övrig institutionspersonal har jag själv kontaktat med förfrågan om att medverka i en intervju. En påfallande skillnad i jämförelse med behandlingsassistenter är att den övriga institutionspersonalen är mindre bunden till avdelningarna och därför har större möjligheter att förfoga över sin arbetstid. I regel har de också ett eget kontor. Dessa aspekter återspeglas i intervjuernas längd. Intervjuerna med behandlingsassistenter är sällan längre än 45–50 minuter, medan intervjuerna med de övriga personalkategorierna ofta pågick längre än en timma. Det är inte heller ovanligt att behandlingsassistenter satt med "ett öra" in mot avdelningen under intervjuerna för att kunna "springa in", som det uttrycktes, om det skulle behövas.

Dokumentation av det empiriska materialet

Dokumenteringen av de deltagande observationerna har gjorts i form av fältanteckningar. För att i möjligaste mån minimera ungdomarnas känsla av att vara iakttagna och föremål för studier har jag valt att gå undan, in på expeditionen eller något annat rum, för att skriva fältanteckningar. När jag deltagit i möten med enbart personal närvarande har jag fört fältanteckningar under det aktuella mötet. Anteckningarna omfattar allt från miljö- och händelsebeskrivningar, till korta dialoger inom personalen respektive mellan personalen och killarna, ögonblickshändelser samt fortlöpande reflektioner kring olika iakttagelser. Intervjuerna är, förutom de rekognoserande intervjuerna, samtliga ljudinspelade och bitvis transkriberade.

Tillträde, engagemang och subjektivitet

Utöver att relationen mellan forskare och informant omges av etiska regler ramas den också in av ett mer informellt innehåll, som ibland kan vara svårt att förutse och sätta fingret på.¹¹ För att utveckla resonemanget menar jag att relationen mellan forskare och informanter sällan, inte minst i etnografiska studier, kan förbli entydig eller helt separerad. Deltagande observationer förutsätter närmast en involvering i fältet, både för att

¹¹ De som deltagit i studien har utöver skriftlig information även fått muntlig information av mig om studiens frågeställningar, metod och omfattning, och de har gett sitt skriftliga samtycke till att medverka i den, enligt de forskningsetiska regler som ligger till grund för samhällsvetenskaplig forskning. Studien är prövad och godkänd av den regionala etikprövningsnämnden i Linköping (diarienummer 48-08).

informerarna ska stå ut med att ha en forskare i husorna och för att forskaren ska få tillträde till de sociala relationer han eller hon vill studera (Gruber, 2007a).

En tacksam illustration av att gränserna mellan forskare och informanter bitvis kan flyta samman är de tillfällen jag blev inbjuden att delta i "reflektionen", som genomfördes innan behandlingsassistenterna avslutade sitt arbetspass. I reflektionen förmedlar var och en något om hur man upplevt dagen, innehållsligt och känslomässigt, och vid några tillfällen bjöds jag in att medverka i "rundan" precis som alla andra. Att delta på detta sätt innebär att jag som forskare går in i en kommunikation med informanterna där jag låter mig involveras i det som händer och pågår i verksamheten. Min erfarenhet är att deltagande observationer förutsätter interaktioner och engagemang av detta slag och är något av en premis för att kvalificera sig för informanternas förtroende (Gruber, 2007a). För att återknyta till kapitlets inledande diskussion om kunskapsproduktion, illustrerar detta också hur empiriskt material produceras i interaktion mellan forskare och informanter och inte kan begränsas till enbart ett insamlande av data (Sherman Heyl, 2001).

Etnografisk kunskap kan i linje med detta karaktäriseras som en "total social erfarenhet" (Hastrup & Hervik 1994:7, översättning från engelskans *total social experience*), vilket understryker att den baseras på mer än det som uttrycks verbalt. Deltagande observationer handlar om att fånga det som inte uttrycks med ord, såsom mimik, gester, känslor, stämningsslägen, tystnader och dofter. Metoden kan sägas syfta till en internalisering via flera sinnen (ibid.). Ett exempel på detta är att jag som deltagande observatör upplevde skillnaden mellan att kunna röra mig fritt på avdelningen och att vara "inlåst" där. Policyn för om jag kunde disponera en nyckel under de perioder jag genomförde deltagande observationer varierade. På en del avdelningar disponerade jag en "egen" nyckel, på andra inte. Det senare resulterade inte bara i att jag var beroende av en behandlingsassistent som kunde låsa upp åt mig när jag behövde gå på toaletten eller skulle lämna avdelningen, det gav mig även en konkret upplevelse av hur det kan kännas att vara begränsad i sin fysiska rörelsefrihet på en institution.

Från erfarenhet till kunskap

Den vetenskapliga analysen i etnografiska studier handlar om att transformera implicita kunskaper från den genomförda fältstudien till explicita kunskaper som kan begripliggöras, kontextualiseras och presenteras för omvärlden (Hastrup & Hervik, 1994). Processen kan beskrivas som en produktion av kunskap där individuella erfarenheter från "fältet" omvandlas till generell vetenskaplig kunskap. "Rösterna från fältet" bearbetas, kontextualiseras och organiseras med hjälp av teoretiska verktyg så att de berättar en ny berättelse.

Den analys jag gjort utgår från ett hermeneutiskt (tolkande) perspektiv (Widerberg, 2006). Enkelt uttryckt går det ut på att göra relevanta tolkningar av de handlingar och utsagor som utgör studiens empiriska material. Mer konkret innebär det att jag bearbetat och prövat materialet mot teoretiska begrepp och perspektiv. Processen kan

beskrivas som en rörelse mellan det abstrakta och det konkreta, där jag rört mig fram och tillbaka mellan materialet och olika teoretiska infallsvinklar för att identifiera och tolka de studerade handlingarna och utsagorna. Analysarbetet har på så vis pendlat mellan olika delar för att foga dem samman och skapa helhet.

Av allt som sades och gjordes under fältstudien på de särskilda ungdomshemmen är det endast en begränsad del som återges i föreliggande rapport. Likaså omfattar analysen endast en begränsad del av materialet. Detta av den enkla anledningen att vissa iakttagelser ter sig mer angelägna än andra att uppmärksamma och analysera. Som jag redan diskuterat syftar inte heller analysen till att belysa enskilda institutioner, arbetsgrupper eller individer. Ambitionen är snarare att försöka synliggöra vissa mönster som framträder i det sociala samspelet på de studerade institutionerna. För dem jag följt i arbetet på avdelningar, i skolan och på möten eller samtalat med i intervjuer, kan det kanske upplevas som att jag förstör vissa resonemang och händelser. Alternativt att jag uppehåller mig vid det som är mindre viktigt, eller att jag ryckt loss delar från en större helhet som inte ges utrymme i denna framställning. Detaljers betydelse bör dock inte föringas, tillsammans och sammanlagda förmår de nämligen blottlägga både större mönster och sammanhang (Bartholdsson, 2003). Analys- och tolkningsarbetet är något av forskarens privilegium och är förmodligen den akt i det vetenskapliga arbetet som mer än någon annan tydliggör forskarens maktposition gentemot deltagarna i ett forskningsprojekt (Mulinari, 1999). Min förhoppning är dock att de som medverkat i denna studie inte ska känna sig missförstådda eller framställda på ett sätt de inte alls känner igen sig i.

En annan aspekt av att endast en begränsad del av det insamlade materialet återges i denna text handlar om att datamaterialet från intervjuerna tenderar att dominera de empiriska illustrationerna. En förklaring till detta är att de deltagande observationerna är tämligen begränsade: fyra till sju dagar på varje avdelning, varav en stor del av tiden ägnats åt att lära känna dem som arbetar där, bekanta sig med rutiner, lokaler med mera. De deltagande observationerna har alltså primärt fungerat som ett sätt att lära känna och orientera mig i verksamheterna, för att i nästa skede kunna ställa "informerade" intervjufrågor. Fältanteckningarna är inte alltid så "fylliga" avseende olika händelser och interaktioner att de förmår ge tydliga illustrationer. Med tanke på att tydliga illustrationer är något av en förutsättning för att gestalta analytiska poänger, har jag valt att främst använda mig av utklipp från intervjuerna i denna rapport.

Vid läsningen av den fortsatta texten är det av betydelse att ha i åtanke att jag, i egenskap av forskare, och institutionspersonalen, i egenskap av aktiva och engagerade i den verksamhet som bedrivs vid de särskilda ungdomshemmen, har olika syften för vårt vetande (Runfors 2003). Vi har helt enkelt olika uppdrag. För dem som arbetar på de särskilda ungdomshemmen utgår det övergripande intresset för kunskap från ett behov av att kunna hantera den fortlöpande verksamheten. Det vill säga, att veta hur man ska agera i olika sammanhang, varmed frågor om hur det är och borde vara blir centrala för vetandet. Forskarens intresse är däremot förbundet med kritisk reflektion. I skenet av detta kan det inte heller förväntas att informanterna och jag alltid gör samma tolkningar – eller ens drar samma slutsatser – av olika händelser och resonemang som förts fram i intervjuerna.

Kapitel 3. Det är bra att ha personal med utländsk bakgrund: föreställningar om kulturell olikhet och likhet

Som konstaterats i SiS strategi för att främja etnisk och kulturell mångfald (2000) har en relativt stor andel av de människor som vårdas inom SiS en annan etnisk och kulturell bakgrund än svensk. För att kunna erbjuda en god vård är det angeläget för SiS att utveckla myndighetens kulturkompetens bland annat genom aktiv rekrytering av personal med annan kulturell bakgrund. (Mångfaldsplan för Statens institutionstyrelse 2003, dnr 112-891-03)

Ovanstående rader är hämtade från SiS plan för främjande av etnisk mångfald.¹² I detta dokument konstateras att de som vårdas på SiS särskilda ungdomshem har olika etniska bakgrunder, att andelen ungdomar med annan etnisk bakgrund än svensk har ökat och att detta ställer institutionerna inför nya utmaningar. Ambitionen som förmedlas är att de inskrivna ungdomarna, oavsett etnisk bakgrund, ska tillförsäkras en vård som svarar mot deras enskilda behov. För att uppnå detta vill SiS öka institutionspersonalens kulturkompetens genom att bland annat anställa fler med utländsk bakgrund. I detta kapitel riktar jag uppmärksamheten mot hur kulturkompetens förstås på institutionsnivå och hur denna kompetens tillskrivs betydelse i arbetet med killarna på de särskilda ungdomshemmen.

Tanken om kulturkompetens är varken ny eller begränsad till SiS verksamhetsfält. Alltsedan 1970-talet har behov av så kallad kulturkompetens påtalats som en förutsättning för att kunna hantera olika sociala problem i arbetet med den invandrade befolkningen (t.ex. Hessle, 1984; Soydan, 1984). Vid denna tid omtalades kulturkompetens ofta som en "invandrarkompetens", vilket tydligt åskådliggör vem av parterna som kopplas samman med specifika behov och problem i interaktionen mellan välfärdsinstitution och medborgare. Det är den invandrade och den invandrades barn och familj som ställts i blickfånget för uppmärksamheten, och socialarbetarna har beskrivits som osäkra i sitt arbete med dessa klienter och deras "annorlunda kulturmönster" (Soydan, 1984). Utbildningar inom det sociala fältet har återkommande kritiserats för att de

¹² Mångfaldsplanen är från 2003, den är myndighetens första mångfaldsplan och var den aktuella planen 2008 när jag inledde fältstudien. Mångfaldsplanen omfattar hela myndigheten, det vill säga både de särskilda ungdomshemmen som LVM-institutionerna för vuxna missbrukare.

brister i att förmedla kunskap om invandrare (Aune, 1983). Ett genomgående mönster i dessa sammanhang är att den invandrade befolkningens kulturbakgrund konstrueras som ett problem för (svenska) samhällets välfärdsinstitutioner och att kultur framträder som ett specifikt kunskapsfält som socialarbetare behöver utbilda sig inom (SOU, 1991:60).

I dag talas det inte längre om invandrarkunskap men om kulturkompetens, och det som tidigare innefattades i invandrarkunskap är på många sätt identiskt med de föreställningar som omger dagens tal om kulturkompetens. Kultur förstås fortfarande som något i hög grad nationellt och religiöst avgränsat, och den kulturkompetens som eftersträvas och efterfrågas åsyftar primärt erfarenheter och kunskaper knutna till "andra kulturer". Men om det tidigare framför allt var välfärdsinstitutionernas "svenska" personal som förväntades skaffa sig utbildning och erfarenhet av "andra kulturer", tycks det i dag ske en förskjutning mot att det är personal med utländsk bakgrund som förväntas tillföra den efterfrågade kulturkompetensen (Gruber, 2007; Kamali, 2002; Knocke, 2004).

Med hjälp av Philomena Essed (1996) kan vi förstå den tilltagande efterfrågan av kulturkompetens som en etnifiering av vissa arbetsuppgifter. Detta innebär att vissa arbetsuppgifter markeras som etniska och positioneras som specifika eller annorlunda i relation till de arbetsuppgifter som karaktäriseras som normala. Normala arbetsuppgifter är i denna mening de åtaganden vilka ses som självklara för den aktuella institutionen och därför utförs av alla, medan de etniskt markerade uppgifterna snarare uppfattas ha tillkommit i verksamheten till följd av att klienter har en annan etnisk bakgrund än majoriteten. Centralt i detta sammanhang är att verksamheten i sin utgångspunkt är inriktad mot klienter med etnisk majoritetsbakgrund. Enligt Essed producerar denna dynamik en organisation där det ses som angeläget att anställa personal med etnisk minoritetsbakgrund, som dels ges i uppdrag, dels i första hand förväntas arbeta med individer och grupper som inte innefattas i den etniska majoriteten. Mer precist menar Essed att detta tenderar att skapa en arbetsfördelning där kollegor med etnisk majoritetsbakgrund lutar sig tillbaka och inte ser sig som lika ansvariga eller engagerade i arbetsuppgifter rörande individer med etnisk minoritetsbakgrund. Därmed görs inte heller denna klientgrupp till en angelägenhet för alla anställda, utan snarare för vissa av dem. En central poäng i Esseds analys är att, mångkulturella ambitioner till trots, väldigt lite kommer att förändras i arbetets sociala organisation eftersom kollegor vänjer sig vid att somliga i personalgruppen tar primärt ansvar för och engagerar sig i det som rör klienter med etnisk minoritetsbakgrund. Organisationen förblir därför som den varit, och institutionen har egentligen bara funnit ett sätt att hantera och lösa en (ny) uppkommen situation. Detta kan visserligen bidra med en smidighet i det dagliga arbetet, men resulterar inte i några större förändringar i den grundläggande organisationen. Den rådande ordningen tenderar snarare att reproduceras och de mångkulturella lösningar som eftersträvas, med fokus på jämlika relationer och ömsesidighet, motverkas.

Med avstamp i Esseds analys avser jag nu att undersöka de idéer som är förbundna med institutionspersonalens resonemang om behov av kulturkompetens. Vem till-

skrivs kulturkompetens? I relation till vem och när ses denna kompetens som angelägen? Och med vilka konsekvenser? Närmast fortsätter jag att diskutera hur institutionspersonalen positioneras som kulturellt olika eller lika. Därefter belyser jag hur kultur görs till både förklaring och lösning i arbetet med killarna och hur detta får betydelse för hur olika arbetsuppgifter fördelas. Avslutningsvis försöker jag fånga hur institutionspersonalens intention att bejaka kulturell olikhet ramar in av en idé om svenska normer och värderingar och hur detta återskapar de särskilda ungdomshemmen som "svenska" institutioner.

De olika och de lika

Vikten av att öka institutionspersonalens kompetens om "andra kulturer" uttalas på samtliga nivåer inom SiS, från huvudkontoret till avdelningsnivå, liksom önskemålet att anställa personal med "kulturkompetens". En del institutionschefer uttrycker sin tillfredsställelse över att en relativt stor andel av personalen har utländsk bakgrund, andra menar att det finns för få med sådan bakgrund i personalgruppen. Behovet av att rekrytera personal med utländsk bakgrund formuleras dock främst i relation till de särskilda ungdomshemmens avdelningsnivå och dessas behandlingsassistenter. I relation till ledningsfunktioner och andra yrkeskategorier, såsom psykolog, behandlingssekreterare eller lärare, talas det dock sällan om behov av kulturkompetens. Kulturkompetens tycks alltså ses som särskilt angeläget för den yrkeskategori som i huvudsak interagerar med de inskrivna ungdomarna.¹³ Argumenten för att anställa personal med utländsk bakgrund handlar om att ungdomar med bakgrund från "andra kulturer" tänker och resonerar på ett annat sätt än ungdomar med svensk bakgrund och att det därför behövs någon som kan "stödja personalen" i deras arbete med dessa. Exempelvis genom att "förklara" varför det kan vara bra att göra på ett visst sätt. Resonemangen bygger på antaganden om kulturell olikhet, knuten till ungdomarnas etniska bakgrund och att denna är svår att hantera för institutionens personal, som underförstått antas vara "svensk". Följande citat, taget från en gruppintervju med behandlingsassistenter, ger en typisk illustration av denna tankegång:

Har du ett gäng grabbar som alla kommer från samma bakgrund, låt säga den klassiska Svensson-familjen med Volvo, radhus och vitt staket, så har dom ganska lika uppväxt, uppfattning, syn på världen, kulturer, förväntningar och förhoppningar. Då kan man planera avdelningens struktur och arbete, och det individuella arbetet utifrån det. Men har du kanske fem olika nationaliteter med fem olika kulturer, traditioner och synsätt på varje lilla [...] ja då påverkas hela arbetets struktur.

¹³ Fackligt engagerad personal beskrev det som ett problem att medarbetare med utländsk bakgrund har svårt att göra karriär inom SiS, att de ofta "blir kvar på golvet", trots bra utbildningskvalifikationer. Denna iakttagelse har giltighet för en stor del av arbetslivet och har även påvisats i olika arbetslivsstudier som pekat på den tystnad som råder avseende frågor om högre befattningar, karriärmöjligheter, löneskillnader och kompetensutveckling för arbetstagare med utländsk bakgrund (se till exempel de los Reyes, 2001).

Killar med svensk bakgrund framställs som både lika varandra och lika personalen, och därför omtalas arbetet med dem som enklare att organisera och strukturera. Utgångspunkten för detta resonemang är att institutionerna och deras personal är svensk, likaså att killar som har en annan etnisk och nationell bakgrund än svensk är annorlunda och olika dem. Olikheten beskrivs närmast som en komplikation och ytterligare omständighet i arbetet med killarna, och det är dessa aspekter institutionspersonalen och SiS som myndighet önskar hantera.

I konsekvens med denna tanke är det också bara vissa individer som görs till bärare av etniskt definierade skillnader, alltmedan "svensk" bakgrund framträder som något tämligen oproblematiskt och förgivettaget. Resonemangen handlar alltså inte om etniska bakgrunder och skillnader i allmänhet, utan om olikheter knutna till specifika etniska bakgrunder och de individer som identifieras med dessa. Att rekrytera personal med utländsk bakgrund kan te sig funktionellt och självklart utifrån ett synsätt som detta, frågan är dock vad denna personal mer konkret förväntas göra och bidra med i verksamheten. I nästa avsnitt belyser jag hur kultur görs till både förklaring och lösning på olika konflikter i relation till killarna och hur föreställningar om kulturell olikhet tenderar att låsa in såväl institutionens personal som killar i kulturaliserade positioner.

Hantera konflikter med muslimska killar

Jag gör en av mina första fältstudiedagar med deltagande observationer på Åbacka. Det är tyst och lugnt på avdelningen, de flesta killarna har dragit sig tillbaka till sina rum och jag slår mig ner hos Sanna, en av behandlingsassistenterna. Sanna undrar vad min studie egentligen handlar om och när jag förklarat att jag är intresserad av hur etnicitet och kön spelar in i verksamheten kommenterar hon detta med "jag har jobbat här på Åbacka i 14 år, men 13 av dom här åren har jag bara jobbat med svenskar". Budskapet är att hon ser det som en brist att personalen varit uteslutande svensk. Sanna berättar att det bara är lite drygt ett år sedan som den första kollegan med invandrabakgrund började på avdelningen. Hon säger att "det har ett gett ett lyft till arbetet". När jag undrar på vilket sätt, förklarar hon att kollegor med erfarenheter av en "annan kultur" kan ge nya infallsvinklar på sådant hon och hennes kollegor inte tänkt på förut. "Ibland när man stöter på patrull i arbetet med någon familj så kan personal med invandrabakgrund komma med nya tankar och idéer", som Sanna uttrycker det. Sanna menar att det underlättar om någon som själv har invandrabakgrund är med i samtal med "invandrarfamiljer där det låst sig". Till exempel "när Åbackapersonalen bara ses som myndighetspersonal", som hon utvecklar tankegången. Sannas argumentation handlar om att det är enklare att överbygga familjens eventuella misstro mot institutionen med hjälp av personal som har invandrabakgrund, därför att de står närmare varandra kulturellt sett än vad personal med svensk bakgrund och familjer med invandrabakgrund gör.

Kommentarerna ovan ger en bild av hur personal med utländsk bakgrund omges av vissa förväntningar i sitt arbete, som inte enbart fokuseras till att förklara kulturella

skillnader utan också är kopplad till att ge (den svenska) institutionen legitimitet. Det vill säga, möta och hantera motstånd från föräldrar och ungdomar med invandrarbakgrund. Behandlingsassistenter med utländsk bakgrund tillskrivs erfarenheter och kvalifikationer som förstås i kulturella termer. I nästa citat ges en mer konkret illustration av hur en sådan kompetens görs betydelsefull i arbetet på avdelningen. Dialogen är ett utklipp från en gruppintervju med några behandlingsassistenter på Skogsängen och har föregåtts av en fråga från mig om hur etnicitet kan spela in i den vård och behandling som bedrivs på institutionen. Frågan har bollats en stund när följande samtal tar vid:

Mats: Vem har vi i arbetslaget, är det Behrooz som har utländsk bakgrund som utmärker sig? Ibland märker man också att dom knyter speciella band till dom utländska pojkarna till Behrooz. Jag vet inte [...] kanske blir det så naturligt.

Kent: Sen kan han ta diskussioner på ett helt annat sätt.

Mats: Ja, ja, absolut.

Sabine: På vilket sätt?

Kent: Han kan kanske hemlandet, kan religion på ett annat sätt. Han är en muslimsk kille och där kan han gå in och prata religion med dom här grabbarna, det kan inte jag, jag är inte så långt gången i min [...]

Bett: Ta bara det här med visitation som har varit liksom, "jag tar inte av mig kläderna".

Kent: Hm.

Bett: "Nej, jag tar inte av mig för jag är muslim". Nehej, men vi måste göra det, då har Behrooz kunnat gå in. "Muslim! Jo, det kan man visst göra, för så här är det." Då har han kunnat gå in och då har dom lyssnat på honom på ett helt annat sätt. Där har dom ju lättare att ta hans version än [...]

Kent: Eller om jag säger det.

Bett: Då kan han säga, "i Koranen står det så här och så här och det innebär detta och detta" som jag inte har någon susning om egentligen.

Dialogen åskådliggör hur Behrooz positioneras som en slags expert på islam som träder in i konfliktsituationer med "muslimska killar", på samma gång som hans "svenska" kollegor träder tillbaka. Behrooz görs till representant för muslimer och därför ses det som mer eller mindre självklart att han griper in och tar diskussionen om att man måste klä av sig naken vid en visitation. Killarnas motstånd mot institutionens regel bestäms som kulturellt och förbundet med en religiös bakgrund. I linje med detta bemöts motståndet med argument utifrån tolkningar av Koranen och vad som är möjligt och inte möjligt att göra för en muslim. Den primära diskussionen handlar alltså om islam och dess traditioner, varvid andra möjliga tolkningar av killarnas motstånd riskerar att förbises eller tystas ner. Det är Behrooz som tillskrivs (kulturell) auktoritet och som förväntas utöva denna gentemot killarna. Vidare låter dialogen förstå att denna auktoritet ses som smått given för kollegor med utländsk bakgrund, vilket förser dem med en fördel i arbetet med killarna, som de "svenska" kollegorna inte har tillgång till. Detta illustreras väl i nästa exempel som också är från Åbacka.

Inte lika lätt för oss

Det är kväll på Åbacka, killarna har lagt sig och jag sitter tillsammans med personalen inne på kontoret och följer "kvällsreflektionen" som leds av Basim. Samtalet handlar om att det varit en "bra dag" och att Said, en av killarna, uppskattat att spela innebandy tillsammans med Fadi och ytterligare några av avdelningens behandlingsassistenter. Fadi tar upp att även Merdad, en av killarna på avdelningen, gärna vill vara med på bandyn. Elisabeth kommenterar att killarna får avvakta med detta till personalkonferensen på tisdag. Då ska det nämligen fattas beslut om Merdad kan få tillåtelse att lämna avdelningen tillsammans med någon av behandlings-assistenterna eller ej, vilket i så fall innebär att han kan gå till institutionens gymnastiksal för att delta i aktiviteter där. Hon tillägger att det inte är så lätt att ha honom i grupp, särskilt inte tillsammans med Said. Fadi har inte samma syn på saken och förmedlar att han inte ser några problem med att ha Merdad och Said tillsammans. "Ja, för dig och Basim fungerar det bra, då sköter han sig", kontrar Elisabeth och fortsätter: "men det är inte lika lätt för alla andra". Pia nickar instämmande och säger "dom lyssnar på er för att dom har respekt för er, men för oss svennar...". "Men så ska det inte vara", bryter Basim in, "det ska inte vara vi och svennar". "Nej", svarar Elisabeth, "men det är så, dom ser oss som svennar" och fortsätter "det är ingen kritik mot er, men killarna funkade ju så".

I detta samtal illustreras att Elisabeth och Pia upplever det som svårt att sätta gränser för Merdad och Said. Resonemanget går ut på att Merdad och Said är följsamma mot Fadi och Basim därför att de, precis som killarna, inte är "svennar". Budskapet är att det ger Fadi och Basim en slags fördel och att det därför är enklare för dem att fungera som auktoriteter för Merdad och Said. Vi kan även notera att det framför allt är killarna, inte personalen, som uppfattas göra gränsdragningar mellan "svennar" och "icke-svennar". I samtalet uttrycks olika uppfattningar, dels om killarnas beteende mot personalen och hur det bör tolkas, dels rörande personalens förutsättningar att interagera med killarna. Samtalet aktualiserar etnicitet på flera sätt men utan att det görs till föremål för någon närmare reflektion. I stället infinner sig en spänning i diskussionen som övergår i tystnad. Problemformuleringen tycks därmed också stanna vid att det är killarna som gör etniskt relaterade skillnader och att det är detta som skapar svårigheter i institutionspersonalens arbete.

Inte avdelningens imam

Betydelsen av kulturkompetens framhålls av institutionspersonalen, oberoende av vilken etnisk bakgrund de själva identifierar sig med. Men vid sidan om att framhålla kulturkompetens som något värdefullt i institutionernas arbete med killarna förekommer även protester mot att göras till representant för kulturell skillnad. En sådan protest åskådliggörs i en gruppintervju med Erik, Lasse och Soheil, tre behandlingsassistenter. Erik och Lasse uppehåller sig vid hur bra Soheil är på att förklara och berätta för de svenska kollegorna vad som är möjligt och inte möjligt att göra enligt islam. De talar i termer av "jag har lärt mig från Soheil", "genom Soheil vet jag" och "Soheil har berättat för mig", när Soheil ber att få ordet och med betoning på varje stavelse säger "jag har inte rollen avdelningens imam". Han förtydligar sin invändning genom att säga att han

inte tycker om kollegornas prat att de lärt sig från honom och framhåller att det arbete som utförs på avdelningen måste vara ett gemensamt arbete: "vi jobbar ihop allihop, vi är på samma plan och vi delar våra erfarenheter". Soheils kommentar är svår att misstolka. Han opponerar sig mot kollegornas kulturaliserade förväntningar på honom och markerar att han varken vill representera muslimer eller ses som en expert på islam. Med eftertryck förmedlar han sitt önskemål om att arbetsgruppen ska utgöra ett "vi" som arbetar med killarna utifrån samma villkor.

Illustrationerna ovan visar hur kultur görs till både förklaring och lösning på problem. Killarnas tal och handlingar tolkas inom ramen för kultur och strategin för att hantera detta är att rekrytera personal med kulturkompetens. Viktigt i sammanhanget är att kultur, i båda fallen, avgränsas till dem som identifieras med en "icke-svensk" bakgrund. Kultur görs alltså varken till förklaring eller lösning när det handlar om killar och personal som identifieras med den etniska majoritetsbefolkningen. Exempelvis förekommer det inte några resonemang om att "svenska" killar är mer följsamma mot "svensk" personal. Idén om kulturell olikhet framträder uteslutande i reflektioner rörande enskilda killar med annan etnisk bakgrund än svensk. I nästa avsnitt uppehåller jag mig vid hur institutionerna ses som självklart "svenska", och hur detta tar sig uttryck i att deras personal, oavsett kulturell bakgrund, förväntas bete sig som "svenskar".

Att representera det svenska

Då är det fantastiskt också hur [...] våra män som jobbar här och har egen bakgrund och har jobbat mycket med invandrare tidigare. Sen är det ju också så att alla dom är muslimer, så man har religionen också. Men det är inte [...] man utövar det inte så att det är ett problem, det är inte utmärkande på något sätt, men islams tolkningar.

Citatet är hämtat från en intervju med Carita, behandlingsassistent på Åbacka. Carita förmedlar entusiasm, och precis som så många som arbetar vid de särskilda ungdomshemmen lyfter hon fram betydelsen av att någon i personalgruppen har muslimsk bakgrund och att detta är viktigt eftersom många av killarna har denna bakgrund. Hon trycker på betydelsen av att kollegor kan tolka islam, men förmedlar på samma gång att det skulle skapa problem om de kommunicerade sina religiösa traditioner mer aktivt i arbetet på avdelningen. En muslimsk identitet bör, enligt Caritas resonemang, inte vara alltför uppenbar.

Institutionspersonalen beskriver olika strategier för att rekrytera medarbetare med utländsk bakgrund. Allt från framgångsrika samarbeten med Arbetsförmedlingen, som resulterat i rekrytering av välutbildade behandlingsassistenter med akademisk utbildning, till mer informella strategier där rekryteringen skett via institutionspersonalens egna kontaktnät. I det senare fallet har relevant utbildning ibland saknats när anställningen påbörjats, men inhämtats efterhand. I dessa berättelser om olika rekryteringar återkommer ordet "handplockad", att personal med utländsk bakgrund

handplockas till institutionerna. Vilka idéer ligger till grund för dessa utsagor? Nästa intervjuцитat leder oss till ett möjligt svar på frågan:

Morgan: När han [syftar på personal med utländsk bakgrund] har kommit så långt att han börjat jobba här har han ju för det mesta anpassat sig lite till vår kultur och kvinno-
syn och alltihopa det här. Och när han som [...] utländsk medborgare eller utländska rötter om
man säger så.

Sabine: Hm.

Morgan: Står framför en kille som har en helt annan kvinno-
syn om man säger och står upp för den svenska kvinno-
synen om man säger.

Sabine: Hm.

Morgan: Som inte är likadan, det får grabbarna att förr eller senare att liksom acceptera
[...] Ja, Thessan som är kvinna är lika mycket värd som mig [syftar på sig själv] på arbets-
platsen.

Sabine: Hm.

Morgan: Som jag har svårt att stå och predika för han har sina synpunkter och sin kultur
och jag har min kultur. Men kommer det någon från hans kultur liksom som har börjat
acceptera eller accepterar det här och backar upp mig här, då får han respekt för det.

I samtalet med Morgan återkommer flera av de mönster jag diskuterat innan, men det öppnar också upp för ytterligare reflektioner rörande föreställningar om kulturell olikhet och likhet och vem som görs till representant för vad. Utgångspunkten för Morgans argumentering är att vissa normer och värderingar låter sig avgränsas som "vår" kultur och kvinno-
syn och omfattar därmed inte alla. "Vår" kultur och kvinno-
syn fram-
ställs som "svensk" och något personal med bakgrund från Sverige med självklarhet omfattas av. Centralt för denna tankegång är att personal med utländsk bakgrund inte givet omfattas av idén om jämställda könsrelationer, utan snarare behöver verifiera detta på något sätt. Kultur framställs som något tämligen fixerat och svårt att förändra. Kollegor med utländsk bakgrund antas dock ha genomgått en anpassning, där de rört sig från en tidigare traditionell och patriarkal kvinno-
syn till en modern och svensk sådan. Tid ses som en viktig aspekt i denna förändringsprocess, utifrån logiken att ju längre tid i Sverige desto mera troligt att det skett en anpassning till "vår kultur och kvinno-
syn". I kontrast till många andra med utländsk bakgrund förväntas de som arbetar på institutionen resonera och bete sig som "svenskar" – även om de inte identifieras som svenskar – vilket ses som en garant för att de varken kommer att utmana eller ifrågasätta den "svenska kvinno-
synen". Vid sidan om denna tankegång som förmedlar en förväntad lojalitet med den "svenska" institutionen, uttrycks i andra sammanhang en oro för hur det ska gå med denna institution om alltför få i personalgruppen har "svensk" bakgrund.

Inte för blandat

Jag tänker på vad en av avdelningscheferna sa häromdagen, att det blivit för många personer som inte har svensk bakgrund. Han tycker det blir för många invandrare som inte

är fullt integrerade i det svenska samhället som börjar jobba här. Och då blir det för dom killarna som kommer hit, då får dom bara lära sig det och som han säger, dom ska ju ut i det svenska samhället och jobba och leva sen. Och då måste det vara fler med svenskt ursprung eller som är uppvuxna och integrerade i det svenska samhället, som kan hjälpa tillbaka ungdomarna till det svenska samhället, med svenska normer när det gäller rätt och fel. Han tänker alltså åt andra hållet, att det inte får bli för blandat, för då blir det inte heller bra.

Citatet är ett utklipp från en gruppintervju med några psykologer. Farhågorna som formuleras kring institutionen och dess möjligheter att representera det "svenska" samhället och hur killarna ska kunna "återanpassas" till det "svenska" samhället, om många i personalgruppen har invandrarbakgrund. Resonemanget genomsyras av idén att det blir problem för institutionen att genomföra sitt uppdrag om alltför många i personalgruppen har utländsk bakgrund. Enligt denna tankegång finns det en maxgräns för antalet anställda som inte har svensk bakgrund, baserad på en slags "räknelogik" (Dahlstedt, 2005), och när denna gräns överskrids framstår situationen som problematisk och alarmerande. Institutionen framställs som en utpost för det svenska samhället, där killarna behöver lära sig svenska normer och värderingar, för att kunna bli del av det svenska samhället. Personalens uppdrag kläs i etnifierade termer, att de ska hjälpa killarna in i det svenska samhället och här är det primärt personal som sammanförs med "svensk" bakgrund som anses kunna genomföra det aktuella uppdraget. I kontrast till föregående citat förmedlas i detta fall en oro för att personal med invandrarbakgrund ska bidra till att hålla kvar killarna i en problematisk livsstil kopplad till en "annan kultur", varmed deras anpassning till det "svenska" samhället snarare motverkas än främjas.

Rätt person till rätt plats

Att handplocka personal kan alltså handla om att hitta dem som är "precis som vilka svenskar som helst", som Carita resonerade längre fram i vårt samtal – personal som trots sin utländska bakgrund inte betar sig som en "invandrare" eller "muslim". I andra sammanhang knyts resonemangen om handplockad personal primärt till idén om en "blandad" personalgrupp, vilket illustreras i nästa intervjuцитat med några behandlingsassistenter från Skogsängen.

Sabine: Vi var inne på i början av samtalet att det är bra med en blandad personalgrupp, vad innebär det, vad är det som blandas?

Lotten: Allt [...] ålder och kön och bakgrund [...] vi har ju spridning från överallt.

Sixten: Alla, exakt, vi har ju väldigt stor spridning i åldrar, vi har båda könen och vi har olika [...]

Lotten: Religioner.

Sixten: Alltså, vi har folk från hela världen. Vi har folk från Brasilien, vi har folk från Örebro [...]

Lotten: Grekland.

Sixten: Ja vi har folk från Grekland, så det finns väldigt stor spridning på så sätt.

Sabine: Tänker man på det när man rekryterar ny personal?

Sixten: Det vet jag att man gör.

Sabine: På vilket sätt, hur?

Sixten: För att få så stor förståelse som möjligt och undvika kollisioner, det gäller att ha en så bred personalgrupp som möjligt. Saknas det kvinnor på avdelningen försöker vi få in en kvinna på avdelningen, saknas det med muslimsk bakgrund eller [...] språkkunnig så försöks det få in en, hitta en [...] rätt person till rätt plats helt enkelt.

Karaktäristiskt för kommentarerna ovan är att egenskaper knyts till olika identiteter, enligt logiken att ju fler egenskaper som är representerade i personalgruppen desto bättre blir helheten. Personalgruppen gestaltas som ett pussel, där alla pusselbitar har sin givna plats och behöver finnas tillgängliga för att pusslet ska bli komplett. Sammansättningen av personalgrupper har enligt detta en benägenhet att fokuseras till en fråga om matchning, och i detta fall är det matchning av olika etniska bakgrunder som står i fokus.

Olikhet inom ramen för det som är lika

För att återknyta till kapitlets inledande frågeställningar om vem som tillskrivs kulturkompetens och i relation till vem och när denna kompetens efterfrågas, kan vi efter den empiriska genomgången konstatera att föreställningar om kulturell olikhet och likhet utgör en central aspekt i institutionspersonalens förståelse av skillnad. Med Es-seds kritiska analys i bakhuvudet kan vi också konstatera att det inte bara är arbetsuppgifter som etnifieras, även de förväntningar som riktas mot olika individer inom personalgruppen och mot de inskrivna killarna tycks i hög grad vara etnifierade. Det vill säga, de förväntningar som lyfts fram formuleras ofta i kulturella termer när det rör sig om personer med utländsk bakgrund. Personal med utländsk bakgrund förväntas exempelvis ta diskussioner och kunna hantera konflikter med killar (och föräldrar) som identifieras med en invandrabakgrund. De förväntas även vara välförankrade och förmedla det som definieras som svenska normer och värderingar, exempelvis argumentera för jämställda könsrelationer i relation till killar med invandrabakgrund. Den kulturkompetens som personal med utländsk bakgrund sammanförs med omfattar både det som definieras som "svensk kultur" och "andra kulturer" och kan därmed sägas vara tämligen omfattande. Viktigt att notera är dock att denna kompetens endast görs gällande i relation till de ungdomar som tillskrivs en invandrabakgrund. Arbetsuppgifter och förväntningar i relation till de ungdomar som tillskrivs svensk bakgrund framträder närmast som icke-etnifierade.

Som de empiriska illustrationerna visar är positionen som kulturkompetent varken entydig eller konfliktfri. Tvärtom framträder den som en tvetydig och komplicerad position i organisationen; å ena sidan förenad med status och inflytande i relation till kollegor med svensk bakgrund, å andra sidan som något av en assisterande position,

där den kulturkompetente agerar som något av en resurs åt institutionens "svenska" personal genom att "hjälpa till", "förklara", "stödja" eller "översätta" kultur. Med detta sagt infinner sig även frågan i vad mån personal med utländsk bakgrund alls skulle rekryteras till de särskilda ungdomshemmen om inte institutionernas ungdomsgrupper var etniskt heterogena.

Den empiri jag har tillgång till visar att det som kopplas samman med kulturell olikhet i regel ramas in och kringgärdas av det som föreställs vara kulturellt lika. Bättre uttryckt menar jag att de mångkulturella ambitioner som kan skönjas i talet om att anställa personal med kulturkompetens begränsas till att hantera det som utmanar det kulturellt lika. Det är inte institutionen, dess organisation, verksamhet och interaktioner som görs mångkulturella, det är snarare institutionens personal med utländsk bakgrund som görs till bärare av en mångkulturell strävan, som förväntas agera som institutionens mångfaldsagenter. För som illustrationerna i detta kapitel antyder läggs tonvikten snarare vid att minimera de friktioner och dilemman som uppstår i sociala interaktioner mellan institutionens personal och killar, än vid att förena dem med nödvändiga organisatoriska och institutionella förändringar. Ytterst handlar det om att institutionspersonalen förväntas upprätthålla och överföra institutionella normer och värderingar som knyts till en föreställd svensk kultur.

Kapitel 4. På avdelningen talar alla svenska: etniska gränser, lojaliteter och engagemang

Jag är på besök på ett av SiS särskilda ungdomshem och träffar Sven som är institutionschef. Vi sitter på Svens kontor och talar om institutionen. Jag undrar hur den etniska sammansättningen ser ut i personalgruppen och han berättar att det "finns en del med invandrarbakgrund", likaså att han gärna rekryterar personal med invandrarbakgrund. Han understryker vikten av att det finns personal som kan tala "pojarnas hemspråk", varpå han drar ut en skrivbordslåda och letar fram ett arbetsschema där samtliga fast anställda behandlingsassistenter finns nedtecknade med namn och telefonnummer. Med hjälp av listan börjar Sven räkna upp de språk som, utöver svenska och engelska, finns representerade i behandlingsassistentgruppen. När jag undrar varför han ser det som angeläget att det finns en bred språkkompetens i personalgruppen, förklarar Sven att det är oerhört värdefullt att kunna tala med någon på sitt "hemspråk" om man är begränsad i sina svenska språkfärdigheter. Detta särskilt om man har svårt att uttrycka sig verbalt över huvud taget, vilket han menar att många av institutionens killar har. Sven utvecklar resonemanget på ett sätt vi är bekanta med från föregående kapitel: att det kan vara lättare för killarna att knyta an om de ser någon som är lik dem, likaså att det underlättar institutionspersonalens kulturella förståelse om killarna kan kommunicera på sitt modersmål med någon i personalgruppen. Med utgångspunkt från denna och liknande berättelser om institutionspersonalens, framför allt behandlingsassistenternas, språkkompetenser blev jag både överraskad och undrande efterhand som jag genomförde fältstudien och insåg att institutionerna inte var flerspråkiga i sin praktik, utan i det närmaste enspråkiga. De verbala interaktioner som ägde rum mellan personal och ungdomar på avdelningsnivå skedde så gott som uteslutande på svenska, oavsett om den enskilda personalen och killen utöver svenska även behärskade andra gemensamma språk. Samtliga institutioner, där jag genomfört studien, tillämpade nämligen en regel att det endast är tillåtet att tala svenska på avdelningen.

Hur kan vi förstå den motsägelse som uppenbarar sig här, där kompetens i flera språk lyfts fram som något värdefullt i arbetet med ungdomarna, men på samma gång motarbetas genom en regel som slår fast att det enbart är tillåtet att tala svenska på avdelningen? I detta kapitel uppmärksammar jag de särskilda ungdomshemmens språkpolicy och språkpraktik. Ambitionen är att ringa in hur institutionspersonalens reflektioner och handlande i relation till språk skapar och vidmakthåller etniska grän-

ser, men också hur de utmanas av olika lojaliteter och engagemang. Jag kommer att visa hur behandlingsassistenter med flerspråkig kompetens balanserar mellan olika insider- och outsider-positioner.

Många regler som tillämpas på de särskilda ungdomshemmen är intimt sammanbundna med den institutionskultur som präglar dessa inrättningar, karakteriserad av kontroll, korrigerande, frihetsberövande och olika säkerhetsarrangemang. En regel som säger att det bara är tillåtet att tala svenska på avdelningen måste med andra ord förstås som en produkt av de särskilda ungdomshemmens institutionella kontext. Samtidigt låter sig denna regel inte reduceras till en produkt av en viss institutionskultur, den kan även förstås som uttryck för en tilltagande assimilatorisk hållning från samhällets sida gentemot migranter (Schierup m.fl., 2006), som bland annat formuleras i termer av att invandrare måste lära sig tala svenska. Innan jag fortsätter med att undersöka institutionernas språkpraktik refererar jag till några tidigare studier, för att ge några perspektiv på hur flerspråkighet uppmärksammats i det sociala arbetets praktik.

Enspråkighet som norm i det sociala arbetets praktik

Frågor kopplade till flerspråkighet i socialt arbete i allmänhet och institutionsvård i synnerhet tycks sällan ges uppmärksamhet i praktiken och framträder i forskningen som ett underbeforskat fält, såväl nationellt som internationellt. Trots att verbal interaktion utgör en grundförutsättning för det sociala arbetets praktik, där många samtal genomförs med klienter i kris och socialt utsatta situationer där språket i många avseenden blir en avgörande faktor för att kunna verbalisera sin situation och göra sig förstådd, är frågor som rör flerspråkighet i hög grad förbisedda. Den lyhördhet som ofta visar sig rörande kulturella olikheter verkar inte ha samma genomslag när det kommer till språk (Harrison, 2007). Inte heller tycks frågor rörande språk aktualiseras i termer av ett jämlikt och mångkulturellt bemötande. Det sociala arbetets språkpolicy utgår snarare från det nationella majoritetsspråket som norm, med följd att språkliga skillnader osynliggörs och underkommuniceras (ibid.). Forskare har även pekat på att flerspråkighet framställs som en anomali i sammanhang som kännetecknas av att vara enspråkiga (Ruíz, 1984).

De djupt rotade normer om enspråkighet som präglar olika välfärdsinstitutioner kan i många fall förklaras utifrån en förhärskande tanke i europeisk nationalism, nämligen idén om "ett språk, en nation" (Hylland Eriksen, 1993). Språk ses enligt denna tankegång som en viktig grund för såväl nationsgränser som skiljelinjer mellan oss och de Andra. Det utgör något av en symbol för nationen, varvid flerspråkighet till och med kan uppfattas som ett hot mot den enspråkiga nationalstaten och dess sammanhållning (Ruíz, 1984).

De förhållningssätt som utkristalliseras i litteraturen i relation till flerspråkighet är flerspråkighet som problem, resurs och rättighet (Harrison, 2007; Ruíz, 1984). Flerspråkighet betraktat som ett problem är förmodligen det vanligaste förekommande för-

hållningssättet. Här associeras den flerspråkiga individen med en rad problem i sina relationer, vilka härleds till en bristande språkförmåga. Karaktäristiskt för detta förhållningssätt är att bedömningen av språkförmågan görs med det nationella majoritetsspråket som måttstock, inte utifrån exempelvis hur många språk individen behärskar. Språkförbistring ses inte i första hand som ett tväsidigt problem, att det utgör en komplikation för båda parter i en verbal kommunikation. I stället är det den flerspråkiga individen som görs till bärare av problemet, medan den enspråkige i kraft av sin position som talare av det nationella majoritetsspråket tenderar att frikopplas från problemet. Flerspråkighet som en resurs är enligt författarna mer sällsynt än problemperspektivet i språkpolicy och språkliga praktiker. En studie av flerspråkiga socialarbetare i Australien visar emellertid på en rad positiva erfarenheter av att vara flerspråkig (Harrison, 2007). Socialarbetarna i den aktuella studien utvecklade en kritisk medvetenhet kring språk och hade lättare att orientera sig i relation till språkliga och kulturella gränser än enspråkiga kollegor. De hade även lättare att identifiera sig med dem som hade en annan språklig bakgrund än det nationella majoritetsspråket. Studier talar dock även för att flerspråkiga socialarbetare upplever en större arbetsbelastning. De förväntas agera som tolk i olika samtal mellan institutionen och klienter, och deras samtal med klienterna tenderar att blir mer omfattande. Det senare är inte minst kopplat till att de ofta ställs inför att behöva förklara mer om hur den aktuella organisationen fungerar, översätta olika skriftliga material och att vara tillgängliga för tjänster som faller utanför verksamhetens egentliga ansvar (se t.ex. Engstrom & Won Min, 2004). Det tredje och sista förhållningssättet, flerspråkighet som en rättighet, sätter fokus på individers och grupperns rätt att få tala "sitt" modersmål, liksom rätten till tolk och undervisning i det nationella majoritetsspråket. Även om dessa rättigheter erkänns på formell policynivå, talar befintliga studier för att de i praktiken ofta förbises av den språkliga majoriteten (Harrison, 2007).

Samtliga av de nämnda förhållningssätten kan identifieras i den verksamhet som bedrivs vid de studerade ungdomshemmen. Svens resonemang, i kapitlets inledning, om vikten av att anställa flerspråkig personal vittnar om hur flerspråkighet framställs som en tillgång. Regeln att det bara är tillåtet att tala svenska är i sin tur ett talande exempel på hur tal på flera och olika språk förknippas med komplikationer för verksamheten, vilket hanteras genom att endast tillåta kommunikation på ett språk, det nationella majoritetsspråket. Flerspråkighet som en rättighet kommer till uttryck i resonemang där betydelsen av att kunna kommunicera på sitt modersmål lyfts fram. Det framträder även i policy och praxis som understryker vikten av att anlita tolkar vid behov, exempelvis vid föräldrasamtal.¹⁴ Det intressanta är förmodligen inte att samtliga synsätt kan iaktas i institutionernas dagliga praktik, utan att de praktiseras parallellt vilket genererar inkonsekvenser och spänningar i det sociala samspelet på avdelningen. Och det är dessa aspekter jag kommer att fästa uppmärksamheten på i det följande.

¹⁴ Se även Basic (2010) för praxis kring tolkanvändning och hur flerspråkighet hanteras på de särskilda ungdomshemmen.

Ett gemensamt språk som nödvändighet

Med resonemang som "vi vill förhindra tassel och tassell" eller "vi vill inte ha några dolda grejer mellan eleverna", förklarade institutionspersonalen för mig att det endast är tillåtet att tala svenska på avdelningen. Det beskrevs som ett måste för att kunna ha kontroll över ungdomarna och det som pågår i deras kommunikation med varandra. Ambitionen med språkregeln är att motverka planering och genomförande av rymningar och överfall. Utöver detta säkerhetsargument återkom synpunkter om att samtal på ett språk som omgivningen inte förstår öppnar upp för att tala illa om närvarande personal och ungdomar, och att detta skapar "onödiga" konflikter i gruppen. Likaså uppfattades det som kränkande att utesluta någon från gemenskapen genom att börja tala ett språk som inte alla närvarande förstår. Liknande resonemang fördes även fram i relation till personalgruppen. Stina berättade att hon tycker det är obehagligt när två av hennes kollegor börjar tala kurdiska med varandra. "För då förstår jag inte längre och det är fler som känner så, plötsligt har man ingen samhörighet längre". En annan behandlingsassistent, Renée, berättade att han ibland pratar spanska med en av kollegorna. Men att detta alltid föregås av att han först säger "förlåt, men vi snackar inte skit om dig, vi måste bara fixa det här".

Kommentarerna vittnar om att tal på ett annat språk än majoritetsspråket, det vill säga svenska, genererar spänningar i det sociala samspelet på institutionen. Paradoxalt nog tycks det vara kommunikation på minoritetsspråk, det vill säga andra språk än svenska, som väcker osäkerhet och misstänksamhet och därför regleras. Det omvända förhållandet, det vill säga en känsla av osäkerhet eller att vara ställd utanför till följd av begränsade färdigheter i svenska språket, framträder som något av en frånvarande tanke i dessa resonemang. Det är det svenska språket som tas för givet och det är kommunikation på svenska som associeras med säkerhet, gemenskap och god stämning på avdelningen.

Utöver hållningen att det är ett språk som ska talas och att detta språk är svenska, har jag få noteringar i materialet som aktualiserar diskussioner om flerspråkighet på institutionsnivå. Det gäller såväl avdelningsnivån som killarnas samtal med behandlingssekreterare, psykologer eller lärare. I kontrast till de engagerade resonemangen som ofta följde på mina frågor om personalens etniska sammansättning, besvarades mina frågor om språkkompetens och flerspråkighet påfallande knapphändigt. Vanligtvis blev jag informerad om att det endast är tillåtet att tala svenska på avdelningen och att tolk anlätades vid behov – det senare framför allt i samband med behandlingskonferenser där även killarnas föräldrar deltar. Men därutöver var det som om det inte fanns så mycket mer att säga om saken. I skenet av detta ter sig därför Svens resonemang om värdet av flerspråkig personal mer som ett ideal på organisatorisk och retorisk nivå, än en reell praktik i institutionernas dagliga verksamhet.

Men om den så kallade språkregeln ses som given och omtalas som en nödvändighet för institutionen är den på samma gång föremål för förhandling och diskussion i personalens interaktioner med killarna. I det följande kommer jag att visa hur framför allt personal med flerspråkig kompetens ställs inför att hantera lojaliteter, förväntningar och konflikter kopplade till språk.

Varje chans att prata arabiska med killarna

Jag utnyttjar det där till max nästan, när det kommer någon [...] jag vet inte, det känns [...] men när man är inne i det här relationsskapandet. Det är inte det första jag säger, "jag kommer från samma land som du". Det är inte det första jag säger, men när det dyker upp kan jag säga typ "jag förstår vad du menar" [...] Plus att jag tycker det är kul, det är viktigt att behålla sitt språk tycker jag. Mina föräldrar har alltid pratat arabiska med mig sen jag var liten och det är jag jättetacksam för. Så nu kan jag två språk, så det är därför jag talar hemspråk med dom. Men jag gör det inte hela tiden, ibland måste jag ju vara tyst för man kan inte prata ett annat språk hela tiden inför dom andra. Det vet jag, det är respektlöst. Men typ såna här ord som skynda dig, kanske inte sitta diskutera på ett helt annat språk, men för att bevara [...] det kulturella eller ja, språk.

I citatet illustreras hur Nada, behandlingsassistent på Kungsberget, tar varje tillfälle i akt att tala arabiska med institutionens arabisktalande killar. Nada berättar att hon använder det gemensamma språket i relationsskapande syfte. Att tala arabiska blir ett sätt för Nada att signalera att hon delar något med killarna, i detta fall en etnisk och nationell bakgrund. Hon beskriver det som en strategi, ett verktyg hon använder för att skapa kontakt med dem. Därefter övergår Nada till att tala om betydelsen av att kunna mer än ett språk och att hon vill uppmuntra killarna till detta genom att tala arabiska med dem. Det vi kan utläsa från detta resonemang är att Nada ser flera goda skäl till att tala arabiska med killarna, men att hon efterhand i det aktuella intervjuatet tonar ner sin personliga hållning för att i stället föra fram institutionens syn på saken – att det är respektlöst att tala arabiska i närvaro av dem som inte förstår detta språk. Utsagan åskådliggör hur Nada balanserar mellan att försöka göra det hon bedömer vara bäst i relation till killarna, samtidigt som hon ser det som viktigt att stödja institutionens språkregel. Hennes handlande kräver återkommande avvägningar rörande hur mycket arabiska som är möjligt att tala utan att skapa konflikter i relation till kollegor och andra inskrivna killar. Det gäller även val av tidpunkt och situation då det kan fungera att tala arabiska utan att detta utmanar institutionens hållning. Analysen kan utvecklas med hjälp av följande exempel.

Okej att prata andra språk i enrum

Ozan som är behandlingsassistent på Åbacka talar utöver svenska även turkiska, syrianska och arabiska. När jag frågade honom hur han använder sin språkkompetens i arbetet på institutionen upprepade han först det som så många andra sagt före honom, att det är viktigt att alla förstår vad som sägs på avdelningen. I stället för ett direkt svar fick jag en slags förklaring till den språkregel som tillämpas på avdelningen och en bekräftelse på att Ozan följer denna. Han förklarade att kommunikation på andra språk än svenska skapar osäkerhet hos dem som inte förstår språket och att språkregeln därför är nödvändig för att minimera denna osäkerhet. När jag envisades med att fråga Ozan om han aldrig talade de andra språken på institutionen berättade han att ibland, när han befinner sig i enrum med turkisktalande killar – exempelvis på deras

rum, under bilfärder eller promenader – händer det att de talar turkiska med varandra. Andra behandlingsassistenter med flerspråkig kompetens förmedlade liknande berättelser om hur de ibland kommunicerar med killarna på ett gemensamt språk som inte är svenska, men att detta alltid sker när de befinner sig i enrum med varandra, alternativt efter vissa avvägningar.

Enligt Goran, avdelningsföreståndare, är det "helt okej" att personal som talar killarnas modersmål talar detta språk med dem. Förutsättningen är dock att det sker i sammanhang där inte andra ungdomar eller personal, som inte förstår språket, finns närvarande. Goran berättade att han ofta talar sitt modersmål i möten med ungdomarnas föräldrar, men underströk på samma gång vikten av ett gemensamt umgängesspråk på avdelningen och att detta språk måste vara svenska eftersom alla förstår svenska.

Ibrahim, också avdelningsföreståndare, är av uppfattningen att det "sår split" i såväl personal- som i elevgruppen om det talas olika språk på avdelningen. Till skillnad mot Sven, som betonar de positiva aspekter som är knutna till möjligheten att kommunicera på sitt modersmål, pekar Ibrahim snarare på hur språk kan få en problematisk inverkan på killarnas identifiering med varandra. Hans hållning är att killarna inte enbart ser på varandra som företrädare för olika språk, utan att språken förbinds med olika statuspositioner som skapar grogrund för konflikter. Strategin som tillämpas för att hantera detta problem är att det bara är tillåtet att tala svenska på avdelningen. Om inte denna språkregel tillämpas skulle killarna, enligt Ibrahim, resonera "jag hänger på dom som snackar arabiska för dom verkar coola". Det skulle resultera i "onödiga konflikter", som Ibrahim formulerar det, och mynna ut i att uppmärksamheten dras från killarnas behandling. I stället för att reflektera över sina problem skulle killarna bli upptagna av att förhålla sig till olika språk och i skenet av detta ter det sig enklast att alla, både ungdomar och personal, talar svenska med varandra.

Ibrahims resonemang åskådliggör på ett tacksamt sätt hur regeln att det bara är tillåtet att tala svenska är sammanflätad med det institutionella uppdraget att korrigera och sätta gränser. Den presumtiva konflikt han pekar på hanteras med hjälp av en regel. Språkliga skillnader framställs på liknande sätt som kulturella olikheter, som en komplicerande omständighet i arbetet med killarna. Enligt institutionspersonalen finns det många aspekter som genererar konkurrens och hierarkier mellan killarna på avdelningen, såsom stora muskler, fysisk styrka, erfarenheter av kriminalitet och missbruk. Men i relation till dessa förhållanden förekommer inte alls samma tydlighet vad det gäller regler och förhållningssätt för att motverka eller stävja konflikter mellan killarna, till exempel förbud mot styrketräning. Det är som om de senare hierarkierna snarare är förgivettagna och därmed normaliserade.

En annan iakttagelse i relation till de refererade samtalen handlar om att mina frågor om språk verkar försätta den flerspråkiga personalen i en position där det ses som angeläget att verifiera att de följer institutionens regler i sitt arbete. Likaså att den enspråkiga praktiken framställs som något av en förutsättning för att uppnå gemenskap på avdelningen, alltmedan flerspråkiga interaktioner förknippas med utmaningar och konflikter som riskerar att splittra såväl gemenskap som behandlingsambitioner. Kommunikation på svenska framträder i kontrast som något självklart och problemfritt.

Enligt den brittiska språkforskaren Deborah Cameron, som intresserat sig för språkpolitik, kan hållningen att tala ett gemensamt språk tolkas som en metafor för att dela vissa värden (Cameron, 1995). Detta innebär att språk inte förstås som begränsade till en verbal kommunikation utan också knyts samman med vissa värden, i detta fall att visa respekt för omgivningen genom att inte tala andra språk än svenska.

För att återknyta till Svens ambitioner att anställa flerspråkig personal, kan vi konstatera att det inte förekommer så mycket reflektioner avseende de inskrivna ungdomarnas eventuella svårigheter att förstå eller göra sig "rätt" förstådda på svenska. I stället ser vi hur möjligheten att tala andra språk än svenska omgärdas av förbehåll. Ståndpunkten att samtal på andra språk än svenska genererar osäkerhet och känslor av utanförskap utgår inte bara från att alla kan och förstår svenska, den riskerar även att förbise det omvända förhållandet: att kommunikation på svenska kan skapa osäkerhet samt upplevelser av utanförskap och isolering. Tanken att svenska är det självklara umgängesspråket på avdelningsnivå tycks ha en benägenhet att skymma den typen av reflektioner. I stället koncentreras uppmärksamheten till att det sker en anpassning till att alla faktiskt talar svenska på avdelningen.

Att förmana på andra språk än svenska

Leili, behandlingsassistent på Kungsberget, berättade att hon ibland talar persiska med killarna på avdelningen – framför allt när de "betett sig illa". Jag bad henne att beskriva en sådan händelse, varpå hon berättade följande:

Leili: Det kan vara att en kille betett sig illa på ett speciellt sätt och då har jag dragit honom åt sidan och sagt till honom på persiska att han ska tänka på respekt. Att det inte bara är för att vi är iranier som vi har det, det gäller alla andra också. Då har dom tänkt till och lagt av med sitt beteende.

Sabine: Varför funkar det så tror du?

Leili: Jag vet inte [...] men om man säger så här, där vi kommer ifrån, Mellanöstern, har vi mer respekt och mer så här och mer så där. Inte för att klanka ner på svenskarna, men vi tilltalar inte äldre på samma sätt som svenskarna tilltalar äldre. Det blir en påminnelse "du bara för att han är svensk så betyder det inte att du kan tilltala honom på det sättet" och det har funkat.

En snarlik berättelse fick jag från Leilis kollega Hassan, som berättade att han ibland brukar tilltala kurdisktalande killar på kurdiska i ett tillrättavisande syfte. Han gör så för att markera "skärp dig nu", och därmed försöka motverka en uppseglande konflikt mellan den aktuella killen och någon annan i personal- eller ungdomsgruppen. Hassan menar att tilltalet på kurdiska "nästan alltid funkar" och att det väcker "respekt hos killarna".

Både Leili och Hassan förmedlar att de griper in och tar ett särskilt institutionellt ansvar vad det gäller tillrättavisningar av killar med samma språkliga bakgrund

som de själva. De tar killarna åt sidan och förmanar dem på persiska respektive kurdiska. Det som förenar deras handlande är att de frångår det svenska språket för att ge tillrättavisningarna på ett språk som de delar med killarna. Språkväxlingen från svenska till persiska och kurdiska refererar till en underförstådd etnisk och/eller nationell gemenskap med killarna. I Leilis fall markerar språkväxlingen en skiljelinje mellan "det svenska" och "det iranska", där institutionen och kollegorna ses som representanter för det svenska, medan Leili och den aktuella killen ses som representanter för det iranska. Interaktionen mellan Leili och killen tillförs en etnisk dimension som skapar ett "iranskt" rum i det "svenska" rummet och öppnar upp för ytterligare handlingsutrymme. Leilis berättelse förmedlar att hon ger tillrättavisningen utifrån en insider-position, att hon använder sig av en specifik position i relation till killen som hennes kollegor inte har tillgång till. Denna insider-position riskerar dock även att generera nya konfliktfyllda positioner i relation till killarna, vilket illustreras i nästa avsnitt.

Konfliktfylld position

Låt oss återvända till mitt samtal med Hassan, som utgick från frågan om han brukar tala kurdiska med avdelningens kurdisktalande killar. Hassans svar på detta var ett kort och tydligt "nej". Hans ståndpunkt är att det skulle kunna förleda killarna att tro att han delar deras livssyn. Hassan utvecklade resonemanget med att killarna har en benägenhet att tolka ett gemensamt språk som uttryck för att han är införstådd med hur de lever sina liv i förorten och att han delar de normer och värderingar som präglar killarnas liv där. "Vilket vi ju delvis gör, men inte helt och hållet", som Hassan tillfogade, "personalen har inte levt det förortsliv som killarna lever". Att envisas och hålla fast vid att bara tala svenska med kurdisktalande killar skapar dock frustration och konflikter i Hassans relationer med killarna. Han beskrev det som att killarna upplever honom som "svennig" och tycker att han gör sig till "med ett fint svennespråk".

Hassans sammanlagda berättelse kan vid en första anblick te sig motsägelsefull. Ena stunden berättade han att han använder sig av kurdiska tillsägelser, andra stunden beskrev han sig som ihärdig med att enbart tala svenska med killarna, inte kurdiska. En möjlig tolkning är att Hassans berättelse inte bara återspeglar språkpraktikens komplexitet och situationsbundenhet, utan att den också ger en bild av de positioner han navigerar mellan och försöker bemästra. Killarnas kommentarer om ett fint svennespråk antyder att de upplever sig som underordnade den svenska majoritetsbefolkningen. När Hassan väljer att tala svenska med dem i stället för kurdiska uppfattas han inte bara fjärma sig från den gemenskap som killarna knyter till det kurdiska språket, han identifieras också som en svenne och den överordnade position som en svenne identifieras med.

Med avstamp i denna analys kan vi också få en förklaring till varför jag aldrig hörde att Hassans "svenska" kollegor blev beskyllda för att tala ett fint svennespråk. Hassan uppfattas nämligen ha en valmöjlighet, han kan välja att tala kurdiska eller svenska

med killarna, det vill säga välja vilken gemenskap han är del av, vilket hans enspråkiga svensktalande kollegor inte ställs inför. När Hassan väljer att inte tala kurdiska med killarna, trots att de delar det kurdiska språket med varandra, uppfattas han inte bara solidarisera sig med institutionen och det svenska majoritetssamhället, han uppfattas även distansera sig från killarna. Ett rimligt antagande är att killarna förväntar sig att Hassan ska bekräfta en insider-position i interaktioner dem emellan, eftersom de delar modersmål och uppväxt i en förortsmiljö med honom. Men när Hassan gör valet att inte tala kurdiska med dem uppfattas han i stället inta en outsider-position och därmed ikläda sig en institutionell maktposition som identifieras som svensk. När Hassan talar svenska i stället för kurdiska med kurdisktalande killar manifesteras alltså olika sociala gränser, relaterade till makt och status. Det Hassan beskriver som en sammanblandning från killarnas sida av gemensamt språk och förortsnormer handlar därför kanske inte enbart om en sammanblandning, utan om hur killarna identifierar sig och förhåller sig till såväl sin egen som Hassans position i en institutionell och etnisk hierarki.

En fortsatt analys av Hassans agerande talar för att han i princip förhåller sig till samma maktstruktur som de kurdisktalande killarna. Dock med den skillnaden att hans agerande måste förstås utifrån att han är en av de anställda vid institutionen, inte en av dess inskrivna killar. Genom att tala svenska med killarna gör Hassan sig inte bara till representant för (den svenska) institutionen, dess normer och det uppdrag som är förenat med att arbeta som behandlingsassistent, han utmanar även förväntningar på en viss gemenskap. För att återknyta till analysen i föregående kapitel och vikten av att vara "som en av oss" i arbetet som behandlingsassistent, kan Hassans handlande tolkas som en förutsättning för att bli accepterad i arbetsgruppen. Annorlunda uttryckt kan det ses som en strategi för att inte bli misstänkliggjord för att som det formulerades, "ta gratis poäng" i arbetet med killarna. Centralt är att det institutionella sammanhanget begränsar Hassan i kommunikationen med killarna, framför allt avseende vilket språk som görs tillgängligt för deras kommunikation. Om Hassan och de kurdisktalande killarna skulle mötas i ett annat sammanhang utanför institutionen vore det möjligt för dem att tala kurdiska med varandra utan dessa komplikationer, men i det institutionella sammanhanget ter det sig så gott som omöjligt.

Utifrån Hassans berättelse kan vi ana att när han talar svenska med de kurdisktalande killarna resulterar detta i att han får mindre och samtidigt nya svårigheter i relation till dem. Annorlunda uttryckt, när han markerar sin institutionella position via det svenska språket verkar det bli enklare att få killarna följsamma gentemot institutionens ordning, regler och förväntningar. Däremot tycks det bli besvärligare att skapa förtroende på individnivå med killarna, därför att Hassan uppfattas distansera sig och svika en kurdisk- och/eller förortsgemenskap. Om han däremot talar kurdiska med dem riskerar han snarare att bli kritiserad av sina kollegor för att inte hålla en professionell distans till killarna. Det är också så vi kan förstå varför Leili tar killarna "åt sidan" innan hon förmanar dem på persiska.

Mer än en fråga om språk

Med avstamp i en regel att det bara är tillåtet att tala svenska på institutionernas avdelningar har jag i detta kapitel gett prov på att kommunikation på såväl svenska som andra språk förhandlas, övervakas och utmanas i personalens interaktioner med kollegor och inskrivna ungdomar. Illustrationerna talar för att institutionernas språkpraktik är komplex och konfliktfylld och att den måste förstås i relation till olika etniska positioner och hierarkier, på såväl institutions- som samhällsnivå. Iakttagelserna ligger i linje med andra studier (till exempel Valenta, 2012) som visat att personal med utländsk bakgrund och flerspråkig kompetens ställs inför att hantera anklagelser om såväl bristande neutralitet som professionell distans och att detta blir särskilt påtagligt i institutionella kontexter som präglas av att vara restriktiva.

En slutsats är att de särskilda ungdomshemmens organisering av flerspråkighet varken låter sig reduceras eller prioriteras till frågor om språk. Analysen talar för att språkpolicy och språkpraktik också speglar relationer mellan etniska och institutionella grupper. Vilka språk som görs tillgängliga för interaktion mellan killarna och i detta fall behandlingsassistenterna och hur de görs tillgängliga, har med andra ord betydelse för vilka sociala gränser och hierarkier som återskapas och vidmakthålls.

Även om personal med flerspråkig kompetens lyfts fram som en tillgång för verksamheten och möjligheten att kommunicera på sitt modersmål omtalas som betydelsefull för de inskrivna ungdomarnas utsikter att göra sig förstådda, är det inte denna hållning som återspeglas i praktiken. Utöver regeln att alla ska tala svenska, verkar övergripande och gemensamma diskussioner som rör flerspråkig kompetens och hur denna kan eller bör utövas i de fortlöpande interaktionerna med killarna utebli. Som de empiriska exemplen illustrerar är det snarare så att den flerspråkiga praktiken styrs av individuella ideal, ställningstaganden och omständigheter. Samtalen med Nada, Goran, Ibrahim, Leili och Hassan talar för att frågor kopplade till flerspråkighet framför allt tenderar att göras till en angelägenhet för institutionernas personal med flerspråkig kompetens. Det är framför allt de flerspråkiga behandlingsassistenterna som ställs inför att hantera och möta de utmaningar som är förbundna med att ungdomar och personal utöver svenska även talar andra språk och ibland har lättare att göra sig förstådda på dessa andra språk. Bedömningar av när, var och i vilken utsträckning andra språk än svenska kan talas tenderar därmed att bli en uppgift som i tysthet överlämnas till dem som talar dessa språk.

Kapitel 5. Det är ju män som har muskelstyrka: maskulinitet, motstånd och ambivalens

Tommy sitter och pratar träning med Jens, en av killarna som är inskriven på Skogsängen. De pratar om att Tommy ska hjälpa Jens att lägga upp ett träningsprogram så att hans träning blir lite mer strukturerad. Tommy ägnar mycket av sin fritid åt träning och har berättat för mig att han gillar att "fysa" med killarna. Han är träffande klädd i en svart kortärmad t-shirt med texten "VÄLTRÄNAD" i vita versaler på bröstet. T-shirten sitter tajt mot hans bröst och spänner över armmusklerna. (Fältanteckning)

Roberto är timvikarie och tränar brottning på fritiden. När han rör sig på avdelningen studsar han runt som i en brottningsring och är fysisk med killarna. Han "skojbrottas", som det brukar kallas, och skrattar hjärtligt när killarna duckar eller möter hans måttade slag med klen intresse. (Fältanteckning)

Ovanstående illustrationer kretsar kring kroppar och fysisk styrka. De är hämtade från två av de institutioner där jag genomfört fältstudien och berättar något om den manliga personalens kroppar. Mer precist berättar de något om den manliga personalens kroppar i interaktion med de pojkar och unga män som är inskrivna på institutionerna.

Institutioner har ur ett historiskt perspektiv ofta framträtt som platser för män (se t.ex. Frangeur, 2007), där fysisk styrka utgör ett mer eller mindre nödvändigt inslag i den vård och behandling som erbjuds de institutionsplacerade. De särskilda ungdomshemmen – och före dem ungdomsvårdsskolor, skyddshem och andra former av anstaltsvård för barn och unga – utgör inte något undantag från denna tradition. I mitt empiriska material återspeglas denna kontinuitet på ett talande sätt i berättelser om "förr" och de "hårda tag" som då var vanligt förekommande. "Ungarna hölls på plats med hjälp av stora starka män", som någon formulerade det. Slående är att kvinnor sällan omtalas eller finns närvarande i de historiska skildringar jag tagit del av.

Detta och nästföljande kapitel handlar om konstruktioner av kön. Genom att undersöka hur olika kroppar länkas samman med olika förväntningar, kommer jag att visa hur kroppen blir central i konstruktioner av kön på de särskilda ungdomshemmen. I detta kapitel riktas intresset mot hur fysisk styrka konstrueras som en manlig egenkap. Med hjälp av empiriska exempel visar jag hur institutionspersonalens resone-mang och handlande producerar en specifik maskulinitet, som å ena sidan genererar motstånd, å andra sidan efterfrågas.

I de exempel som följer är det ofta institutionernas behandlingsassistenter som figurerar, det ska dock inte läsas som att de konstruktioner jag visar på är avgränsade till denna grupp. Det är snarare viktigt att påminna sig om att konstruktioner av kön och maskulinitet, såsom de kan iaktas på de institutioner jag studerat, alltid är produkter av sitt institutionella sammanhang (Connell, 2000). Det vill säga, utöver att de särskilda ungdomshemmen återspeglar samhällets konstruktioner av maskulinitet är de också inrättningar som i sig producerar maskulinitet. Alla som arbetar på ett särskilt ungdomshem är involverade i dess struktur och därmed även delaktiga i reproduktionen av vissa maskuliniteter och könsrelationer, alldeles oavsett var i organisationen de är verksamma och befinner sig. De bitvis intensiva diskussioner som fördes bland institutionernas behandlingsassistenter, rörande teamens sammansättning av män och kvinnor, fysisk styrka, konflikter, våld och bemötande, speglar dock att det framför allt är denna grupp som konkret känner sig berörda av dessa frågor i det dagliga arbetet (se även Pettersson, 2009). Som jag diskuterat tidigare är det i synnerhet avdelningspersonalen som står inför att hantera olika situationer med de inskrivna killarna, och i konsekvens med detta framträder frågor rörande arbetsteamens könssammansättning som centrala. Frågor kopplade till kön förefaller således inte vara lika brännande inom andra delar av organisationen.

Kön är på samma gång både frånvarande och närvarande i institutionspersonalens diskussioner. Frånvarande i den meningen att kön framstår som tämligen oreflekterat i det löpande arbetet och sällan kommer upp till direkt diskussion avseende förhållningssätt och interaktioner med killarna. Närvarande genom att kön bland annat utgör en central och ständigt aktuell fråga i relation till avdelningarnas bemanning och teamsammansättning (se även Laanemets & Kristiansen, 2008; Pettersson, 2009). Närmast inleder jag med att mejsla fram det dilemma som knyts till ambitionen att ha en jämn könssammansättning inom behandlings-assistentgruppen. Från detta går jag vidare med att belysa hur stora och starka kroppar framträder som något nödvändigt i arbetet på avdelningen. Därefter undersöker jag hur osäkerhet och rädsla ställs i motsats till en stor och stark kropp, och gestaltas som ett tabu för manliga behandlingsassistenter. Avslutningsvis närmar jag mig den ambivalens som omger stora och starka kroppar av manligt kön och hur de ses som både önskvärda och provocerande.

Fifty-fifty är bäst men funkar inte i praktiken

Det är kväll och jag gör deltagande observationer på Skogsängen. Avdelningen tillämpar ett schemasystem där avdelningspersonalen kan ha önskemål om hur de önskar ha sitt arbetsschema den nästföljande schemaperioden och nu är det dags att lägga ett nytt sex-veckorsschema. Barbro har börjat "pluppa" sin önskade schemarad på den stora white-boarden inne på expeditionen och sitter nu tillsammans med sina kollegor Håkan och Juan och diskuterar schemat. De konstaterar att schemaläggningen kompliceras av den kommande jul- och nyårshelgen då de allra flesta vill vara lediga. Barbro, som jobbat ett halvår på avdelningen, berättar att hon först i samband med förra

schemaperioden förstått att två kvinnor "inte får" jobba tillsammans på kvällspasset. Juan bekräftar med en nick och säger att det inte fungerar med två kvinnor på samma arbetspass. Barbro kommenterar lite syrligt "eller så fungerar det kanske". Varpå Juan kontrar att inte ens Carro och Maria som arbetat så länge på avdelningen "tycker att det fungerar". Juan berättar att Carro och Maria har provat att jobba ihop några gånger men att de till följd av killarnas sätt att bete sig mot dem har slutat med detta. Det är helt enkelt förenat med en alltför stor osäkerhet i arbetet.

Samtalet mellan Barbro och Juan åskådliggör på ett typiskt sätt hur frågor om säkerhet aktualiseras i relation till teamens könssammansättning, som i detta fall handlar om i vad mån kvinnor klarar arbetet på avdelningsnivån lika bra som män. Meningsutbytet mellan Barbro och Juan ger också en glimt av hur svårt det kan vara att förändra en rådande könsordning. På avdelningsnivå tillämpas ofta principen en kvinna och två män i arbetsteamet, alternativt en så kallad "fifty-fifty"-sammansättning när teamet består av fyra personer. Argumenten om "fifty-fifty" lyfts fram som ett ideal, grundat i tanken att män och kvinnor är olika och därför kompletterar varandra (se även Hilde & Claezon, 2005; Mattsson, 2005; Laanemets & Kristiansen, 2008; Pettersson, 2009). Mer konkret formuleras denna tankegång som att män kan upplevas som provocerande, medan kvinnor är bättre på att tala killarna tillrätta. "De använder en annan teknik", som någon formulerade det. Däremot tycks många mena att män behöver vara "tillgängliga" när konflikter blossar upp, för att kunna ingripa om kvinnorna inte lyckas lugna ner situationen. Resonemanget åskådliggör en spänning och ambivalens mellan att å ena sidan förespråka fler kvinnliga behandlingsassistenter och å andra sidan understryka ett behov av män för att hejda eller bryta konfliktsituationer. Mäns insatser framställs som aktiva och kvinnors insatser framställs som ett komplement till dessa.¹⁵

Ståndpunkten att det vore bra med fler kvinnliga behandlingsassistenter rymmer alltså ett *men*. Följande intervjuцитat förtydligar problemet:

Det är en svår fråga och det blir lätt att man verkar kvinnofientlig när man diskuterar det här. Jag har inget emot kvinnor, men det krävs fysisk styrka i vissa lägen, till exempel vid isoleringar och det finns elever som kollar laguppställningen i fall det är möjligt att göra något.

Närvaron av mäns kroppar på avdelningen sägs signalera ett fysiskt övertag gentemot killarna och sammanförs med en övervakande funktion. Kvinnor i sin tur ses som viktiga i arbetet därför att de förmedlar något av en motpol till denna hållning och inte förmedlar fysisk styrka. Det är den manliga kroppen som förväntas agera garant för säkerheten och i denna praktik tenderar kvinnliga behandlingsassistenter att ses som ett problem (se även Laanemets & Kristiansen, 2008; Pettersson, 2009). Tankegången är att även om den fysiska styrkan inte behöver komma till direkt användning, och till och med kan vara provocerande, måste den signaleras och finnas tillgänglig, om så bara via en kropp. Det är den manliga kroppen som ska "markera", "gränsa" och "plocka ner"

¹⁵ Liknande diskussioner förs inom poliskåren (Granér, 2004).

aggressiva och våldsamma killar, innan situationen "går över styr". Alltmedan kvinnor ses som "säkerhetsrisker", som en institutionschef med ironisk underton formulerade saken. Synsättet manifesteras i att det finns gott om fysiskt stora och vältränade män bland behandlingsassistenterna. Avdelningsbemanningen är kopplad till att "det finns muskelstyrka på området [institutionsområdet]", som det formulerades vid en kvällsrapportering.

Intressant är att kön inte tycks ha någon nämnvärd betydelse för lärolagens sammansättning. Mitt intryck är snarare att de kvinnliga lärarna var i klar dominans på de institutioner där jag genomförde fältstudien, men jag hörde sällan diskussioner rörande säkerhet liknande dem som pågick i behandlingsassistentgrupperna. I nästa avsnitt fortsätter jag med att visa hur den fysiskt stora och starka kroppen görs till referens för kroppar som inte ser ut på detta sätt och hur detta reproducerar ett maskulint ideal.

Fronta som en man

Har inlett mina deltagande observationer på Skogsängen. Kom till avdelningen precis lagom till "nattvakets" avrapportering. Blev därefter omhändertagen av Gun, biträdande avdelningsföreståndare, som visade mig runt i lokalerna, gav mig nycklar och försåg mig med ett larm. Viktor, en av behandlingsassistenterna, var vidtalad att jag skulle följa honom i arbetet under dagen. Gun berättade att Viktor är ganska ny på avdelningen, men att han redan är väl insatt och duktig i sitt arbete. Hon var berömmade i sina ordval och poängterade att även om Viktor inte är lika stor och kraftig som många andra män på avdelningen och gör ett lite lågmält och tillbakadraget intryck, skapar han ändå respekt omkring sig. (Fältanteckning)

Guns introduktion av Viktor öppnar upp för intressanta reflektioner. En första reflektion är att beskrivningen av Viktors skicklighet i arbetet görs i relation till hans kropp. Enligt Gun är Viktor kompetent i sitt arbete trots att han är mindre och inte lika kraftig som andra manliga kollegor på avdelningen. En andra reflektion är att dessa kroppsliga aspekter är något av det första Gun tar upp i samtalet med mig. Hon nämner exempelvis inget om vilken utbildning Viktor har, vad han arbetat med tidigare, eller något annat som klargör hans kompetens och kan vara av betydelse för det arbete han ska utföra. Han omtalas primärt som en kropp. En tredje reflektion rör Guns kommentar att det är viktigt att skapa respekt i samspelet med killarna, vilket Viktor uppfattas göra även om han är både lågmäld och tillbakadragen. Att vara lite stillsam och försiktig är egenskaper som brukar tillskrivas behandlingsassistenter av kvinnligt kön. Budskapet i Guns resonemang handlar om att Viktor till det yttre inte motsvarar bilden av en manlig behandlingsassistent, men trots detta ses som väl lämpad för arbetet. Framställningen av Viktor bryter alltså något av sammanlänkningen mellan manligt kön och fysisk styrka.

Ett annat exempel på hur den fysiskt stora och starka kroppen utgör ett referens- och jämförelseobjekt för andra kroppar är hämtat från ett samtal med Bodil, utrednings-

sekreterare på Åbacka. Bodil resonerar kring att det inte bara är män som kan hantera våldsamma situationer, utan att det även finns kvinnor som kan det, och hänvisar till en av avdelningens kvinnliga behandlingsassistenter:

Ta Inger exempelvis, hon är ju ganska stor och hon frontar precis som vilken manlig personal som helst. Det är ingen skillnad, hon bangar inte utan kliver rakt in på killarna i lägen när det behövs och frågar vad de håller på med. Men det kan ju inte jag göra för jag är så liten. Men jag känner mig alltid trygg när jag har Inger bakom mig.

I utsagorna från Bodil och Gun presenteras och omtalas individerna i relation till en kropp, dess storlek och framtoning. Viktors kropp presenteras som mindre än andra mäns och Ingers omtalas som ganska stor. Vidare sägs Inger kunna fronta precis som de manliga kollegorna, vilket Bodil inte kan eftersom hennes kropp är liten. Å andra sidan tycks Bodils lilla kropp inte utgöra något större problem eftersom Bodil är kvinna och inte förväntas kunna fronta. Det är snarare Inger som överraskar genom att vara orädd och exponera fysisk storlek och styrka.

I linje med Bodils berättelse om Inger beskrivs en del kvinnliga behandlingsassistenter som "manliga tjejer", vilket även inkluderar andra egenskaper än en stor och fysiskt stark kropp. Ulla som är timanställd behandlingsassistent berättar för mig att hon trivs väldigt bra med att arbeta på en låst avdelning för pojkar, vilket hon inte hade trott att hon skulle göra innan hon kom till Åbacka:

Den tydliga strukturen som finns på avdelningen [Ulla gör en fyrkant med händerna] känns enkel och bra att jobba i. Tjejer som jobbar på pojkavdelningar är nog lite tuffare. Se bara på Ella och Monica, som kan säga ifrån och vill ha rak kommunikation, inte bara gulla runt.

"Att gulla runt" kodas som ett kvinnligt beteende som står i en slags motpol till manliga egenskaper, som att säga ifrån och att föra en rak och tydlig kommunikation.¹⁶

Bete sig som en vildkatt

Ett annat sätt att tala om kvinnliga medarbetare, som inte är relaterat till en manlig, stor eller stark kropp, gestaltas i följande intervjuutdrag. Tre behandlingsassistenter och jag diskuterar fysisk styrka. Morgan har precis konstaterat att en kvinna "som väger 50 kilo, bara väger 50 kilo" och att hennes möjligheter att ingripa fysiskt därför ofrånkomligt är begränsade, när följande dialog tar vid:

Morgan: Sen finns det som hon [nickar mot Thessa, den kvinnliga kollegan som deltar i intervjun] som sitter där och spänner ögonen i mig.

¹⁶ Se även Brittons (1999) studie av kriminalvårdare som arbetar på fängelser för män respektive kvinnor, för liknande resonemang.

Thessan: [Skrattar]

Morgan: Såna kvinnor finns det ju alltid. Hon har inte en tanke på sin egen säkerhet, om det smäller. Säger hon nej så är det nej. Sen är det bara rätt över bordet som gäller, som en vildkatt [skrattar], så det finns ju undantag här [alla tre börjar skratta och det går inte att urskilja vad som sägs].

Sabine: Ska jag tolka det som att du går in fysiskt i konflikter om det behövs?

Thessan: Jag är alldeles för knäpp för att vara rädd. Jag skiter i vad det är för personal. Har jag sagt att det ska vara så, så ska det vara så.

Morgan: Hm.

Till skillnad mot Inger jämförs Thessan inte med en stor och fysiskt stark kropp. Hon omtalas i stället som en vildkatt vars anfall är blixtsnabbt när hon utmanas. Thessans handlande framställs som instinktivt, effektivt och smått farligt för omgivningen och framträder som en motsats till reflekterad och verbal kommunikation. Morgans resonemang om vildkatt och skrattet som sprider sig i gruppen låter förstå att Thessans handling omges av begeistring och gillande, inte minst därför att hon framträder som en ovanlig kvinna. Men jämförelsen med vildkatten tycks på samma gång förringa hennes insatser, eftersom vildkattsbeteendet saknar de kvaliteter som vanligtvis tillskrivs avdelningens kvinnliga personal, eftertänksamhet och lugn. På just denna punkt skiljer sig även detta samtal från många andra samtal om våldsamma situationer, fysisk styrka och ingripanden, som i regel omges av ett allvar. Thessans beteende skapar snarare en lustfylld stämning i samtalet, det roar och väcker till skratt, vilket reser frågor om i vad mån det alls tas på allvar. Även om Thessan lyckas hantera konflikter med killarna på ett sätt som imponerar är det som om vildkattsbeteendet öppnar upp för att förringa hennes insatser. Det associeras med natur och det okontrollerbara, inte med styrka och kontroll som lyfts fram som viktiga egenskaper i arbetet med killarna och snarare tillskrivs personalgruppernas män. Till och med Thessans egen kommenterar, att hon är alldeles för knäpp för att vara rädd, bidrar till ett förminskande av hennes insatser.

Mer än att illustrationerna ovan förmedlar vad som förknippas med ett manligt respektive kvinnligt beteende, berättar de att kroppen och de föreställningar som knyts till denna både begränsar och underlättar vad som anses vara möjligt att göra för olika individer (Messerschmidt, 1999). Män uppfattas kunna ingripa i våldsamma situationer, medan det stora flertalet kvinnor inte uppfattas kunna göra detta. "Jag förväntar mig inte att en kvinna ska hoppa in", som Nihad på Kungsberget sa. Organisationen av de särskilda ungdomshemmens sociala praktik och hur olika interaktioner iscensätts tycks alltså vara kopplad till de kroppar som finns tillgängliga i rummet. Det är också detta som gestaltas i det följande.

Inga stålmanskomplex

Det är morgon och "överlämning från natten". Patrik som har jobbat nattpasset är upprörd över att det nya låssystemet med passerkort inte fungerar som det ska och tänker

inte jobba följande natt om inte problemet är åtgärdat tills dess. Han betonar att han sitter ensam och inlåst på kontoret hela natten och därför måste kunna lita på tekniken till 100 procent "om något skulle hända". När avdelningsföreståndaren inte verkar ta hans oro på tillräckligt allvar, avslutar Patrik diskussionen med orden "det måste fixas, jag har inga stålman komplex, jag är rädd när jag jobbar".

Detta var enda gången under hela fältstudien som jag hörde en manlig behandlingsassistent spontant ge uttryck för rädsla i arbetet. Det behöver dock inte betyda att Patrik är den ende mannen som upplever rädsla i arbetet på de särskilda ungdomshemmen. Kanske är det i stället ett tecken på att det inte pratas om mäns rädsla, att den omges av tystnad. Dialogen nedan från en enskild intervju med Rickard, behandlingsassistent, ger stöd för tolkningen att de manliga behandlingsassistenternas rädsla är ett laddat och svårt ämne att tala om.

Sabine: Blir det så att manlig personal kanske känner större press på sig att ingripa?

Rickard: Ja det tror [...] det tror jag, absolut.

Sabine: Är det något ni diskuterar?

Rickard: Nej, det gör vi inte, jag vet inte, det är lite tabu på något sätt.

Sabine: Ja.

Rickard: Tror jag, man tar det för givet på något sätt, men jag kan tänka mig att det kan kännas liksom [...] dom [syftar på män] känner kanske att vi måste reda ut det här i första hand annars får vi larva.

Sabine: Hm.

Rickard: Och det gör man ju för man vill ju inte att någon ska bli skadad.

Sabine: Nej, precis.

Rickard: Så det här med att man ska klara av situationen själv gör man ju bara utifrån att man ser att man kan behärska den.

Sabine: Hm.

Rickard: Men det kan jag tänka mig [...] det skulle vara få, antagligen få män som skulle erkänna att de känner press på sig.

Sabine: En annan sak jag skulle vilja fråga dig om.

Rickard: Jag skulle först bara vilja säga, skulle det ha varit så att ett gäng killar som jobbar här, säg tre killar till exempel och en tjej och dom skickade fram tjejen vid en, säg våldsam situation, dom hade blivit hånade ju. Dom hade ju verkligen blivit ifrågasatta.

Sabine: Av vem då?

Rickard: Av sina medarbetare om inte annat. Dom hade ju blivit hudflängda, så det finns ju en kultur i det.

Rickards resonemang belyser hur svårt det kan te sig för en manlig behandlingsassistent att inte ingripa i en konflikt som blir fysisk och våldsam. Att ingripa framställs som något han och andra män måste göra, alldeles oavsett om de vill, känner rädsla eller upplever sig osäkra. Den manliga kroppen och den styrka som denna kropp tillskrivs tvingar i någon mening män att ingripa i konflikter med killarna. Endera genom att exponera sin kropp eller genom ett direkt fysiskt ingripande. Att inte agera i linje

med detta ses som problematiskt och kan vara förenat med att inte bli respekterad av kollegorna.

Han som bara försvann

Under fältstudien tog jag del av beskrivningar och anekdoter om manliga behandlingsassistenter som inte ingripit i olika situationer som blivit våldsamma. Med sarkastisk underton berättades det om kollegor som "plötsligt bara försvann", "gick på toaletten" eller "fick något att göra i köket". Carita på Åbacka berättade så här:

Vi har killar [syftar på manliga behandlingsassistenter] som är [...] det är ett fåtal som inte står bakom en [fysiskt nära bakom hennes rygg] när det blir en konflikt [...] som står ganska långt bakom en. Men det är så lite. Alltså dom är så få, så egentligen är det obetydligt. Men vi har killar som funkar så.

Manliga kollegor som inte ställer sig bakom, som det beskrivs, upplevs som opålitliga och att de sviker kollegor i utsatta lägen. Ett handlande som detta ses som olämpligt och till och med farligt för arbetet på avdelningen. Berättelserna om (manliga) kollegor som inte ställt sig bakom signalerar att utrymmet för att reflektera kring rädsla är begränsat. Beskrivningarna om män som inte ingripit vid fysiska konflikter handlar ofta om att dessa män sagt upp sig och slutat arbeta på institutionen. Anledningen till att de slutat framgår inte av dessa berättelser, men en möjlig tolkning är att de varit med i händelser på avdelningen där de inte uppfattas ha ingripit på ett förväntat sätt. Detta kan då ha motverkat deras möjligheter till samhörighet med kollegorna – att de inte bara setts som opålitliga utan även annorlunda män.

Men om rädsla gestaltas som tabubelagt för institutionens män, är det ofta precis tvärtom för de kvinnor som arbetar där. Kvinnliga behandlingsassistenter förväntas närmast känna rädsla i vissa situationer. Framför allt är det accepterat att kvinnor ger uttryck för att känna rädsla. De tycks undgå kritik när de går på toaletten eller försvinner in i köket. I mitt material finns även exempel på att det tas hänsyn till den kvinnliga personalens rädsla eller känsla av otrygghet vid sammansättning av olika arbetsteam.

Kvinnor som är orädda i sitt arbete med killarna på avdelningen uppmärksammas och omtalas som "tuffa" av kollegorna. Rebecka, en av dem som omtalades som tuff, resonerade så här i en intervju:

Kommer jag i en dispyt med någon ungdom ska alla genast sluta upp bakom mig. Det är självklart, det spelar ingen roll vem av personalen. Så gör vi [syftar på kollegorna på avdelningen] och det funkar klockrent [...] det måste funka så, annars händer det olyckor och då blir man otrygg.

Rebeccas resonemang är intressant därför att hon tillskriver kön en underordnad betydelse. Bättre uttryckt gör hon inte kön i talet om konflikter. Den handling hon beskriver är inte kopplad till kön eller enskilda individers fysik, den knyts i stället till en hållning i arbetsgruppen.

Muskelberg, tjurnackar och biffar

Efter lärarmötet återvände jag till avdelningen. Killarna och personalen såg på film. Dag fick bråttom med att killarna skulle gå på sin vila efter filmen. Han var ivrig och verkade otålig. Killarna kontrade med att klockan inte var kvart över tre än, att det var "fyra minuter kvar" innan vilan började. Det blev en diskussion om dessa minuter som trappades upp till en konflikt mellan Dag och Markus, en av killarna. Dag sa att han skulle larma om inte Markus gick in på sitt rum. Jag drog mig tillbaka mot köket för att inte vara i vägen. Där var Lena, den tredje behandlingsassistenten som var i tjänst. Hon diskade fikamuggarna. Lenas larm började pipa och jag förstod att Dag gått till handling och tryckt på larmet. Bara några, som jag uppfattar det, sekunder senare såg jag genom köksfönstret hur de första männen kom springande mot avdelningen. Lena lämnade köket för att låsa upp och ställa upp ytterdörren, så att de tillrusande männen inte hindrades från att komma in på avdelningen. Det var som om det var horder av män som rusade in. Hann inte räkna dem. Efteråt sa någon att de varit runt 15 stycken. Slank in på kontoret och kände hur mitt hjärta bultade. Insåg att jag blivit rädd vid åsynen av den ena stora mannen efter den andra, som högröd i ansiktet, flåsande och sammanbiten rusat in på avdelningen. Jag blev inte rädd när bråket mellan Dag och Markus började, jag blev inte heller rädd för vad Markus skulle kunna göra, men när jag såg alla dessa män som störtade in på avdelningen blev jag rädd för vad de skulle göra och vad som skulle kunna hända. (Fältanteckning)

Larmsituationer är extrema händelser på de särskilda ungdomshemmen och inte något som inträffar dagligen. De föranleds av att en konfliktsituation blir fysiskt våldsam och inte bedöms kunna hanteras med hjälp av tillgänglig personal, att det behövs personell förstärkning, som det formulerades (se även Laanemets & Kristiansen, 2008). I fältanteckningen ovan återger jag en av de larmsituationer som inträffade under fältstudien. Händelseförloppet är väldigt snabbt, för att inte säga effektivt och svårt att exakt redogöra för efteråt. Men att det var en skrämmande upplevelse som gjorde mig rädd är inte att missta sig på.

"När man trycker på larmet kan man vara säker på att tio, tolv personer springer till avdelningen", berättar Ahmed som är behandlingsassistent på Åbacka. "Dom kommer på mindre än trettio sekunder", säger han, "och sen kommer fem, sex personer till". Ahmed beskriver hur det alltid är någon som på ett självklart sätt tar kommandot och dirigerar gruppen i vad det är som ska göras, "vilka killar som ska in på vilket rum och vem som ska in på avskiljningen". Den stora anhopningen av personal som snabbt infinner sig på avdelningen är väldigt koncentrerad i sitt arbete, fortsätter Ahmed. De kommer inte med ett leende på läpparna, som han formulerar det. Tvärtom inger de respekt och "efter att ha varit med om ett larm vet dom att dom knappast kan lyckas med att slå ner en personal, eller något annat, dom förstår att det är allvar", avslutar han sin berättelse.

Vid sidan om att ingripa i situationer som riskerar att gå över styr och bli farliga för de inblandade, framstår larm i Ahmads beskrivning och min fältnotering som ingripanden för att manifesteras ett maktövertag i relation till killarna. Uppdraget för den

manliga kroppen är att agera som en garant för att upprätthålla institutionens ordning, och det görs effektivt via stora, starka och handlingsinriktade kroppar (se även Pettersson, 2009).

Tudelat maskulinitetsideal

På samma gång som fysiskt stora och starka och kroppar efterfrågas och framställs som viktiga egenskaper, framträder den maskulinitet som knyts till dessa kroppar som ett problem i arbetet med institutionens killar. Såväl kvinnor som män tar avstånd från män de beskriver som "muskelberg", "tjurnackar" eller "biffar".

Carita: Just vår avdelning består inte av några manliga muskelknuttar, eller några, alltså vi har väldigt mänskliga män.

Sabine: Ser det annorlunda ut på andra avdelningar?

Carita: Ja, det är min erfarenhet. Jag har jobbat på andra avdelningar också och andra institutioner. Det som är bra, är att vi har både vuxna och trygga samtalspartners som inte är konfliktradda och inte använder sitt yttre som hjälpmedel, utan använder sitt inre.

Den maskulinitet som Carita talar om ovan utgör en kontrast till de stora och starka män som har en benägenhet att agera fysiskt. Den förknippas med att vara mänsklig, vuxen och trygg. Längre fram i intervjun utvecklade hon sitt resonemang så här:

Carita: Jag avskyr att jobba med män som har kaktusar i armhålorna.

Sabine: Vad är det, kaktusar i armhålorna?

Carita: Ja, dom här stora männen som inte kan sträcka ut på armarna, som går så här [Carita intar en Hulken-gestalt, en kroppsställning som gestaltar en stor kropp där armarna hålls en bit från kroppen]. Så går dom in [...] det blir jättemycket bråk, ungarna känner sig hotade, bara uppsynen gör att allt blir hotfullt. Jag vet inte hur många dörrvakter vi hade förr i tiden. Man håller ungarna på plats med stora män och så blir det bara bråk. Så blir det [...] nej, såna män har vi inte här.

Sabine: Nej.

Carita: Alla män som jobbar här är så välfungerande män.

Sabine: Hm.

Carita: Som är [...] antingen har dom vuxna barn, eller så har dom barn. Som mött [...] eller så har dom erfarenhet, jobbat med människor, barn, vuxna och äldre. Liksom [...] alltså välfungerande män tycker jag.

I Caritas resonemang utkristalliseras två närmast motsatta manligheter. Med hjälp av Helena Johansson kan de definieras som en "kroppens man" respektive "huvudets man" (Johansson, 2006). Kroppens man framträder som en manlighet som kommunicerar via fysisk styrka och mod, medan huvudets man snarare ses som reflekterande och verbalt kommunicerande. Huvudets man upplevs inte hotande som kroppens man, utan tillskrivs förmåga att både kunna uttrycka och förstå känslor. Bitvis skymtas även en tredje manlighet i Caritas skildring av institutionens män. Denna manlighet

kan beskrivas som en mix av kroppens och huvudets man. Även denna manlighet är förknippad med maktutövning, men denna maktutövning förstås snarare som "goda mäns fysiska maktutövning" (Mattsson, 2005:133) och ter sig därför inte särskilt problematisk.

Adrenalin som handikapp

Följande dialog är hämtad från en gruppintervju med behandlingsassistenter på Kungsberget.

Kristoffer: Vi är enda teamet med två kvinnor, två män. Jag tycker om att jobba med tjejerna här för dom är nästan bättre på att lösa konfliktsituationer än vad vi män är, för det ligger så mycket prestige i det. För när en man ska gå in och lösa en konflikt så blir det alltså en jävla kamp, det blir gärna [klappar ihop händerna hårt, två gånger] så.

Nada: Hm.

Kristoffer: En kvinna har förmåga att ta en helt annan väg. Dom har ingen prestige på det sättet, förstår du?

Utgångspunkten för Kristoffers resonemang är att kvinnor och män i grunden är olika och därför har olika egenskaper. Precis som flera av kapitlets tidigare illustrationer baseras hans resonemang på en komplementär syn på kön. Kvinnor och män ses som varandras motpoler, vilket ger dem olika kompetenser i arbetet med institutionens killar. När Kristoffer utvecklar sitt resonemang framställs mäns adrenalin som ett besvärande handikapp i arbetet med killarna, därför att det gör dem otåliga och inriktade på makt och kamp.

Kristoffer: Det här snacket med att man känner sig tryggare när man har en stor muskelknutte bredvid sig, det snacket kan vi lägga ner för det håller inte.

Ulla: Men det finns faktiskt dom som känner så fortfarande.

Kristoffer: Men det håller inte, det är bara utopi, det är bara en jäkla utopi om man ska rensnacka det här. Det har inte ett dugg med det att göra. Alltså om du tittar på hur många tillfällen vi har på ett år, hur många isoleringar vi har på ett år, hur många time out vi har på ett år och hur många gånger du egentligen tar tag i en elev, så är det väldigt få tillfällen. Och det finns inget som säger att inte två tjejer skulle kunna isolera en kille här. Varför inte det?

Sabine: Har det hänt någon gång?

Kristoffer: Nej, men förstår du vad jag menar. Jag vill påstå att den teknik man använder som kvinna är betydligt mycket mera framgångsrik än den teknik man använder som man. Som otålig man står jag inte och väntar utan jag suger tag i den där killen och bär han till inskrivningen. Punkt slut! En kvinna kanske tar tjugo minuter på sig, men gör samma jobb.

Sabine: Hm.

Kristoffer: Förstår ni vad jag menar. Jag känner mig inte otrygg om jag jobbar med Nada, om jag skulle jobba själv med henne. Absolut inte, jag ser det som en tillgång i stället, precis tvärtom. Det är så, det är sanningen [...]

Sabine: Men förväntningen som finns, det finns ju något kring manlig styrka [...] Förväntas en man att kliva fram i vissa sammanhang?

Kristoffer: Jo, jag kan erkänna att det funnits tillfällen när jag känt såna saker. Jag försöker att inte känna så, alltså [...] för jag tycker inte att det handlar om det. Det handlar om hur jag förhåller mig till saker. Allting handlar om hur jag står, vad jag säger, kroppsspråket. Allting handlar om det och jag vill påstå att i åtta fall av tio klantar männen till det mycket, mycket mer än vad kvinnorna gör. För adrenalinet strömmar till och så. Förstår du [...] liksom det spelar ingen roll hur professionellt du hanterar situationen, så finns det ändå en gräns när det blir fysiskt och du ska ta ut någon.

I Kristoffers perspektiv gör institutionens kvinnor ett utmärkt arbete på avdelningen, i många fall till och med ett bättre arbete än de manliga kollegorna. Männen riskerar snarare att ställa till problem både i relation till killarna och kvinnliga kollegor och de framträder som offer för sin egen kropp och dess adrenalinproduktion. Adrenalinet gör dem till "frustande hannar" som inte kan "vika ner sig", vilket motverkar deras reflekterande förmåga. Det är adrenalinpåslaget som sägs förvandla dem till en kroppens man, så att de inte kan fungera som en huvudets man. I Kristoffers resonemang förefaller kvinnor inte ha adrenalinpåslag, de sammanförs snarare med "ett huvud" och deras bemötande av institutionens killar karaktäriseras av att vara klokt, övervägt, inkännande och framför allt verbalt.¹⁷ Dessa aspekter uppmärksammas även i en studie av Tove Pettersson (2009), där hon beskriver mönster av att kvinnlig personal primärt tenderar att uppmärksammas i relation till vad de ska ge i stället för vad män ger. Det vill säga, den kvinnliga personalens nytta lyfts fram som en kontrast eller motvikt till männens handlande.

En kropp, flera manligheter

Karaktäristiskt för könade handlingar och interaktioner är att de ofta görs oreflekterade, de inträffar snabbt, sker i aktion och förekommer på många olika nivåer (Martin, 2003). Detta behöver dock inte betyda att alla handlingar är könade; enligt Patricia Yancey Martin (ibid.) är en handling könad när den tillskrivs en könad mening. Jag menar dock att konstruktioner av kön även sker implicit genom att kön förnekas och ignoreras. Den praktik jag studerat ger många exempel på hur kön genomsyrar institutionspersonalens vardagliga handlande, rutiner och förhållningssätt, vilket även bekräftas av tidigare studier (Laanemets & Kristiansen, 2008; Pettersson, 2009). Här vill jag också påminna om att konstruktioner av kön inte bör förstås som bundna till enskilda individer – även om de utförs av enskilda individer – utan som inbäddade i ett institutionellt sammanhang där kön ses som något i hög grad självklart och neutralt.

¹⁷ Institutionernas starka fokus på fysisk styrka för att hantera avskiljningar och konflikter reser en rad frågor om hur fysisk styrka blir styrande för institutionernas verksamhet, organisation och ytterst för bemötandet av de inskrivna ungdomarna. Dessa frågor ligger dock utanför analysen i denna rapport.

I detta kapitel har jag visat att kroppen, tolkad som fysisk styrka, är central för olika konstruktioner av manlighet på de särskilda ungdomshemmen. Jag har också åskådliggjort hur olika manligheter står i ett spänningsförhållande till varandra, exempelvis den fysiskt hotande manligheten och den fysiskt skyddande manligheten, och hur de tillskrivs olika problem och status i institutionspersonalens bemötande av killarna. Centralt för analysen är att manlighet görs i relation till institutionens kvinnor och att kön förstås komplementärt. I nästa kapitel sätter jag fokus på den kvinnligt märkta kroppen, med fokus på hur den kvinnliga personalens kroppar sexualiseras i relation till de inskrivna killarna och mynnar ut i diskussioner om kvinnors lämplighet för arbetet.

Kapitel 6. Det är få tjejer som passar för jobbet: den problematiska sexualiteten

Jag äter lunch tillsammans med Linnea och Roine i personalmatsalen på Skogsängen. Linnea är biträdande avdelningsföreståndare och Roine är behandlingsassistent. Jag kommenterar att det är mycket manlig personal på avdelningen, vilket båda bekräftar. De förklarar att "det blev så" när avdelningen öppnade och utifrån de bedömningar som då gjordes, att det skulle krävas personal med fysisk styrka på avdelningen. Linnea berättar att även om det funnits en hel del kvinnor på avdelningen genom åren, så har de inte blivit kvar. Hon konstaterar att de inte riktigt passat in i arbetet och därför inte heller har trivts på avdelningen. Enligt Linnea är det många unga, välutbildade och entusiastiska tjejer "som vill förändra världen" som söker sig till Skogsängen. "Men världen på Skogsängen låter sig inte förändras så snabbt", tillägger hon med lite bistert tonläge. Roine kommenterar att det egentligen bara finns två typer av kvinnor som passar på Skogsängen. Antingen "lite äldre mammatyper som kan glida på det här med fysisk styrka", eller kvinnor som är både psykiskt och fysiskt starka. Linnea instämmer och säger att det inte är lätt för kvinnor att stå ut i den slutna miljö som präglar avdelningen. När jag ber henne utveckla resonemanget, skrattar hon och svarar "man måste vara lite konstig för att bli kvar här".

Kommentarerna som förs fram av Linnea och Roine är varken unika för dem eller för Skogsängens personal. De skulle också kunna vara hämtade från Åbacka, Kungsberget eller Markhult och är i det avseendet vanligt förekommande på de institutioner där fältstudien genomförts. Men frågan är vad Linneas synpunkt om att kvinnor måste vara lite konstiga för att arbeta på avdelningen förmedlar på en mer analytisk nivå? Och hur kan vi förstå Roines resonemang att det bara finns två kvinnotyper som passar för arbetet på institutionen? Vilka föreställningar ligger till grund för deras utsagor?

Personalen talade ofta om hur svårt det kan vara att rekrytera kvinnlig personal, det vill säga kvinnliga behandlingsassistenter som bedöms fungera väl i arbetet med institutionens killar. Detta trots att det enligt många utsagor är fler kvinnor än män som söker tjänsterna och att de i regel är bättre utbildade än männen. Ett bekymmer som brukade pekas ut är att kvinnor får specifika svårigheter i relation till killarna.

Dom klarar inte jobbet och det finns få bra tjejer som passar för jobbet. Dom är osäkra på hur dom ska förhålla sig till killarna, en del kopplar inte att det är opassande med urringade kläder.

Citatet ovan ger en slags provkarta på de problem som knyts till kvinnliga behandlingsassistenter på pojkavdelningar. Det visar att det uppfattas vara svårt att hitta kvinnor som är lämpliga att arbeta på en pojkavdelning, likaså att samspelet mellan den kvinnliga personalen och killarna genererar problem. De empiriska nedslag som följer i detta kapitel visar hur institutionspersonalen gör feminint kön och hur detta görande samverkar med sexualitet, ålder och etnicitet. Inledningsvis undersöker jag hur sexualitet utgör ett centralt tema i resonemangen om kvinnliga behandlingsassistenter, hur unga kvinnor gestaltas som objekt för de inskrivna killarnas sexualitet och hur detta upplevs som en belastning för institutionens manliga behandlingsassistenter. Avslutningsvis diskuterar jag hur konflikter mellan (svensk) kvinnlig personal och killar som identifieras med en invandrarbakgrund tolkas som uttryck för en nedlåtande kvinnosyn.

Ett extra problem

Gunilla: Jag är lite äldre, min roll är tydlig för mig själv inne på golvet. Killarna är [...] alltid väldigt respektfulla mot mig och det har [...] det har definitivt med min ålder att göra. Det här att jag är, att jag kan vara fysisk utan att det blir hotfullt. Jag är aldrig fysisk direkt, det är alltid killarna som kommer.

Sabine: Och fysisk, vad menar du med det?

Gunilla: Krama, trösta när någon är ledsen, kan stryka över håret, kan hålla handen, kan [...] Killar i den här åldern som vi jobbar med är ju [...] allt sånt där är jättekänsligt. Dom är stora, starka och tuffa och har absolut inte mammor som förebild eller så där.

Dialogen mellan mig och Gunilla åskådliggör hur ålder utgör en komponent i konstruktionen av femininitet. Enligt Gunillas resonemang kan den lite äldre kvinnan vara fysisk med killarna, vilket vi indirekt förstår kan vara ett problem för yngre kvinnor i personalgruppen. Den äldre kvinnan sägs bli bemött med respekt, alltmedan den yngre kvinnan måste kämpa för att få respekt både från killarna och kollegorna.

Gunilla: Jag kan tycka att det är direkt olämpligt att ha tjejer som är under [...] definitivt under 25 år. Det blir så nära i ålder till killarna själva. Då blir det så att dom hela tiden, både inför killarna och personalen, måste jobba för att få respekt.

Sabine: Hm.

Gunilla: Det är inte bara tjejer, så är det för killar också. Men tjejerna har ytterligare ett problem när dom kommer. Är dom söta, klädsel [...] Alltså våra killar kan vara upp till 20 år, dom är tvångsomhändertagna, dom tänker bara på tjejer [...] Alltså här är dom fråntagna allt och sex tillhör det normala, du får inte ha en tidning ens med en naken brud, allt är fråntaget. Självklart [...] kommer det in en tjej som är lite lättklädd och med bara axlar [...] så får hon det jättejobbigt.

Ålder och sexualitet framträder som centrala aspekter i konstruktionen av femininitet på de särskilda ungdomshemmen. De två kvinnogestalter som gestaltas är dels den

unga kvinnan som triggar i gång killarnas sexualitet genom sin blotta närvaro, dels den äldre kvinnan som utan problem kan vara fysiskt nära killarna. Den äldre kvinnan gestaltas som en asexuell mammafigur, medan den unga kvinnan snarare uppfattas aktivera killarnas sexualitet. Berättelserna om kvinnliga behandlingsassistenter är ofta begränsade till dessa två kategorier, där den föregående ses som en tillgång och den senare som ett dilemma för verksamheten och att detta kräver en särskild hantering. Det handlar om allt från manliga kollegor som stöttar (unga) kvinnliga kollegor till att kvinnor redan på anställningsintervjun blir informerade om vilka reaktioner och sexuella anspelningar de kan möta från avdelningens killar.

Utöver Gunillas kommentar att det kan vara svårt även för unga män att klara ut arbetet med killarna på avdelningen, finns det få kommentarer i det empiriska materialet som uppmärksammar den manliga personalen i relation till ålder. Det är framför allt den kvinnliga personalens ålder som diskuteras och då i termer av problem om det rör sig om en ung kvinna.

En tjej med lite stora bröst

Jag sitter i konferensrummet tillsammans med Kent och vi diskuterar varför det är så få kvinnor som arbetar på avdelningen. Kent upprepar det flera andra berättat för mig, att det vanligtvis är "väldigt unga tjejer" som söker tjänsterna, men att de inte kan anställas på institutionen. Han förklarar att Kungsberget satt en åldersgräns vid 25 år för att anställa kvinnor, "du kan ju tänka dig själv, en pojkinstitution, då måste man tänka på det". Och fortsätter, "tänk dig en 22-årig tjej med lite stora bröst om hon blir anställd här, killarna kommer ju att bli helt sålda på henne". Kent utvecklar sin tankegång och säger att alla killar kommer att vilja krypa upp i hennes knä när hon sätter sig i soffan i dagrummet "och är hon då lite omedveten kan det ju blir väldigt stora problem", som han framställer det. Problembeskrivningen görs än mer explicit i de följande citaten, från en gruppintervju med behandlingsassistenter.

Stickan: Du måste förstå att vi har lite äldre killar här på avdelningen.

Sabine: Hm.

Stickan: Som kanske har lite trång kvinnosyn.

Sabine: Trång?

Stickan: Ja, alltså inte så vidsynt alltså och sen lever vi i en rätt liten slutet värld här och det ställer krav på att det är rätt tjej som kommer in. Som ändå har lite pondus, som ändå är en kvinna som ändå gör så att killarna håller käften, så att kvinnan inte blir så utsatt, va.

Tom: Det händer mycket, när de kommer.

Sabine: Hm.

Stickan: Ja, vi har ju haft exempel som har blivit helt fel. Där kvinnan går in och skapar konflikter hela tiden och så måste vi män gå in och lösa konflikterna. Förstår du?

Problemet med den kvinnliga personalen framstår som ett faktum och det förläggs till samspelet mellan killarna och den kvinnliga personalen. Inte till den manliga personalen, de är snarare frånvarande i detta resonemang. Kvinnor uppfattas skapa vad som

kan beskrivas som social ordning på avdelningen, vilken männen i sin tur ställs inför att hantera, åtgärda och upprätthålla. Även om samtalet förs med en tillspetsad och skämtsam underton, ges vi på samma gång ett antal uppslag om vem som föreställs vara "rätt tjej" för arbetet på avdelningen.

Tom: Det är inte bra att vara snygg om du jobbar här.

Sabine: Nej.

Sixten: Då blir du den våta drömmen.

Sabine: Det är så?

Tom: Ja, det är det. Det borde vara ett kriterium [...] kvinnor kan gärna vara lite feta. [Sixten och Erik börjar skratta]

Sixten: Men det är det jag menar. Vi hade en kvinna där vi fick gå in och lösa konflikter hela tiden.

Lämplig för arbetet som behandlingsassistent är, enligt detta, den kvinna som inte väcker killarnas sexuella åtrå. Som framgår ses det som en nödvändighet att kvinnor kan sätta gränser för killarnas sexuella utspel. Den kvinnliga behandlingsassistent som inte klarar ut detta omtalas som en belastning för de (manliga) kollegorna. Kvinnor som är lite äldre, feta eller fula uppfattas inte väcka åtrå och i linje med detta antas de inte heller bli föremål för killarnas sexuella fantasier. De kvinnokroppar som är bärare av dessa egenskaper framställs i stället som mammatyper med en frånvarande sexualitet. Förutom att dessa kroppar möjliggör fysisk interaktion via kramar och smekningar, är det också dessa kroppar som efterfrågas och ses som kvalificerade i arbetet med killarna.

Utgångspunkten för ovanstående tankegångar är, med Judith Butlers terminologi, den heterosexuella matrisen. Det vill säga en heterosexuell relation, där män känner begär till kvinnor och vice versa. Enligt den heteronormativa tankelogiken framträder sexuella laddningar mellan killarna och unga kvinnor som arbetar på institutionen som självklara och naturliga. Detta på samma gång som en möjlig attraktion mellan killarna och (ung) manlig personal omges av tystnad och osynliggörs. Personalgruppens män sammanförs inte med sexualitet i relation till institutionens killar. Illustrationerna åskådliggör inte bara institutionens reproduktion av heterosexuella relationer och att möjliga homo- och bisexuella laddningar negligeras (se även Mattsson, 2005), de talar även för att den heterosexuella relationen konstureras i relation till ålder. Institutionens killar antas nämligen känna begär till de unga kvinnor som arbetar där, inte de som omtalas som äldre.

Hormoner som bubblar

Så här långt har jag uppehållit mig vid hur institutionspersonalen konstruerar ung kvinnlig personal som objekt för killarnas begär och hur detta upplevs skapa problem. I det följande riktar jag blicken mot institutionspersonalens föreställningar om killarnas sexualitet och hur de hanterar att killarna "tänker på sex 24 timmar om dygnet",

som någon formulerade det. Låt oss återvända till intervjun med Erik, Tom och Sixten för att mejsla fram de representationer som killarna tillskrivs.

Sabine: Jag skulle vilja återkomma till det här med att killarna är trångsynta, på vilket sätt menar du att de är trångsynta?

Sixten: Trångsynta och trångsynta, men det kan bli fel. Dom har mycket hormoner som bubblar i sig och dom är uppvuxna med hiphop-brudar, brudar som objekt.

Sabine: Ja.

Sixten: Och den här biten. Det vet man ju själv från när man var 15, 16, 17, 18 år hur man såg tjejer som sexobjekt.

Tom: Ett sexattribut.

Killarnas sexualitet omtalas å ena sidan som naturlig för deras ålder och kroppar. Sixtens referens till sin egen ungdom och hur han såg på kvinnor då understryker tanken om det naturliga och normala i killarnas sätt att bete sig mot (unga) kvinnor. Unga killar uppfattas helt enkelt fungera på detta sätt. Å andra sidan ses killarnas kvinnosyn som problematisk, till följd av att de vuxit upp med tvivelaktiga förebilder och därigenom tillägnat sig en diskutabel syn på kvinnor och sex. Killarnas sexualitet och hur denna tar sig uttryck förklaras med andra ord utifrån både biologiska och sociala perspektiv. Frågan är hur killarnas sexualitet hanteras med utgångspunkt från denna förståelse? Och hur hanteras det dilemma som Gunilla är inne på – att sexualitet hör till det normala beteendet men att killarna i hög grad är fräntagna denna normalitet under sin institutionsvistelse?

Sexualitet i tystnadens rum

På anslagstavlan på en av avdelningsexpeditionerna finns ett anslag uppsatt med fyra ordningsregler för killarnas sociala umgänge på avdelningen. Den första regeln handlar om att "följa personalens anvisningar". Den andra regeln handlar om hur "ovärdat språk" och "kaxig attityd" bör hanteras. Den tredje regeln betonar vikten av att fullgöra sina uppgifter, exempelvis städa rum och toaletter. Den fjärde regeln handlar om sexuella anspelningar från killarnas sida och hur dessa bör hanteras:

Håller elever på med blottning eller sexuella anspelningar ska de bli ombedda att gå till sitt rum för att sedan komma ut och göra ett nytt försök.

Därefter avslutas anslaget med följande rader:

För att kunna vistas ihop med övriga på avdelningen krävs att man följer vissa regler, dessa finns för att avdelningen ska vara en lugn plats för elever som bor här. Utan dessa förutsättningar är det svårt att kunna koncentrera sig på sig själv och sin framtid.

Jag känner inte till hur anslagets fjärde regel tillämpas i praktiken, vad personalen säger eller gör om någon av killarna blottar sig eller gör sexuella utspel på avdelningen.

En händelse som inträffade i samband med att jag informerade om mitt forskningsprojekt på en av de medverkande institutionerna kan dock ge en vink om hur handlingar av detta slag hanteras. Jag hade informerat om studien och erbjöds att vara med vid skolpersonalens avrapportering till avdelningspersonalen. Lärarna berättade att en av killarna vid upprepade tillfällen samma dag dragit ner byxorna och "visat sin petterniklas". I mina fältanteckningar finns inga ytterligare noteringar om vad som sades eller gjordes i relation till killens agerande, vilket talar för att det inte uppstod någon ytterligare diskussion kring det inträffade – i alla fall inte vid detta tillfälle.

Trots att killarna som är inskrivna vid ungdomshemmen ofta omtalas som sexfixerade talades det påfallande lite om sex med dem. Vid enstaka tillfällen iakttog jag att avdelningens manliga personal och killar skämtade om sex. I några snabba och fnissiga replikskiften avhandlades Viagra och homosexuella män. Replikskiftena handlade om oförmåga att få erektion och ett sexuellt begär som är avvikande. Utöver detta har jag inte tagit del av spontana konversationer mellan avdelningens personal och killar som kretsat kring sexualitet. På några avdelningar erbjöds organiserade samtal om sex och samlevnad. På en av avdelningarna arrangerades samtalen av en manlig behandlingsassistent, med specifik utbildning och intresse för att förmedla "kunskap om kroppen och relationer". På en annan avdelning erbjöds en serie samtal med institutionens sjuksköterska som ett led i skolans sex- och samlevnadsundervisning.

Det begränsade antalet samtal som behandlar sex och kärlek i mitt material bekräftas av Tove Petterssons studie (2009), som pekar på att det framför allt tycks vara flickor på de särskilda ungdomshemmen som erbjuds och förväntas ha behov av samtal om sex, kärlek och relationer. De få samtal som framträder i min studie kan karaktäriseras som endera skämtsamma eller undervisande. Den senare kategorin av samtal framstår som knutna till enskilda individers personliga engagemang i ämnet snarare än en generell policy på avdelnings- eller institutionsnivå. Så om killarnas sexualitet å ena sidan framställs som naturlig och normal verkar det å andra sidan inte vara utifrån denna aspekt som deras sexualitet primärt uppmärksammas i den dagliga tillvaron på institutionen. Som kapitlets tidigare exempel belyser finns det snarare en benägenhet att bemöta killarnas sexualitet som ett problem i behov av kontroll. Antingen med hjälp av regler eller via ett specifikt urval vid rekrytering av kvinnliga behandlingsassistenter. Trots att materialet är begränsat avseende hur sexualitet uppmärksammas i personalens interaktioner med killarna, antyder iakttagelserna att killarnas sexualitet osynliggörs i relation till dem själva. När killarnas sexualitet uppmärksammas verkar det i stället ske utifrån hur den uttrycks i relation till ung kvinnlig personal, med fokus på att stävja sexualiteten och upprätthålla lugn och ordning på avdelningen.

Kön i samspel med sexualitet och ålder

Så här långt öppnar analysen upp för flera möjliga tolkningar av Linneas inledande utsaga om att kvinnor måste vara lite konstiga för att bli kvar i sitt arbete på institutionen. En rimlig tolkning är att det "lite konstiga" är kopplat till kvinnliga kroppar och sexualitet. Genomgången av de empiriska exemplen visar att sexualitet å ena sidan beskrivs som något normalt och naturligt och å andra sidan framställs som ett problem,

om och när den uppträder på institutionen, och därför måste omges av kontroll. Den utbredda föreställningen om en problematisk sexualitet knyts till institutionens kvinnor och dess inskrivna killar, medan institutionens män framställs som övervakare av denna relation. Vidare gestaltas ålder som styrande för sexuell aktivitet och hur den ges uttryck samt förmedlas. Institutionens unga killar tillskrivs en pockande sexualitet, dess unga kvinnliga personal omtalas som omedvetna om de sexuella signaler de sänder ut, medan institutionens äldre kvinnliga personal framställs som ickesexuella. Institutionens manliga personal uppmärksammas uteslutande i relation till en sexualitet de lämnat bakom sig, givet deras vuxna ålder.

I nästa avsnitt går jag vidare med att visa hur institutionspersonalens resonemang om kvinnosyn tillförs en etnisk dimension, genom att killars motstånd och protester mot kvinnlig personal förklaras som uttryck för olika kulturella och nationella bakgrunder.

Den andra kvinnosynen

Svend: Dom har en annan syn på kvinnor än vi här, exempelvis i Nordeuropa alltså. Vi har generellt större respekt omkring, alltså man och kvinna [ohörbart] än dom som kommer från en annan kultur. De ser kvinnan mer som [ohörbart] dom har inte samma betydelse som det manliga könet.

Sabine: Hur kan det ta sig uttryck här [...] exempelvis hur märker ni det här?

Svend: Respekten för kvinnlig personal kan ofta vara ett problem.

Örjan: Ja, hm.

Svend: Hm.

Sabine: Exempelvis? Säger man något till dom eller gör man något mot dom?

Örjan: Dom säger nedlåtande saker till personal framför allt nedlåtande, könsord, diskriminerande.

Svend: Respektlösa.

Örjan: Respektlösa mot kvinnlig personal.

Detta replikskifte från en gruppintervju med behandlingsassistenter på Markhult kan tjäna som avstamp för att belysa hur "kvinnosyn" utgör ett centralt tema i institutionspersonalens konstruktioner av etniska relationer (se även de los Reyes, 2002; Mattsson, 2005; Wikström, 2007; Gruber, 2011). Redan i Svends inledande replik klargörs att det finns de som omfattas av en respektfull kvinnosyn och de som inte omfattas av denna. Resonemanget kretsar kring att visa respekt eller att bete sig respektlöst gentemot kvinnor. I kontrast till kapitlets tidigare utsagor om respektlöst bemötande av kvinnor dras skiljelinjen denna gång mellan nordeuropéer och de som inte är nordeuropéer, inte mellan manlig personal och killarna som grupp. Bättre uttryckt konstrueras ett vi som representerar jämställda könsrelationer, och ett de andra som inte omfattas av jämställdhet mellan könen.

Till skillnad mot kapitlets tidigare exempel där trång kvinnosyn avgränsas till de inskrivna killarna rör det sig nu snarare om en specifik grupp av män som, oavsett ålder,

görs till bärare av en problematisk kvinno­syn. Ett respektlöst bemötande av kvinnlig personal tolkas med andra ord olika, beroende på vem som sammanförs med det specifika handlandet. När Sixten talar om killarnas trånga kvinno­syn framträder det som frikopplat från etnicitet, här framställs deras beteende som normalt och självklart med tanke på den aktuella åldern. Men när det rör sig om killar som sammanförs med en invandrabakgrund finns det en benägenhet att förklara samma beteende i termer av kulturella skillnader. Konflikter mellan (svensk) kvinnlig personal och killar med invandrabakgrund tolkas inte primärt som ett resultat av oenighet och personkemi, eller som en gränsdragningsproblematik gentemot killarna, som det görs i relation till killar identifierade som svenskar. Den bitvis självkritiska reflektionen i illustrationen nedan förmedlar att förväntningar på en problematisk kvinno­syn tillskrivs killar med viss etnisk bakgrund.

Förväntningarna är väl säkert lite olika kan jag tänka mig. När det kommer [...] alltså killar med arabiskt ursprung eller så. Hur ser deras kvinno­syn ut? Alltså min klocka slår ju på. Jag är mer observant än om det är en helsvensk kille. Det kan ju vara samma kvinno­syn eller den kan vara obefintlig hos den arabiska killen, något negativt alltså. Men vi är ju snabba till att förklara, ja, ja han vill inte prata med kvinnor vid bordet, eller ta tillsägelser från kvinnor därför att och så hittar vi förklaringar.

Det förekommer exempel på att tolkningar i linje med den som beskrivs i ovanstående citat blir föremål för insatser från institutionspersonalens sida. Med intention att lära killarna jämställdhet skapas träningstillfällen, genom att konsekvent hänvisa deras frågor till avdelningens (svenska) kvinnliga personal. I något fall har strategier av detta slag även skrivits in i enskilda vårdplaneringar. Kvinnlig personal agerar här som ett slags träningsobjekt, medan manlig personal snarare agerar som förebild för "svenska" jämställda relationer.

I nästa avsnitt intresserar jag mig för hur manlig personal upplever sig ha ett särskilt ansvar för att konfrontera en problematisk kvinno­syn och agera försvar för såväl kvinnliga kollegor som idén om svenska och jämställda könsrelationer. Jag inleder med att återvända till intervjun med Örjan, Svend och Christer.

Markera svensk jämställdhet

Sabine: Hur bemöter ni killarnas beteende, mer konkret?

Örjan: Punktmarkerar, det du sa nu är inte okej.

Christer: Ja, precis, ta upp det direkt och att det är en manlig personal som gör det och att man backar upp.

Örjan: Så att dom blir medvetna, det du sa just nu är inte okej.

Svend: "Hur tror du det känns för den personalen när du säger så". Att den personalen [syftar på en kvinnlig kollega] har uppbackning från en manlig personal. Att man absolut markerar som manlig personal.

I kontrast till de resonemang som gör gällande att det kan vara både jobbigt och trött-samt för den manliga personalen att ingripa verbalt när killarna förhåller sig respekt-löst mot kvinnlig personal, förmedlar denna dialog ett tydligt engagemang i frågan. Här ses det som självklart och angeläget att träda in till stöd för en kvinnlig kollega. Centralt för detta sammanhang är att resonemanget tillförs en etnisk dimension. "Det går ju inte att leva så i Sverige", som Örjan resonerade längre fram i intervjun. Det som enligt denna kommentar inte är möjligt i Sverige är att män betar sig respektlöst mot kvinnor. Jämställda könsrelationer markeras som "våra" och "svenska" och något som måste försvaras i relation till "de andra" som inte omfattas av dessa värderingar. Analysen underbyggs av tidigare empiriska studier, som återkommande har visat hur denna ståndpunkt kommer till uttryck i sammanhang där idéer kopplade till nationen och dess könsrelationer upplevs stå på spel och vara hotade (se till exempel Carbin, 2010; Gruber, 2011).

Som jag diskuterat i tidigare kapitel begränsas inte försvaret av "svenska" normer och värderingar till personal med "svensk" bakgrund, även de som identifieras med en invandrarbakgrund förväntas vara engagerade i detta projekt. Slående är dock att när institutionspersonalen talar om jämställdhet tycks det vanligtvis åsyfta "svensk" kvinnlig personal i behov av stöd gentemot killar med "invandrarbakgrund". Kvinnlig personal som identifieras med en annan etnisk bakgrund än svensk är frånvarande i resonemang som betonar betydelsen av att ha tillägnat sig "svensk" jämställdhet, liksom de samtal som fokuserar behov av stöd från manliga kollegor när killar inte respekterar denna ordning.

Kapitlets sammantagna analys understryker att konstruktioner av kön och vad som representeras som manligt respektive kvinnligt måste förstås som resultat av samverkande kategorier, det vill säga att kön samspelar med etnicitet, ålder och sexualitet. I linje med denna förståelse kommer också olika individer att beskriva sina erfarenheter av arbetet på de särskilda ungdomshemmen på varierande sätt.

Kapitel 7. Avslutande reflektioner

Tanken att den sociala verklighetens komplexitet framträder med särskild tydlighet i institutionella kontexter är svår att undgå i analysen av det empiriska material som ligger till grund för denna rapport. De institutioner som stått i fokus för studien kan förstås som koncentrat och knutpunkter för en rad samhälleliga och vittförgrenade sociala arrangemang, som inte låter sig begripliggöras i avskildhet från den större sociala koreografin. De särskilda ungdomshemmen omges av ett samhälle som är strukturerat utifrån såväl etnicitet som kön. De utgör en praktik som är bärare av en anstaltshistoria och kultur karakteriserad av disciplin, frihetsberövande, kontroll och hierarki. Likväl har analysen av det sociala liv jag studerat på fyra av SiS särskilda ungdomshem komprimerats och avgränsats till att belysa endast ett fåtal aspekter av den sociala verklighetens komplexitet, nämligen hur etnicitet och kön görs i tal och handling på de aktuella institutionerna. Mitt val har legat på att undersöka ett antal utsagor och händelser för att belysa hur institutionspersonalen förstår sig själva och de inskrivna killarna i relation till etnicitet och kön, hur detta positionerar dem i det sociala samspelet på institutionerna och hur dessa processer genererar skillnad. Givet dessa analytiska avgränsningar avser jag nu att summera några av rapportens övergripande resultat.

I kontrast till de synpunkter som framfördes av olika individer verksamma på de särskilda ungdomshemmen, att etnicitet inte har så stor betydelse i vardagen eller att kön och etnicitet är något som får ägnas tid när verksamheten fått ett "fungerande ramverk", understryker analysen i denna rapport att etnicitet och kön är synnerligen närvarande i det fortlöpande institutionslivet. Analysen visar att de särskilda ungdomshemmens sociala praktik genomsyras av såväl etnicitet som kön, och att etnicitet och kön utgör en central aspekt i institutionernas vardagliga relationer och interaktioner – både mellan personal och mellan personal och ungdomar. Etnicitet och kön har följaktligen betydelse för institutionspersonalens förhållningssätt och tolkningar av kollegors och ungdomars beteende, liksom organisering och fördelning av arbetsuppgifter. Vid sidan om den vård och behandling som erbjuds på dessa inrättningar, pågår alltså ett projekt som genererar och vidmakthåller etniska och könade relationer. Institutionernas vård och behandling låter sig därför inte frikopplas från etnicitet och kön, utan bör tvärtom förstås som sammanflätade med varandra. De särskilda ungdomshemmen är kort sagt inrättningar som reproducerar etniska och könade relationer.

Rapportens empiriska illustrationer ger många exempel på att etnicitet och kön görs både snabbt ochoreflektat i samförstånd, eller via förhandling och konflikt. Den etnicifierade och könade institutionspraktik som klarlagts kan följas i tal såväl som handling och är ofta av rutinmässig karaktär. När en behandlingsassistent med muslimsk bakgrund närmast självklart förväntas ta över diskussioner med killar som också identifieras med en sådan bakgrund, ger detta en utmärkt illustration av hur etnicitet görs

tämligen oreflekterat i synnerligen vardagliga interaktioner. Liknande iakttagelser har vi kunnat göra i relation till kön och konstruktioner av män och kvinnor, där kroppar, klädsel och sätt att förhålla sig spelar central roll.

Etnicitet och kön handlar om differentiering och utgör grundläggande kategorier i konstruktioner av skillnad. Med hjälp av olika empiriska illustrationer har jag visat hur skillnad görs genom att markera, peka ut, särskilja och benämna det föreställt annorlunda eller avvikande. Den institutionspraktik som framträder i analysen ger exempel på att unga kvinnor ses som ett problem på avdelningar för killar, att behandlingsassistenter som identifieras med muslimsk bakgrund görs till experter på att hantera konflikter med "muslimska" killar och att stora och starka kroppar ses som en nödvändighet i arbetet med institutionens killar. Möjligen kan de återgivna handlingarna ibland te sig oförargliga eller rentav skrattretande vid en första anblick, men som analysen tydligt visar blir de också styrande för hur den enskilda individen positioneras i det sociala samspelet och vad denna position möjliggör eller inte möjliggör. Etnicitet och kön präglar de förväntningar som riktas mot enskilda individer, med konsekvenser för såväl institutionens anställda som för dess inskrivna.

Konstruktioner av skillnad etablerar så gott som alltid sociala gränser. Skillnadsskapande och gränsdragningar är alltså två sidor av samma sak. I analysen av institutionernas språkpraktik ges flera exempel på hur språk bland annat intar skepnaden av en etnisk gränsmarkör och länkas samman med institutionella gränser. En konsekvens av detta är att etniska gemenskaper som inte utgör den etniska majoriteten motverkas och görs till föremål för kontroll. En väldigt konkret aspekt av detta är att verktygen för verbal interaktion minimeras till ett enda språk, det svenska språket.

Konstruktioner av skillnad är på samma gång konstruktioner av likhet. Som analysen visar tar konstruktioner av skillnad sin utgångspunkt i det föreställt lika och resulterar därmed också ofrånkomligt i ett återskapande och upprätthållande av likhet. Konstruktioner av likhet tenderar att undgå uppmärksamhet eftersom de i regel uppträder som självklarheter och närmast upplevs vara naturbundna. Det som är lika är helt enkelt svårt att fånga. I det empiriska material jag redogjort för är det framför allt två konstruktioner av likhet som tydligt träder fram: konstruktionen av ett "svenskt vi" respektive ett "manligt vi". Analysen blottar ett mönster där de studerade institutionerna reproduceras som svenska och manliga. Till dessa institutioner "handplockas" personal med utländsk bakgrund, de uppskattas för att de inte betar sig som en "muslim" eller "invandrare" och uppmanas att tala svenska på avdelningen. Även om positionen som stor, stark och orädd man inte intas av alla män, eller ens de flesta män som arbetar på ungdomshemmen, är det denna manlighet som utgör referenspunkten i tal och handling och därför blir normerande. En analys som sätter fokus på de särskilda ungdomshemmen som platser för socialt samspel måste därför med nödvändighet också exponera det förgivettagna vi som ligger till grund för att konstruera skillnad och hur detta vi är en produkt av etnicitet, kön och andra kategorier.

Studiens resultat understryker ett fortsatt behov av att identifiera och blottlägga hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse och görs meningsbärande i det sociala samspelet på de särskilda ungdomshemmen. Denna rapport ger ett bidrag i den riktningen, men

inte några lösningar. Dess syfte är inte heller att besvara frågor om hur de som arbetar på de särskilda ungdomshemmen bör agera eller förhålla sig för att motverka olika och ojämlika villkor relaterade till etnicitet och kön, däremot pekar den ut en rad aspekter som bör göras till föremål för systematiserade studier. Den uppmanar till att fortsätta resa frågor om *när, hur* och i relation till *vem* som etnicitet och kön görs meningsbärande och hur detta görande skapar och vidmakthåller villkor, både för dem som arbetar vid de särskilda ungdomshemmen och dem som är inskrivna där.

Referenser

- Alvesson, Mats & Deetz, Stanley. (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Berit. (2000). De besvärliga flickorna: ungdomshemmets disciplin ur ett genusperspektiv. I: Sahlin, Ingrid & Åkerström, Malin, (red.). *Det lokala våldet*, Stockholm: Liber.
- Andreassen, Tore. (2003). *Institutionsbehandling av ungdomar: vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia.
- Anthias, Floya & Yuval Davis, Nira. (1992). *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London: Routledge.
- Arnstberg, Karl-Olov. (1998). *Svenskar och zigenare: en etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*. Stockholm: Carlsson.
- Aune, Aila. (1983). *Invandrarkunskap i högskolan: sammanfattning av diskussionerna vid SIV:s högskolekonferenser 1979–1982*. Norrköping: Statens Invandrarverk.
- Bartholdsson, Åsa. (2003). På jakt efter rätt inställning. I: Persson, Anders, (red.). *Skolkulturer*. Lund: Studentlitteratur.
- Basic, Goran. (2010). *Etnicitet i ungdomsvården: yrkesverksamma och ungdomars muntliga framställningar*. Stockholm: Rapport 2010:1, Statens institutionsstyrelse.
- Bergström, Ulrika & Sarnecki, Jerzy. (1996). *Invandrarungdomar på särskilda ungdomshem i Stockholms län*. Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Behtoui, Alireza, Jonsson, Stefan. (2013). Rasism – särskiljandets och rangordningens praktik. I: Dahlstedt, Magnus, Neergaard, Anders, (red.). *Migrationens och etnicitetens epok. Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Stockholm: Liber.
- Brah, Avtar. (1993). Difference, diversity and differentiation. I: Wrench, John & Solomos, John, (red.). *Racism and migration in Western Europe*. Oxford: Berg.
- Britton, Dana K. (1999). Cat Fights and Gang Fights: Preference for Work in a Male-Dominated Organization, *Sociological Quarterly*, 40(3), 455–474.

- Burgess, Robert G. (1988). *Conversations with a purpose: the ethnographic interview in educational research*. I: Burgess, Robert G, (red.). *Studies in qualitative methodology: a research annual, conducting qualitative research*. London: JAI Press.
- Butler, Judith. (1993). *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. (1999). *Gender trouble – feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Carbin, Maria. (2010). *Mellan tystnad och tal. Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Studies in Politics, Stockholms universitet.
- Cameron, Deborah. (1995). *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Connell, R.W. & Lindén, Åsa. (1999). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Connell, R.W. (2000). *The men and the boys*. Berkeley: University of California Press.
- Dahlstedt, Magnus. (2005). *Reserverad demokrati. Representation i ett mångkulturellt Sverige*. Umeå: Boréa.
- de los Reyes, Paulina. (2001). *Var finns mångfalden?: Konstruktionen av mångfalden inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, SALTSA.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana, (red.). (2002). *Maktens (o)lika förkländnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana. (2005). *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- de los Reyes, Paulina, (red.). (2006). *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: SOU 2006:37.
- Engstrom, David & Min, Jong Won. (2004). Perspectives of Bilingual Social Workers: "You Just Have to Do a Lot More for Them", *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 13(1), 59–82.
- Eronen, Tuija, Laakso, Riitta & Pösö, Tarja. (2010). Now you see them – now you don't: institutions in child protection policy. I: Forsberg Hannele, Kröger Teppo, (red.). *Social work and child welfare politics. Through Nordic lenses*. Bristol: The Policy Press.
- Esping Andersen, Gøsta. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity.

- Esping Andersen, Gøsta. (1996). *Welfare states in transition: national adaptations in global economies*. London: Sage.
- Essed, Philomena. (1996). *Diversity: Gender, Color, and Culture*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Fink, Janet & Lundqvist, Åsa, (red.). (2009). *Välfärd, genus och familj*. Malmö: Liber.
- Frangeur, Renée. (2007). *Pojkar, pli och pedagogik: vanart och manligheter på Bonaanstalten 1905–1948*. Stockholm: Carlsson.
- Goffman, Erwing. (2009). *Totala institutioner: fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Goldberg, David Theo. (1993). *Racist culture, philosophy and the politics of meaning*. Oxford: Blackwell.
- Granér, Rolf. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Gruber, Sabine. (2007a). *Skolan gör skillnad: etnicitet och institutionell praktik*. Diss. Linköpings universitet.
- Gruber, Sabine. (2007b). *I skolans vilja att åtgärda "hedersrelaterat" våld: etnicitet, kön och våld*. Linköpings universitet, Rapport 2007:1, Centrum för kommunstrategiska studier.
- Gruber, Sabine. (2010). Varför så tyst efter rapporter i massmedia om statens särskilda ungdomshem?, *Socialvetenskaplig tidskrift*, 17(2), 2010–214.
- Gruber, Sabine. (2011). Nationella föreställningar och gränser i skolans insatser mot "hedersrelaterat" våld, *Nordic Studies in Education*, 31(3), 149–164.
- Hall, Stuart, (red.). (1997). *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Hamreby, Kerstin. (2004). *Flickor och pojkar i den sociala barnavården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Harrison, Gail. (2007). Language as a Problem, a Right or a Resource?: A Study of How Bilingual Practitioners See Language Policy Being Enacted in Social Work, *Journal of Social Work*, 7(1), 71–92.

- Harriss, Kaveri & Shaw, Alison. (2009). Migration, familj och brittisk socialpolitik under det sena 1900-talet. I: Fink, Janet & Lundqvist, Åsa, (red.). *Välfärd, genus och familj*. Malmö: Liber.
- Hastrup, Kirsten & Hervik, Peter, (red.). (1994). *Social experience and anthropological knowledge*. London: Routledge.
- Hervik, Peter. (2004). Anthropological perspectives on the new racism in Europe, *Ethnos*, 69(2), 149–155.
- Hessle, Sven. (1984). Omhändertagande av invandrarbarn. I: Soydan, Haluk, (red.). *Socialt arbete med invandrare*. Malmö: Liber.
- Hertzberg, Fredrik. (2003). *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet: hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, förlagstjänst.
- Hilte, Mats & Claezon, Ingrid. (2005). *Flickor och pojkar på institution: ett könsperspektiv på vården av ungdomar*. Skriftserie Allmänna barnhuset 2005:4. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Hollander, Anna. (1985). *Omhändertagande av barn: en studie av barnavårdsmål vid förvaltningsdomstolarna åren 1974, 1977 och 1982*. Stockholm: Aktuell juridik.
- Hylland Eriksen, Thomas. (1993). *Ethnicity and nationalism: anthropological perspectives*. London: Pluto Press.
- Jenkins, Richard. (1997). *Rethinking ethnicity: arguments and explorations*. London: Sage.
- Johansson, Helena. (2006). *Brist på manliga förebilder: dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Göteborgs universitet.
- Kamali, Masoud. (2002). *Kulturkompetens i socialt arbete: om socialarbetarens och klientens kulturella bakgrund*. Stockholm: Carlsson.
- Keskinen, Suvi, (red.). (2009). *Complying with colonialism: gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Aldershot: Ashgate.
- Knocke, Wuokke. (2004). *Rekrytering för mångfald?: bilaga till Rapport integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.
- Laanemets, Leili & Kristiansen, Arne. (2008). *Kön och behandling inom tvångsvård. En studie av hur vården organiseras med avseende på genus*. Stockholm: Rapport 2008:1, Statens institutionsstyrelse.

- Layder, Derek. (2005). *Understanding social theory*. London: Sage.
- Levin, Claes. (1998). *Uppfostringsanstalten: om tvång i föräldrars ställe*. Lund: Arkiv.
- Lister, Ruth, Williams, Fiona, Anttonen, Anneli, Bussemaker, Jet, Gerhard, Ute, Heinen, Jacqueline, Johansson, Stina, Leira, Arnlaug, Siim, Birte, Tobío, Constanza & Gavanoas, Anna. (2007). *Gendering Citizenship in Western Europe: New Challenges for Citizenship Research in a Cross-national Context*. Bristol: Policy Press.
- Lundgren, Anna-Sofia. (2000). *Tre år i g: perspektiv på kropp och kön*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium.
- Lundström, Tommy & Sallnäs, Marie. (2003). Klass, kön och etnicitet i den sociala barnvården, *Socialvetenskaplig tidskrift* nr. 2/3, 192–213.
- Madison, D. Soyini. (2005). *Critical ethnography: method, ethics, and performance*. Thousand Oaks: Sage.
- Martin, Patricia Yancey. (2003). "Said and Done" Versus "Saying and Doing": Gendering Practices, Practicing Gender at Work, *Gender & Society*, 17(3), 342–366.
- Mattsson, Tina. (2005). *I viljan att göra det normala: en kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Mattsson, Tina. (2010). *Intersektionalitet i socialt arbete: teori, reflektion och praxis*. Malmö: Gleerups.
- Messerschmidt, James W. (1999). Making Bodies Matter: Adolescent Masculinities, the Body and Varieties of Violence, *Theoretical Criminology*, 3(2), 197–220.
- Mulinari, Diana. (1999). Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt. I: Sjöberg, Katarina, (red.). *Mer än kalla fakta: kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Mulinari, Diana. (2009). Den andra familjen: Genus, nation och migration. I: Fink, Janet & Lundqvist, Åsa, (red.). *Välfärd, genus och familj*. Malmö: Liber.
- Mångfaldsplan för Statens institutionsstyrelse 2003, dnr 112-891-03.
- Pettersson, Tove. (2009). *Betydelse för vårdens utformning. Att arbeta på enkönade eller blandade avdelningar*. Stockholm: Rapport 2009:1, Statens institutionsstyrelse.
- Ponnert, Lina. (2007). *Mellan klient och rättssystem: tvångsvård av barn och unga ur socialsekreterares perspektiv*. Lunds universitet, Socialhögskolan.

Pringle, Keith. (2006). Svenska välfärdssvar på etnicitet. Intersektionella perspektiv på barn och barnfamiljer. I: de los Reyes, Paulina, (red.). *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: SOU 2006:37.

Pringle, Keith. (2009). Swedish welfare responses to ethnicity: the case of children and their families. *European Journal of Social Work*, 13(1), 19–34.

Puskás, Tünde & Ålund, Aleksandra. (2013). Gränsdragningens och skillnadsskapandets komplexitet. I: Dahlstedt, Magnus & Neergaard, Anders, (red.). *Migrationens och etnicitetens epok. Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Stockholm: Liber.

Rosaldo, Renato. (1989). *Culture and truth: the remaking of social analysis*. London: Routledge.

Ruís, Richard. (1984). Orientations in Language Planning, *Journal of National Association for Bilingual Education*, 2(8), 15–34.

Runcis, Maija. (1998). *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm: Ordfront.

Runfors, Ann. (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.

Sallnäs, Marie. (2000). *Barnavårdens institutioner – framväxt, ideologi och struktur*. Stockholms universitet, Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete.

Sandberg, Greta. (2010). *Etnicitet, ungdom och socialt arbete – En analys av kulturbegreppet i ett komplext och kluvet forskningsfält*. Linnéuniversitetet, Institutionen för socialt arbete.

Sawyer, Lena & Kamali, Masoud, (red.). (2006). *Utbildningens dilemma: demokratiska ideal och andrafierande praxis*. Rapport av utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: SOU 2006:40.

Sherman Heyl, Barbara. (2001). Ethnographic interviewing. I: Atkinson, Paul, Coffey, Amanda, Delamont, Sara, Lofland, John & Lofland, Lyn, (red.). *Handbook of Ethnography*. London: Sage.

Sarnecki, Jerzy. (2006). *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Stockholm: SOU 2006:30.

Schierup, Carl-Ulrik, Hansen, Peo & Castles, Stephen. (2006). *Migration, Citizenship, and the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

- Shaffir, William B. & Stebbins, Robert A., (red.). (1991). *Experiencing Fieldwork. An Inside View of Qualitative Research*. London: Sage.
- Skeggs, Beverley. (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Smith, Dorothy. (1987). *The everyday world as problematic: a feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- SOU 1991:60. *Olika men ändå lika: om invandrarungdomar i det mångkulturella Sverige*, Betänkande. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Soydan, Haluk. (1984). *Socialt arbete och invandrare*. Malmö: Liber förlag.
- Svensson, Birgitta. (1993). *Bortom all ära och redlighet: tattarnas spel med rättsvisan*. Stockholm: Nordiska museet.
- Swärd, Hans. (1993). *Mångenstädes svårt vanartad – om problemen med det uppväxande släktet*. Lunds universitet.
- Söderlind, Ingrid. (1999). *Barnhem för flickor: barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*. Stockholm: Stockholmia Förlag.
- Thomas, Jim. (1993). *Doing critical ethnography, Qualitative research methods*. Newbury Park: Sage Publications.
- Tsolidis, Georgina. (2001). *Schooling, diaspora and gender: being feminist and being different*. Buckingham: Open University Press.
- Ulmanen, Petra & Andersson, Gunvor. (2006). *Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993–2003: en litteraturgenomgång*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Valenta, Marko. (2012). Insider position and social identities of service providers with immigrant backgrounds in accomodation for asylum seekers, *Nordic Social Work Research*, 2(2), 87–104.
- Vinnerljung, Bo, Sallnäs, Marie & Kyhle Westermarck, Pia. (2001). *Sammanbrott vid tonårsplaceringar: om ungdomar i fosterhem och på institution: en rapport från CUS*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Vinterhed, Kerstin. (1977). *Gustav Jonsson på Skå: en epok i svensk barnavård*. Stockholm: Tiden.

Widerberg, Karin. (2006). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

West, Candace & Zimmerman, Don H. (1987). Doing Gender, *Gender and Society*, 1(2), 125–151.

Wikström, Hanna. (2007). *(O)möjliga positioner: Familjer från Iran & postkoloniala reflektioner*. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.

Wolcott, Harry F. (2008). *Ethnography. A Way of Seeing*. Lanham: Altamira Press.

Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik. (1991). *Paradoxes of multiculturalism: essays on Swedish society*, Aldershot: Avebury.

Sammanställning av fältstudiens empiriska material

Fältstudien omfattar sex avdelningar fördelade på fyra institutioner. De sex avdelningarna fördelar sig enligt följande: två behandlingsavdelningar, två utredningsavdelningar, en avdelning för sluten ungdomsvård samt en motivationsavdelning.

Fältstudien omfattar tre faser:

1. Våren 2008 kontaktades nio särskilda ungdomshem med förfrågan om att medverka i studien. Av dessa besöktes åtta för rekognoserande samtal och intervjuer.
2. Perioden november 2008 – mars 2008 genomfördes deltagande observationer på samtliga fyra institutioner, totalt 32 dagar.
3. Juni 2009 – mars 2010 genomfördes enskilda intervjuer och gruppintervjuer. Totalt 33 intervjuer med 65 personer. Intervjuerna pågick 45–90 minuter och omfattade behandlingsassistenter, dagansvariga, lärare, utrednings- och behandlingssekreterare, fackliga ombud, psykologer, sjukskötare, biträdande avdelningsföreståndare, avdelningsföreståndare samt institutionschefer.

Författarpresentation

Sabine Gruber är fil.dr i etnicitet och lektor vid institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet. Hon disputerade 2007 med avhandlingen *Skolan gör skillnad. Etnicitet och institutionell praktik*. Hennes forskning är inriktad mot etniska relationer i olika välfärdsinstitutionella praktiker och hur etnicitet skapar villkor för tillgången till utbildning, vård och omsorg. Hon har bland annat studerat hur skolans elevvårdspersonal förstår och hanterar våld

kategoriserat som hedersrelaterat våld, hur mödravård och vårdcentraler bemöter patienter med lika etnisk bakgrund och hur etnisk bakgrund tillskrivs betydelse vid rekrytering av personal till förskolan. Hösten 2013 publiceras boken *Nationell förskola med mångkulturellt uppdrag*, där hon är en av redaktörerna.

Fotograf omslagsbild: Jeppe Gustafsson/TT

Produktion och tryck: Ineko AB. 2013. Arb.nr: 205126.

 Miljömärkt trycksak, 341 142

Denna rapport är baserad på en studie som undersöker hur etnicitet och kön tillskrivs betydelse i den vård och behandling som bedrivs vid SiS särskilda ungdomshem. Metoden är etnografisk och omfattar deltagande observationer samt intervjuer med personal på institutioner för pojkar och unga män i åldern 12–20 år.

Studien bidrar med ökad kunskap om hur etnicitet och kön konstrueras i vardagliga interaktioner och i organiseringen av verksamheten.

Ett viktigt resultat är att etnicitet och kön är av central betydelse för institutionspersonalens fördelning av olika arbetsuppgifter, likaså för hur de tolkar olika handlingar såväl i relation till kollegorna som i relation till ungdomarna.

ISBN 978-91-87053-21-4